

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

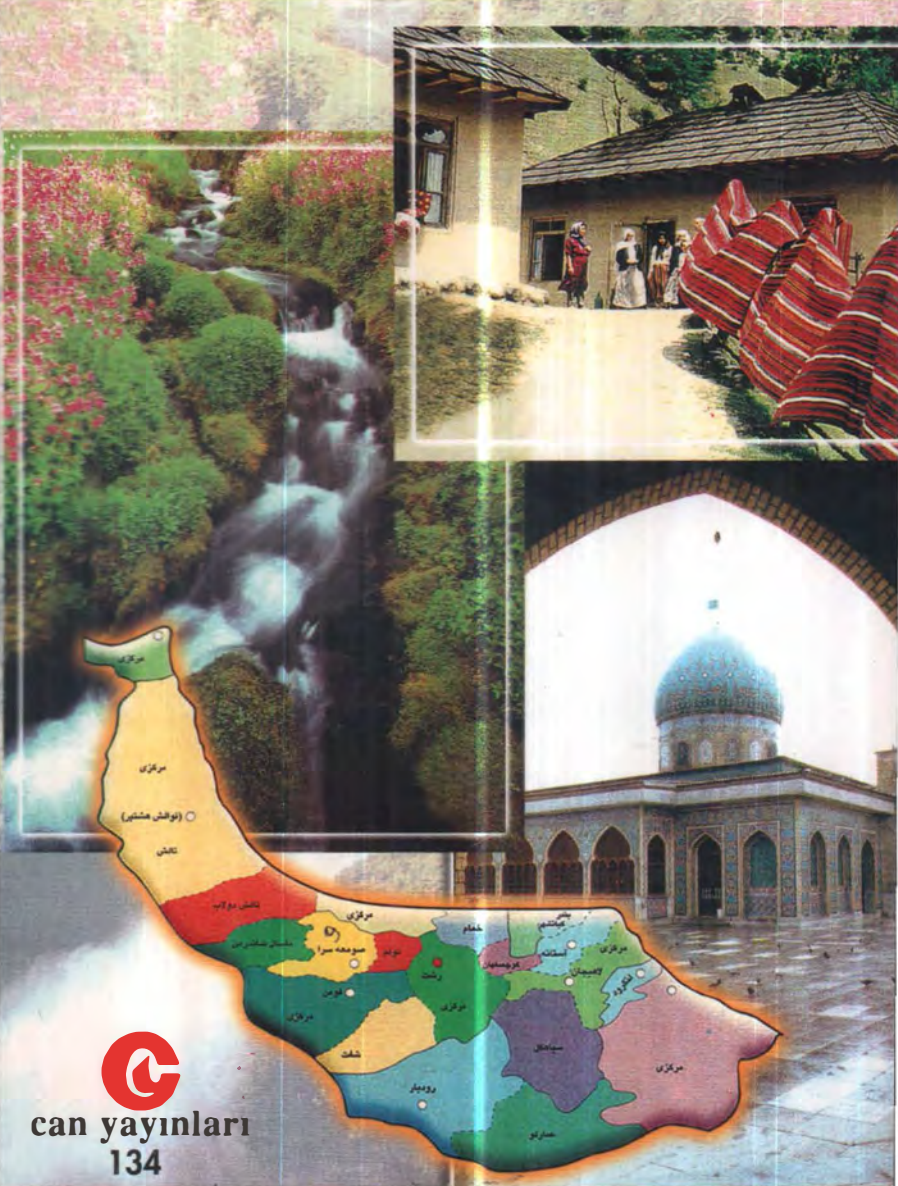
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ALİ KAYA

DEYLEM'DEN DERSİM'E

(İran'a Seyahat)

ALİ KAYA DEYLEM'DEN DERSİM'E

can yayınları
134

134

Ali Kaya
□
DEYLEM'DEN DERSİME
(İran'a Seyahat)

Can Yayınları - 134

Ali Kaya, 1958 yılında Tunceli'nin Hozat (Dersim) ilçesinin, Dalören (Pakıra) köyünün Cıbıkan mezarında doğdu. İlköğrenimini Dalören köyünde (1968), ortaöğrenimii Elazığ ve Tunceli Öğretmen Okulları'nda tamamladı (1976). Yüksek öğrenimini İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü "Sosyal Bilgiler" Bölümü'nde yaptıktan sonra (1979) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi "Eğitim Yönetim Teftiş" Bölümü'nü bitirdi (1982). Ankara Üniversitesi "Sosyal Bilimler Enstitüsü"nde "Eğitim Yönetim Planlaması" üzerinde yüksek lisansa devam etti (1984). Daha sonra Eskişehir Anadolu Üniversitesi "Tarih" bölümünden mezun oldu. (1993) Tunceli Eğitim Sağlık Vakfı'nın kurucularındandır ve yönetim kurulu üyesidir. Türkiye Yazarlar Sendikası üyesidir. Tarihçi ve araştırmacıdır. İlk kitabı "Tunceli Kültürü" 1995'de, "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi" adlı kitabı 1999'da yayınlandı. İran gözlemlerini kaleme aldığı "Deylem'den Dersim'e-İran'a Seyahat" kitabı 2001 yılında, makalelerini derlediği "Dersim Yazıları- Dil, Kültür ve Eğitim Üzerine Denemeler" 2002'de yayınlandı. Yayın dünyasına ilişkin olarak, Dersim Dergisi, Demokrat Gazetesi, Çağdaş Yaşam gazetesi, Radikal Gazetesi, Ehl-i Beyt, Berfin Bahar Dergisi, Cem Dergisi ve Karacaahmet Sultan Dergisi gibi çeşitli yayın organlarında makaleleri yayınlandı. Kaya, halen Tunceli yöresi tarihi, aşiretleri, dili, Gilan tarihi, Gileki dili ve tasavvuf konularında araştırma çalışmalarını sürdürmektedir.

2002

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan CAN YAYINLARI'nın ve Kitabın yazarının yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da her hangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

ALİ KAYA

**DEYLEM'DEN
DERSİM'E
(İRAN'A SEYAHAT)**

can yayınları

134

can yayınları

ADİL ALİ ATALAY Vaktidolu

Molla Fenari Sok. No. 16

Cağaloğlu/İST.

Tel.: (0212) 528 36 09

Tel/Fax: (0212) 528 36 10

Birinci Basım: Temmuz 2001

İkinci Basım: Temmuz 2002

ISBN - 975-6791-55-1

Basım: BERDAN MATBAACILIK

(0212) 613 12 11 - 613 11 12

Cilt: BARIŞ MATBAA ve MÜCELLİT

(0212) 674 85 28

DİZGİ:

GÖKKUŞAĞI

**Ana dilimi bana
incelikleriyle aktaran
Annem Dilif Kaya'ya...**

İÇİNDEKİLER

Sunu.....	9
İran'ın Coğrafi Özellikleri.....	15
Doğal Yapı, Bitki Örtüsü, Su Kaynakları ve İklimi.....	17
Tarihçe.....	18
İran Tarihinin Genel Kronolojisi.....	19
İran'da Yönetim Şekli.....	20
Deylem, Daylam, (Dileman) Deylem-i Haşsa (Gilan)	
Coğrafyası.....	24
Fars Dili'nin Tarihçesi.....	25
Deylemlilerde Dil.....	30
Gileki ve Zazaca'da Bazı Ortak Sözcükler.....	31
Alfabe.....	43
Dersimliler Kimdir?.....	45
Bugünkü İran'da Nüfus, Dil ve Din.....	46
Deyleman - Gilan Tarihi.....	49
Gilan'ın insanları.....	53
Gilan (Gileki) Dili.....	58
Gilan'da Hayvancılık.....	64
Gilan'ın Coğrafi Özellikleri.....	65
Gilan'da Yer Bilimi.....	66
Galiş.....	73
Deyleman'ın Dağları.....	73
Deyleman Hanları.....	74
Deyleman'ın Nehirleri.....	75
Lahican.....	76
Lahican Hanları.....	77
Rankuh.....	78
Langrud'un Hanları.....	80

Gilan Tarihi.....	86
Gilan ve Deylem'deki Boylar.....	89
Deylemli Alevi Büveyhoğulları Devleti.....	89
İmadüddeve ed-Deylemi.....	91
Muizzüddeve ed-Deylemi.....	93
Rüknüddeve ed-Deylemi.....	97
Gilan ve Deylemistan Alevi Padişahları (Hanedanları).....	101
İsmaililer.....	104
Seyd Rıza Kia Dönemi.....	108
Karkıya Seyt Ahmet Rankuh Dönemi.....	111
Behaeddin Kehdomi Dönemi.....	111
Ahmet Han Biya Piş Dönemi ve Gilan'ın İran	
Hakimiyetine Girmesi.....	123
Emire Şahruh.....	127
Sultan Mehmet Han Biya Pes.....	127
Cemşid Han.....	128
Sultan Haşim.....	129
Seyit Hüseyin'in İsyanı.....	130
Bölge'den fotoğraflar.....	132
Şah İsmail'e ait dizeler.....	145
Kaynakça.....	150

SUNU

Kitaplar insan arasında düşünce, bilgi, inanç ve duyguları yayan, zeka ve kültür ürünlerinin, bilim ve sanatın değerlerinin dünya ölçüsünde paylaşılmasına, süreç içinde de devamına hizmet eden araçlardır. Aynı zamanda da insanlığın paylaştığı bilim ve fikir dünyasına açılan kapılardır.

Kitaplar, kültür ve uygarlığı yayan ve tarihi yapan en önemli kuvvetin de başında gelir. Herhangi bir uygarlığı kavramanın, onun temel değerlerini benimsemenin biricik yolu bu uygarlığı meydana getiren bilim, felsefe, edebiyat ve tarihi yakından tanımak, bu kaynaklardan doğrudan doğruya yararlanmaktır.

Bu nedenle bir bütünü meydana getiren dünya uygarlığının içindeki yerimizi daha iyi belirlemenin yolu, bu uygarlığa yaratıcı bir şekilde katılmaktan geçer. Uygarlığa yönelirken aynı zamanda eski kültürlerle zarar vermeden bu eski kültürleri araştırmak gerekmektedir. Bu araştırmaları yaparken, insan bizzat bu yerleri gezmeli, halkların geçtikleri yerlerde bıraktıkları izleri görmeli, ekonomik olanakları, aşiretleri, kültürü, iklim ve bitki örtüsünü ve yaşam koşullarını yerinde izlemeli ki, bugündeki izlerini sürmeli ki, günümüze kalanlar iyi anlaşılsın...

İşte Deyleman'a yaptığım seyahatin amacı, Türkiye ve İran'daki Deyleman-Horasan'dan göç edip Dersim'e yerleşen topluluklar arasındaki ırksal ve fizyonomik değişiklikleri, sosyal, kültürel yaşantı, coğrafi özellikler ve tarihsel bağlar üzerinde bir alan çalışmasında bulunmaktır. Deyleman-Gilan'ın biyo-historik gelişmesine açıklık getirmektir. Buna

rağmen söylenmesi gereken şey bu çalışmanın yetersizliğidir.

Bu eser gözlem ve çalışmamı teorik sonuçları ve yorumlarla yan yana sunmaktadır. Burada kaleme alınanlar, Ağustos 2000'de Deylemistan'a yaptığım gezi hakkında bilgi vermek ve daha önemlisi, Dersimliler'le Deylemliler (Gilanlılar) arasındaki tarihi, dini, sosyal, ekonomik, dil, kültürel benzerlikler, gelenek ve göreneklerin aydınlatılması açısından tarafımdan toplanan bilgilerin bir araya getirilerek kayda geçirilmesi amacıyladır. Deylem-Horasan ve Dersimliler arasındaki ayrılıkları, farklılıkları veya benzerlikleri ortaya koyarken amaç, bir bütünü meydana getiren dünya uygarlığının içindeki yerimizi daha iyi belirlemek ve bu uygarlığa yaratıcı bir şekilde katılmaktır. Ayrılık Gayrılık yaratarak şöven duyguları körüklemek amacını gütmeyen kaleme alınmıştır. Çünkü, toplumları oluşturan değişik kültürlerin, farklı kökenlerin varlığının demokrasinin zenginleştirici bir unsuru olarak kabul edilmesi gerekir. Ortaya çıkan bu bilgi ve izlenimler, bölgede geçirdiğim süre içerisinde, Deyleman idari ve ekonomik sınırları kapsamında daha çok kişisel gözlem ve ziyaret ettiğim yörelerin insanlarına yönelttiğim sorulara ve ulaştığım kaynaklara dayanmaktadır.

Tüm bilgi ve belgeler, Deylemlilerin yaşadıkları bölgelerle Dersim'deki aşiretlerin kendilerine özgü bir dili, kültürü oluşturmuş olduklarını, kökenlerinin benzeştiğini ve bunun günümüze değin yaşadığını yansıtmaktadır.

“Deylem'den Dersim'e” adlı bu İran Seyahatname-si'nde Deyleman (Gilan) tarihi ile ilgili, Deyleman (Gilan)ların aslı, çeşitli dönemlerdeki durumları, sosyal yapıları, sul-

tanları, aşiretleri, birbirleriyle olan ilişkileri konusunda ayrıntılı bilgi verilmektedir.

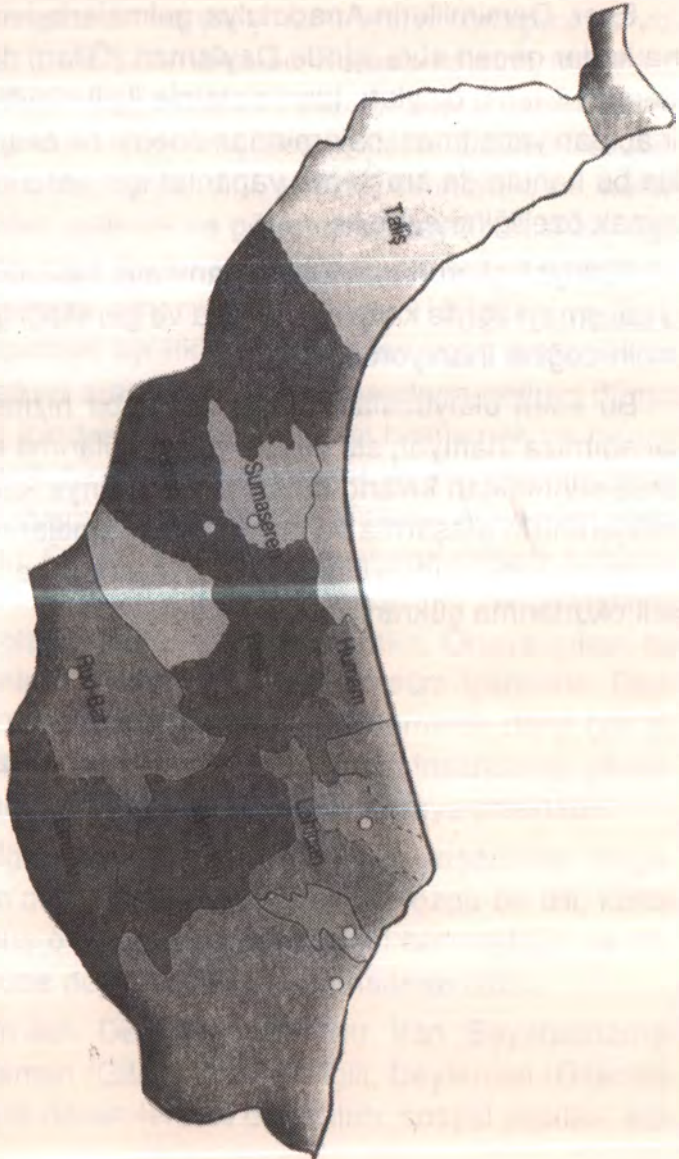
Eser, Dersimlilerin Anadolu'ya gelmelerinden 1590 yılına kadar geçen süre içinde Deyleman (Gilan)'da cereyan eden en önemli olayları, idari sistemle ilgili olayları tarafsız bir açıdan yansıtmaları bakımından önemli bir belge ve özellikle bu konularda araştırma yapanlar için yararlanacak bir kaynak özelliğine sahiptir.

Türkiyeli okurun İran-Deyleman halkı hakkında yapılan bu çalışmayı ilgiyle karşılayacağına ve gerektiği gibi değerlendireceğine inanıyoruz.

Bu eseri okuyucularıma sunmakla bir hizmet yapmış olacağımıza inanıyor, siz değerli okuyucularıma emek ürünü sunmaktan kıvanç duyuyorum. Dünya kültürel zenginliklerimizin araştırma ve inceleme çalışmalarında emeği geçenlere katkılarını sunan dost A. Nagizade'ye ve siz değerli okurlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Ali Kaya
Haziran 2001

Deyleman - Gilan haritası

2000 yılı Ağustos ayında İstanbul'dan yola çıktık. Yolumuz İran'a doğruydu. Sıkıntılı bir yolculuğun ardından, 2 Ağustos günü Tebriz'e vardık. Zenjan, Gazvin, Hasgert ve Kerej'den sonra 3 Ağustos günü de Tahran'a vardık.

Aynı günün akşamı 18.30 sıralarında Tahran'dan Ram-sar'a hareket ettik. Kerej'i geçtikten sonra Hazar Denizi'nin güneyinde uzanan ve 3. zaman başlarında oluşmuş, hafif kıvrımlı, tortul diziler ve aralarına sokulmuş yeşil kayaların egemen olduğu sert tabanın kenarında yükselen Elburz dağlarının sarp, yüksek silsilesiyle karşılaştık. Elburz bir sıradağ dizisidir, temel üzerindeki doruklarda, Alam, Kuh (Zazaca'da dağ anlamındadır) (4840 m.) ve Demavend, (5670 m.) yükselmektedir.

Şah Rıza Pehlevi döneminde, aslında aralarında 470 km uzaklık olan Tahran-Ramser yolu kısaltılmış, Elburz Dağlarında açılan 18 tünelle iki şehir birbirine 370 km. yaklaştırılmıştır. Elburz Dağlarında açılan bu tünellerin toplam uzunluğu 50 km'ye varmaktadır ve en uzun tünel 2150 m uzunluğundadır. Engebeli, sarp, ve geçit vermez bu dağları aştıktan sonra, Elburz Dağları'nın Hazar Denizi'ne bakan yamaçlarında kurulu Kalar ve Chalus yerleşim yerlerini geçerek geç saatlerde Ramser'e vardık.

Ramser'e varışımızla Deylem halkıyla tanışmış olduk; Deylemliler kendilerini Deylemli-Gilanlı olarak tanımlıyorlardı ve konuştukları dil Gilaniki idi. Halk cana yakın, konuksever, cömert ve samimi davranışlar içerisindeydi. Onların evlerinde başka yerlerde rastlamadığım büyük bir konukseverlikle karşılandım. Sağlıklı ve temiz bir yaşam içindeydiler.

Burada kaleme alınanlar, Ağustos 2000'de Deylemis-

tan'a yaptığım gezi hakkında bilgi vermek ve daha önemlisi, Dersimliler'le Deylemliler (Gilanlılar) arasındaki tarihi, dini, sosyal, ekonomik kültürel benzerlikler, gelenek, göreneklerin aydınlatılması açısından tarafımdan toplanan bilgilerin bir araya getirilerek kayda geçirilmesi amacıyladır. Ortaya çıkan bu bilgi ve izlenimler, bölgede geçirdiğim süre içerisinde, Deyleman idari ve ekonomik sınırları kapsamında, daha çok kişisel gözlem ve ziyaret ettiğim yörelerin insanlarına yönelttiğim sorulara ve ulaştığım kaynaklara dayanmaktadır.

Bu yolculuk boyunca karşılaştığım gelenek, görenek, örf, adetler, sosyal ve kültürel yaşantıdaki benzerlikler, coğrafi özellikler ve fizyonomik yapıdaki benzerlikler, Dersimlilerin 700-1258 yılları arasında çeşitli sebeplerden dolayı, Deylemistan'dan göç ederek Dersim'e yerleştikleri, atalarının Deylemliler olduğu tezimi destekler nitelikteki verileri sağladı.

Deylemistan bölgesi; engebeli ve dağlıktır. Elburz dağlarının uzandığı bu bölge, yüksek dağların arasındaki vadiler ve kısa ve uzun boylu ağaçlardan oluşan sık ağaçlı ormanlarla kaplıdır. Bazı yerlerde akarsular kısa bir mesafe için vadiyi genişletmektedir. Birçok kesimde dağların yüksek bayırları ormandan yoksundur.

Deylemistan'daki evler genellikle iki katlıdır, taş ve kerpiçten yapılmışlardır. Deylem (Dileman) genellikle ceviz ve söğüt ağaçları ile kaplıdır. Deylemistan'a varmadan "Pir Kuh" dağının tepesinden akan su, buz gibi soğuk ve tamamıyla saftır. Dersim'in, Munzur'un soğuk sularını andırmaktadır. Deylemistan'ın genel olarak yarattığı izlenimlere bakıldığında dağları yeşil, canlı ve güzel bir yapıdadır, tamamen Dersim coğrafyasını çağrıştırmaktadır.

İran'ın Coğrafi Özellikleri

İran Ortadoğu'nun merkezinde yer almakta ve bir köprü gibi Hazar Denizi'ni Fars körfezine bağlamaktadır. Bu ülke dünyanın kurak iklim kuşağında yer almasına karşılık farklı iklim türlerini barındırmaktadır; yılın belirli dönemlerinde çeşitli bölgelerde dört mevsimi birden yaşamak mümkündür. 1.648.195 km² yüzölçümüyle Ortadoğu ve Batı Asya'da yer alan İran'ın, komşuları olan (Hazar bölgesinde) Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Kazakistan, (Umman denizi ve Fars körfezi bölgesinde) Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Arabistan, Kuveyt ayrıca Türkiye, Irak, Pakistan ve Afganistan ile 6031 km. kara, 2700 km. deniz olmak üzere toplam 8731 km. sınırı bulunmaktadır.

İran, yerleşim birimleri bakımından 28 eyalet ve 241 il, 647 ilçe, 591 kent ve 2191 köye ayrılmaktadır. 200 yılı aşkın süredir ülkenin merkez şehri konumunda olan Tahran halen İran İslam Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ülkenin diğer önemli şehirleri Meşhed, İsfahan, Şiraz, Tebriz, Kerman, Urumiye, Yezd olarak sıralanabilir.

İran'ın kuzeyde Hazar Denizi itibariyle bu denize kıyı ülkelerle de ortak sınırı vardır. Bu sınırın uzunluğu toplam 657 km.yi bulmaktadır. Ülkenin baştan başa güney sınırlarını ise 2043 km. uzunluğundaki iki önemli ve stratejik deniz; "Fars Körfezi" ile "Umman Denizi" sahilleridir.

İran Afganistan ile 945 km., Pakistan ile 978 km., Türkmenistan ile 1206 km., Azerbaycan Cumhuriyeti ile 767 km., Ermenistan ile 40 km., Türkiye Cumhuriyeti ile 454 km. ve Irak ile 1609 km. (toplam 6031 km.) ortak kara sınırına sahiptir.

Doğal Yapı, Bitki Örtüsü, Su Kaynakları ve İklimi

İran engebeli ve dağlık bir ülkedir. Ülkenin değişik kesimlerine uzanan sıra dağlar genel olarak dört ana bölüme ayrılır. Bu dağların deniz seviyesinden yüksekliği 3500 m.'nin üzerindedir.

Ülke yüzölçümünün 882.150 km²si (% 4.54) dağlık alanlarla kaplıdır. Kuzey, batı, doğu ve iç kesimlere uzanan sıra dağlar İran dağlarının başlıcalarını oluşturur.

Bu yükseltilerden örneğin Alburz sıra dağları, yüzlerce km. uzunluğundadır. Buralarda ulaşım ancak dar ve kıvrımlı geçitler sayesinde sağlanabilmektedir. Başka bir örnek olan Zagras Dağı (batı sıra dağları) ise dik yamaçlı etekleriyle derin vadilerin paralelinde uzayıp giden yüksek sıra dağlardan oluşur. Bu özellik ülkenin iç kısımlarını Fars Körfezi bölgesinden ayırır ve bölgeyi yüz binlerce yılda oluşan çok kıvrımlı vadi ve nehirler kanalıyla alçak ovalarla birleştirir.

Ülkenin kuzey ve güneyinde yer alan kıyı ovaları, Ke-vir ve Lut çölleri ise İran'ın geniş çöl alanlarıdır.

İran'da İklim

İran birden çok iklimin yaşandığı bir ülkedir. Ülkenin iki ucu arasındaki günlük hava sıcaklığı farkı 50°C'ye kadar ulaşabilmektedir. Kuzey, Batı ve Güney'de uzanan dağlar, Hazar Denizi, Akdeniz ve Fars Körfezinden esen nemli rüzgarın, ülkenin iç kesimlerine sokulmasını önler. Bu dağların

dış yamaçlarındaki eteklerde hava nemli, iç yamaçlarında ise kurudur. Genel olarak ülkede, iklim üç bölgede farklılık gösterir.

Birinci Bölge: Ülkenin toplam alanının yaklaşık 2/3'ünü teşkil eder. Çöl iklimi ve yarı kurak iklim hakimdir.

İkinci Bölge: Dağ iklimi hüküm sürer. Soğuk ve normal dağ iklimi olmak üzere ikiye ayrılır.

Üçüncü Bölge: Hazar kıyılarında görülen iklimdir. Az genişlikteki ovalar ülke alanının yaklaşık 1/27'sini kaplar. Hazar'daki ovalar ile iç kesimdeki yüksek platolar boyunca uzanan Alburz sıra dağları, iki zıt iklimi birbirinden ayırır. Aralıksız yağışlar, yoğun rutubet, sıcak hava ve yıl boyunca değişen sıcaklık farklılıkları, Hazar bölgesi iklimini, İran'ın sair bölgeleri ile Ortadoğu'da görülen diğer iklimlerden ayırır.

Tarihçe

İran platosu Asya'daki eski medeniyetlerin en eski merkezlerinden biridir. Bu platoda ilk yerleşimin tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte eldeki belgeler çok eski zamanlardan beri bu toprakların yerleşim amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Aryaî kavimlerin İran platosuna göçü M.Ö. 3000 yıllarında başladı, M.Ö. 330 yılında ise Hehemenişiler İran'ın ilk büyük imparatorluğunu kurdular. Bundan sonra sırasıyla Sulûkiler, Partlar, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Saffariler, Samaniler, Al-i Buye, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlılar, İlhanlılar, Muzafferiler, Timurlular, Türkmenler, Safeviler, Afşariler, Zendiler, Gaçarlar, ve Peh-

levi hanedanı bu topraklarda hüküm sürdü. 1979 Şubat'ında İmam Humeyni liderliğinde şahlık düzeni yıkıldı, yerine İslam Cumhuriyeti kuruldu.

İran Tarihinin Genel Kronolojisi

Milattan Önce;

Yıl 1000: Medlerin İran'ın kuzeyine yerleşmesi ve Med Krallığının kurulması,

Yıl 807: Urartu (Ermenistan) topraklarının ele geçirilmesi; Batı Asya'nın baştan başa Medlerin hakimiyeti altına girmesi,

Yıl 550-531: Pers kökenli Hehameişiler vasıtasıyla İran İmparatorluğu'nun temelini atılması.

Yıl 334: Makedonyalı İskender'in saldırısı ve Hehameişî hanedanlığının (Eşkanlar) kurulması.

Milattan Sonra;

Yıl 226: Sasani Devleti'nin kurulması

Yıl 266: Samanî Hanedanlığının kurulması.

Yıl 622: İslâm Peygamberinin hicreti ve İran ile İslâm ülkelerinin yeni resmi takvim başlangıcı,

Yıl 1040: İslâmiyet'in İran'a girmesi ve Ümeyyeoğullarının hakimiyeti,

Yıl 1040-1502: Gazneliler, Selçuklular, Moğollar ve Timur hanedanlıklarının dönemi,

Yıl 1502-1722: Safevi Devleti'nin kurulması ve Cafer-i

Şia mezhebinin İranlılar'ın resmi mezhebi olarak seçilmesi,

Yıl 1736-1789: Nadir Şah Afşar'ın iktidara gelmesi ve Hindistan üzerine saldırı,

Yıl 1750-1794: Zendi Hanedanlığı dönemi,

Yıl 1795-1925: Kaçar Hanedanlığı dönemi ve İran'ın kuzey ve doğu olmak üzere aşamalı olarak ikiye bölünmesi,

Yıl 1905-1906: Meşrutiyetçilerin devrimi ve Meşrutiyet'in ilanı,

Yıl 1925: Kaçar Hanedanlığının ortadan kalkması Pehlevi hanedanlığının kufuluşu,

Yıl 1925-1941: Rıza Şah dönemi ve sömürü amaçlı Darsi anlaşmasının Pehlevi Hanedanlığının ilk şahı eliyle uzatılması,

Yıl 1941: Müttefiklerin işgali ve Rıza Şah'ın müttefik devlet makamlarını talimatı üzerine istifa etmesi,

Yıl 1941: M. Rıza Pehlevi Hükümetinin İngiltere, Amerika ve Rusya Devlet Başkanlarının kararıyla iş başına gelmesi,

Yıl 1950: Dr. Mohammad Musaddık'ın başbakanlık görevine gelmesi ve Petrol Sanayi'nin millileştirilmesi,

İran'da Yönetim Şekli:

Şubat 1979'da Pehlevi Rejiminin yıkılışıyla ülkede İslam Cumhuriyeti kuruldu. Tüm kuvvetlerin başında Vilayeti-Fakih ve yürütmenin başında ise cumhurbaşkanının bulunduğu İran'da yönetim kuvvetler ayrılığı prensibine dayanır.

Yürütme gücünün başında bulunan cumhurbaşkanı düzenlenen genel seçimlerle dört yıl süreyle halk tarafından seçilir ve ona bağlı 20 bakanlık bulunur.

İslâmî Şura Meclisi: İslâm Cumhuriyeti Anayasasının 62. maddesinde tanımlandığı üzere İslâmî Şura Meclisi doğrudan doğruya ve gizli oylama ile halk tarafından seçilen millet temsilcilerinden meydana gelir.

Anayasaya göre; İslâmî Şura Meclisi'nin sayısı 270 kişidir. 1989 yılı referandum tarihinden geçerli olmaksuretiyle beşeri, siyasal, coğrafi vb. faktörler göz önüne alınarak her on yılda bir meclisteki temsilci sayısına en fazla yirmi koltuk daha eklenebiliyor.

Yasama gücü, 290 üyeli İslami Şura Meclisidir. Dört yılda bir düzenlenen genel seçimlerle halk millet vekillerini seçer ve başkanlığını ise her yıl üyelerce seçilen kişi yürütür.

Yargı gücü, Rehberlik makamına bağlıdır ve cumhurbaşkanı 5 yıllığına Rehber tarafından seçilir.

Bunların dışında Uzgörürler Meclisi, Denetim Şurası ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi gibi diğer oluşumlar da ülke yönetiminde önemli görevlere sahiptirler.

İran'da 1979 yılındaki İslam devriminde sonra dini esaslara dayalı yeni bir düzen kurulmuştur.

İran'da Meclisteki Dini Azınlıklar Temsilci Sayısı şöyledir:

Zerdüşti ve Museviler birer temsilci, Asuri ve Keldani Hristiyanlar birlikte bir temsilci, güney ve kuzeydeki Hristiyan Ermeniler birer temsilci olmak üzere dini azınlıklar İs-

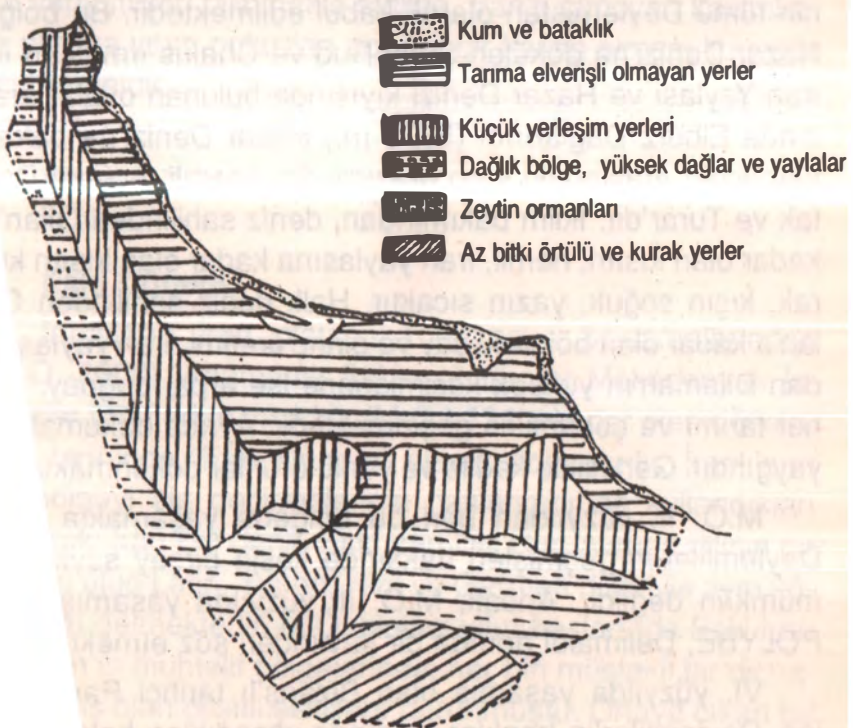
İlâmi Şura Meclisinde toplam beş temsilci bulundurmaktadırlar. İran'ın meclisi görevini yapan 290 sandalyeli İslami Şura Meclisi'nde 13 kadın milletvekili bulunmaktadır. Yerel seçimlerde 7276 kadın aday olmuş, bunların 783'ü yerel İslami meclislere asıl üye olarak seçilmişlerdir.

İran'da çeşitli eyaletlere göre milletvekili dağılımı da şöyledir:

Tahran (Gazvin eyaleti)	37
Horasan	25
Doğu Azerbaycan	18
Erdebil	6
İsfahan	18
Huzistan	17
Fars	17
Mazenderan	17
Gilan	13
Batı Azerbaycan	12
Kerman	10
Hamedan	9
Loristan	8
Merkez	7
Sistan ve Buluçistan	7
Kürdüstan	6
Hürmüzgan	4
Simran	4
Buşehr	3

Yezd	3
Çaharmahal ve Bahtiyari	3
Kohkiluye ve Buyer Ahmad	2
İlam	2
Zencan	9
Kermanşah	8

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, İslam dini ile birlikte, Hristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştilik dinlerini de resmi olarak tanımıştır. Bu üç dinden her birinin İslami Şura Meclisi'nde bir veya birden fazla temsilcisi bulunmaktadır.

Deyleman-Gilan'ın muhtelif bölgeleri

Deylem, Daylam, (Dileman) Deylem-i Haşsa (Gilan) Coğrafyası:

Deylem (Dileman), İran'ın kuzeyinde Teberistan, Cıbal, Gilan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Kalar, Chalus, Ramsar, Kaleçhay, Rasht, Lahican Rudsar, Lanprut, Cihijan, Shalman, Darya Sar, Bozkırgah, Siyah Kal, Astaneh, Lauluman (Lolan), Khoman, Bandar Azali, Hasan Rud, Astara; Men Derezenezeli, Taleb Abant, Gounrab Sar Lahle Dest, Rodesar, Lahledest, Machad, Jihini, Rudsar, Lahican (Lahcinan); Çabukser, Vajagah Rahim abad, Siyah Kal, Espili-Dileman yerleşim yerlerini kapsayan yörenin tümü Deylemistan olarak kabul edilmektedir. Bu bölge Hazar Denizi'ne dökülen Safid Rud ve Chalus ırmakları ile İran Yaylası ve Hazar Denizi kıyısında bulunan ovalar arasında Elburz Dağlarının (5670 m.) Hazar Denizi'ne bakan yamaçları arasındaki sarp arazidir. En önemli tepeleri Delfak ve Turar'dır. İklim bakımından, deniz sahilinden Gilan'a kadar olan kısım, nemli, İran yaylasına kadar olan kısım kurak, kışın soğuk, yazın sıcaktır. Halk deniz sahilinden Gilan'a kadar olan bölgede çay ve pirinç üretimi, İran yaylasından Dileman'ın yüksek kesimlerinde ise arpa, buğday, nohut tarımı ve çobanlıkla geçinmektedir. Ayrıca dokumacılık yaygındır. Genellikle kadife ve yünlü ürünler dokunmaktadır.

M.Ö. II. yüzyıldan beri bu bölgede yaşamakta olan Deylemliler'in geçmişleri hakkında kesin birşey söylemek mümkün değildir. Ancak, M.Ö. II. yüzyılda yaşamış olan POLYBE, Delimaioi adında bir kavimden söz etmektedir.

VI. yüzyılda yaşamış olan Bizans'lı tarihçi Parocope ise, Deylemliler'in İranlılar arasında yaşadıkları halde, hiç-

bir zaman İran hükümdarlarının yönetimine girmemiş bir kavim olduğunu söylemektedir. Kaldı ki yöre halkı bugün de kendisine Deylemlî Gilan demektedir. Kendilerinin Fars-İran'lı olmadıklarını, Gilaniki konuştuklarını ve İran halkından farklı bir halk olduklarını belirtmektedirler.

Diğer taraftan Bizans tarih yazarı Theophylacto Simocatt'ın eserinde, VII. yüzyılın ilk yarısında söz ettiği Zonanabb ve Sarames gibi Deylem adları İran'ın sözcüklerine benzetmekle birlikte, Yunan yazarları Deylemlileri genelde Sabar, Türk-İran ve Kürtler ile bir arada göstermişlerdir. Minorski'ye göre ise "Deylemliler'in Hazar Denizi'nin güneyinde yerleştikleri bilinmekle birlikte, İran'lı olmayan kavimlerle akraba veya onlardan doğma bir kavim olması kuvvetle muhtemeldir.

Fars Dili'nin Tarihçesi

Eski Dönem

İranlıların İran platosuna gelmeye başlamalarından (M.Ö. 2000), Ahemeniş Şehinşahlığının Makedonyalı İskender tarafından yıkıldığı (M.Ö.) 331'e kadar olan dönem, İran tarihinde "Eski Dönem" olarak adlandırılır. İranlıların bu bölgeyi ele geçirmelerinin başlangıcında kullandıkları dile Eski İran Dili denir. Eski İran Dili Hint-Avrupa dilinin bir şubesi olup Latin, Yunan, Hint ve Germen dilleriyle aynı kökenden gelmektedir. M.Ö. bininci yılın başlarında Eski İran Dili İran'ın muhtelif bölgelerinde, her biri müstakil bir dil halini almış olan çeşitli şekillere bürünmüştü. Ortaya çıkan bu dillerden yalnız bir kaçından eser kalmıştır:

1) **Sekayi:** Sekaların dilinden geriye sadece Latince ve Hintçe'de kullanılan genellikle de özel isim şeklinde bazı kelimeler kalmıştır.

2) **Med Dili:** Bu dilden sadece Eski Farsça'da ve Yunanca'da kullanılan bir kaç kelime kalmıştır.

3) **Eski Farsça:** Eski Farsça'dan günümüze kalan en önemli eser, Bisutun Dağları'ndaki Daryuş'un kitabesidir. Bu kitabe Eski Farsça, İlamî ve Akad dilindedir.

Eski Farsça, çivi yazısı olarak tabir edilen bir alfabeye yazılmıştır. Bu adlandırmanın nedeni bu alfabenin harflerinin çiviye benzemesidir. Anlaşıyor ki, Eski Farsça için bir alfabe oluşturulup bu dilin onunla yazılmasını emreden de Daryuş idi. Eski Farsça alfabesi Akad'dan, Akad alfabesi ise Sümer alfabesinden alınmıştır.

Eski Farsça'da 36 harf bulunmaktaydı. Bu alfabede sayıları göstermek için de bazı işaretler vardı. Çivi yazısı harflerinden, sesliler göstermek için kullanılan üç tanesi dışında her birinin beraberinde bir de sesli bulunmaktadır. Bu yüzden ona heceli alfabe denir. Eski Farsça alfabesi soldan sağa yazılır. Bu alfabe Ahemenî Şehinşahlığının sonuna dek yaygın olarak kullanılmış ancak bundan sonra etkisini kaybetmiştir.

4) **Avesta Dili:** Avesta Dili İran'ın doğu bölgelerinden birinin diliydi. Bu dilden geriye kalan tek eser, Zerdüştilerin dini kitabı Avesta'dır. Bu dil, dilbilgisi kuralları bakımından Gahani Söyleyişi yada "Eski söyleyiş" ve "Yeni söyleyiş" olarak iki kısma ayrılır.

M.Ö. 1000. yıllarında yazılan Zerdüş Gahani'nin yazmış olduğu söyleyişe Gahani söyleyiş, Avesta'nın M.Ö.

600-300 yıllarında yazılan diğer bölümlerinin yazıldığı söyleyişe ise Yeni söyleyiş denir. Bugünkü Avesta Sasani dönemindeki Avesta'nın yaklaşık üçte biridir. Sasani Avestası 21 "Senk" yani kitaptan oluşmaktaydı. Bugünkü Avesta ise, Sin, Visperd, Vendidad, Şit ve Horde Avesta bölümlerine ayrılmıştır. Avesta dili "Din Debiri" denilen bir alfabeyle yazılmıştır. Bu alfabenin Sasani dönemi sonlarında Pehlevi Kitabı ve Zebur alfabesi üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu alfabe sağdan sola doğru yazılır.

Orta Dönemde Farsça

M.Ö. 331 yılında Ahemenişli 3. Daryuş öldürüldü. Onun öldürülmesiyle Farsça için Yakup Leys Saffar'ın saltanata ulaştığı ve Deri Farsça'sının resmiyet kazandığı 867 (hicri 254) yılına kadar süren yeni bir dönem başlar. Bu dönem Farsça için bir orta dönemdir. Orta dönemde, ölmüş bir dil olan Avesta dili, Zerdüştilerin dini merkezlerinde revaçtaydı. Ahemeniş devletinin resmi dillerinden olan Eski Farsça, Akadça, İlamice ve Aramice zamanla resmiyetini kaybeder ve yerini Yunanca alır. Bu dönemdeki İran dillerinin bazılarından çeşitli eserler günümüze kalmıştır, bunlar iki kısma ayrılırlar.

1) Doğu Orta İran Dil Grubu

Bu grup Belh dili, Khoten dili, Sağıd dili ve Kharezmi dilini içine alır. Bu diller İran'ın doğusunda yani Belh, Khoten ve Kharezmi'de kullanılmaktaydı. Ancak bugünkü Farsça Orta Farsça'nın devamı olduğu ve o da Batı Orta İran Dil Grubunun bir kolu olduğu için Doğu Orta İran Dil Grubu

üzerinde daha fazla durmaya gerek yoktur.

2) Batı Orta İran Dil Grubu

Bu grup Pehlevi Eşkani ve Orta Farsça dillerini içine alır.

A) Pehlevi Eşkani: Pehlevi Eşkani, bugünkü Horasan, Mazenderan ve Türkmenistan'ın bir kısmını içine alan "Pehle"nin diliydi. Eski Farsça'da Pehle, Ahameniş Şehinşahlığının bir eyaletinin adıydı. Pehlevi yada Pehlevani olarak adlandırılması gereken Eşkani Pehlevi dilinin eski dönemde kullanılışından her hangi bir eser günümüze kalmamış, ancak orta dönemdeki kullanılışından nispeten daha çok eser bugüne ulaşmıştır. Bu dilin İslami dönemin başlangıcında ortadan kalktığı ve yerini Farsça'ya bıraktığı anlaşılmaktadır. Eşkani Pehlevi dilinden üç ayrı alfabeyle yazılmış üç tür eser günümüze kalmıştır.

- 1) Eşkani Pehlevi dili alfabesiyle yazılan eserler.
- 2) Orta Farsça Kitabi alfabesiyle yazılan eserler.
- 3) Orta Mani Kitabi alfabesiyle yazılan eserler.

B) Orta Farsça

Orta Farsça, Eski Farsça'nın devamı olup "Pehlevi Sasanî" olarak da isimlendirilir. Bu dilden dört ayrı alfabeyle yazılmış dört tür eser günümüze kalmıştır.

1) Sasanî dönemi şahları ve devlet ricalinin kitabeleri. Bu kitabeler, Kitabe Alfabeti olarak adlandırılan bir alfabeyle yazılmışlardır. Sasanîler'in ilk döneminde yazılan kitabeler genellikle Eşkani Pehlevi ve Yunanca tercümeleriyle birlikte olurdu.

2) Pehlevice Zebur: İran Hristiyanları Sasaniler döneminde Orta Farsça dilinde kitaplar yazmış yada kendi dini kitaplarından tercümeler yapmışlardır. Hristiyanların yazma ve tercümelerinde yalnızca Zebur'un Orta Farsça'ya tercümesinin bir kısmı, Çin Türkistanı'ndaki Terfan'da, mani dilindeki yazmalarla birlikte ele geçmiştir. Zebur'un yazıldığı alfabeye "Zebur alfabesi" onun diline ise "Hristiyan Orta Farsça'sı" denir.

3) Zerdüştilerin yazmaları: Zerdüştilerin yazmaları da kendi aralarında dört kısma ayrılır; Avesta'nın "Zend" adı verilen Orta Farsça'ya tercüme ve tefsiri, Orta Farsça ile yazılan dini metinler, Pehlevi Enderznameleri ve dini olmayan Pehlevi metinleri. Zerdüşti metnlerinin yazıldığı dile "Zerdüşti Orta Farsça'sı" ve bu metinlerin yazıldığı alfabeye ise "Kitabi Alfabeti" denilmektedir.

Pazend

Zerdüşti metnlerinin yazıldığı alfabede "Hozvareş" vardır. Hozvareş, Aramice yazıldığı halde İran diliyle okunması gereken bir kelimedir. Bu metinlerin yazıldığı alfabede bazı harfler birbirine benzemekte, bazılarının birleştirilmesinden ise diğer bir harfe benzeyen şekiller ortaya çıkmaktaydı. Bu sorunlar Zerdüşti din adamlarının yazmalarını Avesta yazısına çevirmelerine neden oldu. Avesta yazısına çevrilen Pehlevice metinlere "Pazend" denir.

4) Mani ve Manevilerin yazmaları: Mani ve takipçiler eserlerini Tedmiri alfabesinden aldıkları bir alfabeyle yazmışlardı. Mani ve Manevilerin eserlerinin yazıldığı dile (bu-

lundukları yerin ismine atfen) “Terfan Orta Farsça’sı” ve (Yazmalarının içeriğinden dolayı) “Mani Orta Farsça’sı” denilmektedir.

Orta İran dillerinin yazıldığı tüm alfabeler sağdan sola yazılmaktadır. Zerdüti Orta Farsça alfabesi dışındaki diğer alfabelerin harfleri birbirinden ayrı yazılmaktadır.

Yeni Dönemde Farsça

Farsça’nın yeni döneminde, en önemlileri Peştuca, Kürtçe, Asça ve Beluçça, Talişçe, Gilekçe’dir.*

DEYLEMLİLERDE DİL

İştari (s.204) Deylemliler’in kullandığı dilin Arapça ve Farsça’dan ayrı olduğunu gösterir.

İbni Havkal’a (s. 268) göre, bunların dili, Farsça, Arapça ve Ermenice’den ayrıdır. Hatta bazı dağlık yerlerde, dilleri Deylemliler’in dilinden ayrı kavimler de vardır.

Deylemistan’da bugün Gileki dili konuşulmaktadır. Farsçadan farklı olan bu dil, bugün Tunceli-Erzincan, Elazığ, Bingöl, Diyarbakır, Sivas, Erzurum yörelerinde konuşulan Dimiliki (Zazaca - Kırmançki) dili ile büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Ağustos 2000 tarihinde Deylemistan’a yaptığım gezi sırasında saptadığım ortak sözcüklerin başlıcaları şunlardır:

* Kısa Fars Dili Tarihi, Muhsin Ebu’l Kasımi, Bonyad-e Endişe-ye İslami, Tahran 1373 ve İran’a Bakış adlı broşürden özetlenmiştir.

GİLEKİ İLE ZAZACA'DA BAZI ORTAK SÖZCÜKLER:

Gileki	Dımiliki(Zazaca)	Kürtçe	Türkçe
Diy	Diy (diyais)	Dîtin	Görmek
Şiye	Şiye	Sîy	Gölge
Sabun Hesto	Sabun esto	Sabûn heye	Sabun Var
Emondere	Eno (veneno)	Tê	Geliyor
Baxhşim	Baxhşime	Em herın	gel beraber gidelim
Çeper	Çeper	Kozîk	Çeper
Tasık	Tasık	Aman	Üsküre-Tas
Vareno	Vareno	dibare	Yağıyor
Muy	müye	por	Saç
Tusik	Tusk/tuske	karık	Keçi
Newe	Newe	nû	Yeni
Guş	Gos	Guh	Kulak
Portaxal	Portaqal	Portaqal	Portakal
Pir	Pir/Qalık	Kal	Yaşlı (Dede)
Çene (cune):	Çeneka (çena)	qecike	Kız
Limbu	Limone	Limon	Limon
Çieh	Çibi yo/çaê	Çima	Neden
Bini	Pırnıke	Poz	Burun
Setçende	Sate çenda	Saat çenda	Saat kaç
Zimistan	Zimistan	Zivistan	Kış
Çem	Çim	Çav	Göz
Xıyar	Xıyar	Xeyar	Hıyar
Serd	Serd	Sar	Soğuk
Pan	Pank/pasna	Pê	Topuk
Dibide	Dı bıde	Bide	Hadi
Palon	Palike	Kurtan/Pal	Palan

Gileki	Dımiliki(Zazaca)	Kürtçe	Türkçe
Bazo	Pozu (Pazo)	Pazu	Pazu
Bize	Bize	Bizin	Keçi
Şalvar	Şalvar	Şapık	Şalvar
Nağun	Nênike	Nenuk	Tırnak
Gorbe	Gorbe/Pısinge	pışing	Kedi
Çend	Çend	Çend	Kaça
Yaxe	Yaxe	Pastû	Yaka
Stare	Stare/astare	Sitêrk	Yıldız
Alef	Alef	Alıf	Ot
Maman	Maye /Daye	Dia	Anne
Nan	Nan/non	Nan	Ekmek
Pır-pır	Pır-pır/perrais	Frandin	Uçmak
Baba	Baba/bao	Bav	Baba
Mast	Mast	Qatik	Yoğurt
Koh	Koh/Ko	Çiya	Dağ
Qalem	Qaleme	Xwenwîs	Kalem
Biya	Biya	Were	Getir
Germ	Germ	Germ	Sıcak
Ciger	Cigere	Kezew	Ciğer
Ters	Ters	Tırs	Korkku
Dotera	Dotdera	Wira	Ötede
Dest bide	Des tbide	Destbide	Elini ver
Kerde	Kerde	Kirin	Yaptı
Natera	Natera	Lıvira	Buradan
Ceket:	Ceket	Cakêt	Ceket
Hesto	Esto	Heye	Var
Maboxer	Mabe xêr	Rojbaş	Merhaba
Der	Der/çeber	Derî	Kapı

Gileki	Dımiliki(Zazaca)	Kürtçe	Türkçe
Teng	Teng	Teng	Dar
Xele memnuna	Xeyle memnuna	xuç halm	Memnun oldum
Baron	Baron/Siliye	Baran	Yağmur
Genum	Genim	Genim	Buğday
Xırabe	Xırabe	Xırab	Bozuk
Hane	Xane	Mal	Ev
Ateş	Adır	Agır	Ateş
Beşime	Bê şime	Werê Emherin	Gel gidelim
Payız	Payız	Payiz	Sonbahar
Katığ -Mast	Qatığ -Mast	Mast	Yoğurt
Xele	Xele	Pır	Çok
Parjun	Parjun (parzun)	zaf gelek	süzgeç
Duo (Du)	Do	dew	Ayran
Çışo	Çi biyo	Çi bû	Ne oldu
Xumar	Xumare	Xumar	Kumar
Horoz(sukule)	Xıroz (sukule)	Dîk	Horoz
Ere (ya)	Are (ya)	Erê	Evet
Xali	Xali	Ferş	Halı
Seng	Seng (kemere)	Kevir	Taş
Zeytun	Zeytun	Zeytun	Zeytin
Zeamet nekiş	Zamet nêkerdis	Cewr	zahmet etme
Sim	Sim/sêm	Ziv	Gümüş
Sobetexerbo	Sodirê toxêr bo	Rojbaş	iyi sabahlar
Hangir	Hengure	Tirî	Üzüm
Fincan	Fincane	Fincan	Fincan
Buğur	Bore	Buxwe	Ye
Dar	Dar	Dar	Ağaç

Gileki	Dımiliki(Zazaca)	Kürtçe	Türkçe
Çay	Çay	Çay	Çay
Zelzele	Zelzele	Erdhejî	Zelzele
Pandir	Pêndir	Penır	Peynir
Pirhen	Pırân	Kiras	İçgömlek
Kaz	Kaz/qeze	Qaz/Gus	Kaz
Zani	Zani	Kuz	Diz
Sineh	Sêne	Sîng	Göğüs
Arnamuz	Ar-u namus	şerm	Utanmak

Sayılar

Gileki	Dımiliki	Kürtçe	Türkçe
1. Yek	Ju	Yek	Bir
2. Du	dıde	Dudu	İki
3. Se	hire	Sisê	Üç
4. Çar	çar	Çar	Dört
5. Penç	phone/panç	pênk	Beş
6. Seş	ses	şeş	Altı
7. Haft	Haft	Heft	Yedi
8. Hest	Hêşt	Heşt	Sekiz
9. Neude	Nêw	Neh	dokuz
10. Des	Des	Deh	On
11. Vezde	Desujü	Yazdeh	Onbir
12. Devazde	Desudıde	Dazdeh	Oniki
13. Sizde	Desuhire	Sêzdeh	Onüç
14. Çaharda	Desuçar	Çardeh	Ondört
15. Panzde	Desupanç	Panzdeh	Onbeş

16. Sansde	Desuseş	Şazdeh	Onaltı
17. Behafte	Desuhaft	Hefdeh	Onyedi
18. Behhijde	Desuheşt	Heşdeh	Onsekiz
19. Onnizde	Desunêw	Nozdeh	Ondokuz
20. Visde	vist	Bîst	Yirmi
100. Seh	Seh	Sed	Yüz

Gileki, Dimiliki Zazaca konuşanlar yöre içerisine dağılmış bir haldedirler. Örneğin Kırmanç; Dimili, Gileki, Zaza gibi adlandırmaların yanı sıra Sobe, Dimilki, Dimili, Gileki, Zazaki şeklinde tanımlamalar da yapılmaktadır.

Günümüzde Zazaların yaşadığı bölgeler, Sivas, Erzin-can, Bingöl, Tunceli, Siverek; Adıyaman, Erzurum, Elazığ, Çermik, Muş - Varto gibi il ve ilçelerdir.

Polgius'de Medler'in kuzey komşuları olan, Deylemlerden söz ederek onların bugünkü Zazaların ataları olduğunu ifade eder.

David M. Mac Kenzie Dimili isminin Deylemi (Dileman) dan geldiğini V. Christensen'e dayanarak öne sürmektedir.

Minorsky, Zaza ve Deylem başına dikkat çekerek "Zaza" bu insanlara ve konuştukları dile komşularınca verilen addır. Onlar Kendilerine "Dimili" derler, demektedir. Şimdi ki dil bilimcilerin bu ismin Deylem'den türediği üzerinde anlaştıkları açıktır. Zazaca özellikle Avesta ile ilişkilidir. Genelde Deyleman diliyle (Gilaniki) ile bağlantısı vardır. Deylem-liler-Buveyoğulları da Irak genelinde hüküm sürmüş Zazalar'ın atalarındandır. En eski dil ise Zazaca'dır.

Minorsky, M.Ö. X. yüzyılda Hazar Denizi'nin dağlık bölgelerine inen son İran kabilelerinin batıya doğru yöneldiği-

ni belirtir. Ancak bu kabileler karşılarında Kürtleri bulurlar. Bunların kullandıkları sözcükler her durumda Deylemliler'in kullandıkları sözcüklerden farklıdır. Belki de Deylemliler, Kürtlerin arasına karışıp Kuzey Mezopotamya bölgesine yerleşen Zazalar'ın atalarıdır.

Bunların yanısıra;

W.B.Leocuisood; Dimilce'yi bir dil olarak değerlendirmektedir.⁽¹⁾

Terry Lynn Todd, Dimilice'den hareketle, Zazalar'ın ayrı bir halk olduğunu belirtmektedir.⁽²⁾

Ingvar Savnber de, araştırmalarından sonra Zazalar'ın ayrı bir halk olduğunu belirtmektedir.⁽³⁾

D.M.Kenzie de, Zazaca'yı bir dil olarak kabul etmektedir.⁽⁴⁾

Hadankisre Zazaca'yı ayrı bir dil olarak kabul etmiştir. Sonuç olarak, Türkçe, Ural, Altay dil kümesinden; Zazaca ise; Hint-Avrupa dil kümesinin doğu grubundandır. Dimili (Gilaniki)'nin bir Kürt lehçesi olmadığı, İran dillerinin Kuzey-batı sınıflandırılması içinde olduğu görüşü, özellikle batılı bazı dil bilimcilerince desteklenmektedir.

Bugün de Dersimliler'in Kürt olduklarına dair bir kanı vardır. Her ne kadar Kürt aydınları arasında bu görüş ka-

1) A Panorama ofinde Evrepon Languages, Londor, 1972.

2) Grammer Of Dimili, Michigan, 1985

3) Inadlara eran Turkiet Etnisoch Sociok Kulturel Vasiation Upsala, 1985.

4) Mac Kenzie'de (Kurdich Dialect Studies London, 1981.)

bul görse de gerçeği yansıtmamaktadır. Dersimliler'in atalarının Deylemliler olduğu bence açıktır. Dolayısıyla Dersim'de konuşulan Zazaca-Dimili-Sobe'nin bir Kürt lehçesi olduğu görüşü de yanlıştır. Deylem'de (Gilan'da) konuşulan Gileniki dilinin de Avesta dilinin de Zazaca ile yakın benzerliği bugün de çarpıcı bir biçimde ortadadır. Gilaniki'den -Avesta'nın yazıldığı dille Zazaca'dan bazı sözcüklerin anlamlarını karşılaştırdığımızda iki dilin aynılığı net bir şekilde anlaşılacaktır. Avesta dilinin alfabesinde 56 harf yer almaktadır. Bu harflerden 22'si sesli, 34'ü ise sessizdir. Sesli harflerin 7'si kısa seslilerden, 15'i de uzun seslilerden oluşur.

Zazaca dili ile Avesta dili arasında da büyük benzerlikler, aynılık söz konusudur.

Örneğin Avesta dilinde veraxa: (Kuzu) xesa: (söz) was: (istemek) zanin: (bilmek) ezm: (ben) gibi sözcükler bugün Dersim'de konuşulan Dimili (Zazaki)'de bulunmakta ve konuşulmaktadır.

Avesta dilinde sayılar hemen hemen Zazaca ile aynıdır.

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
aeva	ju	yek	bir
dua	dide (didi)	du	iki
thri	hire (hirê)	se	üç
cathuar	çar	çar	dört
anc	panç (pane)	penç	beş
hışvaş	şeş	şeş	altı
hata	haut	heft	yedi

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
ašta	heşt	heşt	sekiz
nava	nou(new)	neh	dokuz
dason	des	deh	on
visaiti	vist	bist	yirmi
thrist	hiris	sî	otuz
satan	se	çil	yüz
duyesata	disey	dused	ikiyüz
hazanpra	hezar	hezar	bin
dvasa	dı hezari	duhezar	ikibin
dvdasa	desdide	dazde	oniki
pancadasa	despanç	pazdeh	onbeş

Zamirler:

Birinci şahıs (tekil) Şahıs zamirleri Üçüncü şahıs (tekil)

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
azem	ez (mı)	ez	ben
mam-ma	mı	em	beni
maväya, me	Ew, Ewa	mire (mir)	bana
mat mirade	mira	lîmin	bende
ahma, no	ma	em	biz
ahmaibya	nomare	mera	bize
jume	marade	jime	bizden

Birinci şahıs (çoğul):

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
vaem	vayem	ma	biz

ahma,	no	ma	bizi
ahmaibya,	no	mare (marê)	bize
jume	marede	jime	bizden

Soru zamirleri:

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
kam	kam	Kîjan	hangisi
kuthra	kutra (kotira)	Kûderê	nereye
çati-çinaçu	çli (çl)	çi	ne
kahmaičit	kambenu	kî dibe	kim olur
kadeken	çiwapt çi waxt	çidem	ne zaman
cu	çukene(çitora)	çawani	nasılsın
cvant	çend	çend	kaç

İşaret zamirleri:

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
ta, detas-aem	itara (itan)	livir	burası
eme	itarede	êlivira	buradaki
avat	ewı (a,o)	ew, ewa	o
itha	itya	livir	burası

İkinci şahıs (tekil):

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
tum-tu	tı - tu	tu	sen
thwam thımı	tıwı (to)	litu	seni
thwa, tava, te	thıde (tode)	lite	sende
thwart	tiwara (tora)	jite	senden

İkinci şahıs (Çoğul):

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
Yuzem	sıma	hun	siz

Yukarıdaki sözcükler de Avesta dili ile Zazaca arasındaki benzerliği çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Avesta'nın yazıldığı dille, Zazaca'dan aldığım bazı sözcüklerin anlamlarını karşılaştırdığımızda iki dilin ayrılığı net bir şekilde anlaşılacaktır.

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
aspa	astor	hesp	at
athar	adır	agir	ateş
asta	heşt	heşt	sekiz
ap	awk	av	su
axşena	aşıl (kesk)	kesk	yeşil
azem	ez	ez	ben
apema	apeyma	dawî	sonuncu
asta	estik (astık)	hesti	kemik
awra	hewr	ewr	bulut
baxta	bext	bext	kader
bratar	bra	bira	kardeş
buza	bize	bizin	keçi
bereza	berz	bilind	yüksek
bandem	bend (la)	ta)bend	ip
bara	bar	bar	yük
çarak	çare	hawil	çare
çışciy	çêçiy (çiyê)	tişteş	birşey

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
cvant	cend	çend/birev	kaç?
derega	derg	direj	uzun
duma	dıme	boçık	kuyruk
dantan	dıdan	diran	diş
dujd	dızd	diz	hırsız
fşareme	serm (şerm)	şerm	utanmak
Frateresaiti	tersan (tersayene)	tirs	korkmak
guş	gos	guh	kulak
goşah	kose	şet	köşe
garema	germ	germ	sıcak
gau	ga (gau)	ga	öküz
gena, jena	cını	jin	kadın
huşka	husk	ziwa	kuru
ida	nika (nıka)	niha	şimdi
jafra	cor (jor)	jor	yukarı
kafa	kew (kef)	kef	köpük
kata	kiye (ciye - çê)	mal	ev
mareta	merd (merde / e)	mirî	ölü
mazga	mezg	mêji	beyin
naman	name	nav/nam	ad
nava	newe	nû	yeni
nazda	nejdi	nêzîk	yakın
pacato	pote	pîjîn	pişmiş
peretu	pırd	pire	köprü
perena	pırr	teji	dolu
peresa	persa	pirsî	sordu

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
puşk	pısing	pişik	kedi
puşna	pasna	penî	topuk
raophna	ron	rûn	yağ
sareta	serd	sar	soğuk
stare	astare	stêrk	yıldız
saredhe	ser	sal	yıl
spaete	spye	sipî	beyaz
syawa	siya	reş	kara
sarah	ser	ser	baş
skendem	şıkyayi	şikestî	kırık
tathra	tari	şevreş	karanlık
thwars	vıraze	bike	yap
vata	vay (va)	ba	rüzgar
vasta	waştı(wastane) xwestin		istemek
vead, vid	venid	dîtin	bulmak
veredhka	velik (velık)	gurçik	böbrek
(a)vasemi	velg	pel	yaprak
vaenaiti	venana	dîyîn	görmek
vaxs	veg	deng	ses
vehrka	verg	gur	kurt
vara	varono (varış)	baran	yağmur
xara	her	ker	eşek
xşina	sıt	şîr	süt
yav(a)	cew	ceh	arpa
zan	zono (zonayene)	zanîn	bilmek
zima	zivistan	zivistan	kış

Avesta	Zazaca	Kürtçe	Türkçe
zerehdaya	zerre	dil	kalp
zatha	zayış	zayîn	doğum
zanna	çane	ziqen	çene
zamatar	zama	zava	damat
masiye	masi	masi	balık

Yukarda görüldüğü gibi Avesta'da bulunan bir çok sözcük, deyim, kavram ifadedeki bir kısım değişikliklere rağmen ses ve harfler olarak Avesta dili Dersimce'ye geçmiştir. Avesta dili ile Dersimce (Dımilki) arasındaki yakınlık ve benzeşmeler bugün de Dersim'de yoğun olarak günlük hayatta kullanılmakta ve konuşulmaktadır.

Alfabe

(Dımilki) Zazaki alfabesi 34 harften oluşmaktadır:

a, b, c, ç, d, e, ê, f, g, ğ, h, ı, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, q, r, s, ş, t, u, ü, v, w, y, z.

Bu harflerin 26 tanesi sessiz, 8 tanesi ise sesli harftir.

Sesli harflerin sözcüklerde kullanılmasına ilişkin örnekler:

- a. adır (ateş)
- e. esto (var), ez (ben)
- ı. gırs (büyük)
- i. isot (biber)
- o: ostor (at)
- u: ustine (direk)
- ü: şüye (gölge) tüyü (dut)

Sessiz harflerin sözcüklerde kullanılmasına ilişkin örnekler:

- b: babo (baba-bacı kol)
- c: ciran (komşu)
- ç: çemed (buz) cile (yatak)
- ç: çeneke (kız çocuk)
- ç: çem (çay-dere)
- d: dü (duman), dest (el)
- f: fek (ağız)
- g: gırs (büyük), ga (öküz)
- ğ: ğıdık (kap), geleti (hediye)
- h: hemgem (bal), herd (yer)
- j: jan (dil), jü (bir)
- k: koli (odun) kardi (bıçak)
- l: lüye (tilki), leng (topal)
- m: mese (arı), mere (fare)
- n: nenike (tırnak), nerdigon (merdiven)
- p: por (saç) pırnıke (burun)
- q: çeleme (kalem)
- r: raye (yol), rü (yüz)
- s: sane (tarak), sung (mantar)
- ş: şem (gümüş), şir (sarmısak)
- t: torge (dolu), torjen (balta)
- v: va (rüzgar), vas (ot)
- w: ware (yayla)

y: yene (cuma)

z: zerence (keklik) zengel (kazma)

Görüldüğü gibi Zazaca lehçe değildir. Gileki (Dimiliki), Dimiliski Avesta dilinin ta kendisidir. Dersimceyi şive veya lehçe durumuna indirgemek gerçeklerle bağdaşmaz. Zazaca, Hint-Avrupa dil kümesinin Doğu grubuna dahildir. Dimilice'nin (Gileki) Kürtçenin bir lehçesi olmadığı, İran dillerinin kuzeybatı sınıflandırılması içinde olduğu görüşü özellikle batılı bazı dil bilimcilerce de desteklenen bir görüştür. Dersimce dili de bir halkın dilini ifade etmektedir.

DERSİMLİLER KİMDİR?

Bugün Dersim'de yaşayan bir çok aşiret İran-Horasan-Gilan (Deylem)'den geldiklerini söylemektedir. Dersim'deki aşiretlerin durumuna bakılırsa, Deylem ile Dersim arasında göç ve gelişmelerin tarihsel süreci içinde değerlendirilmesi sonucunda varılan nokta, Deylemlilerle (Gilanlılar) Dersimliler arasında tarihsel bir bağlantının olduğudur.

Dersimliler; İran'ın Kuzeydoğu eyaleti, Kuzey Horosan, Mazdaran, Gilan, Rast, Ramsar, Chalus, Kalar, Enzeli, Varemın, Gibal, Teberistan ve Hazar Denizi arasında kalan bölge olan Deylemistan'dan M. S. 700 ile 1258 yılları arasında siyasi anlaşmazlıklar, dış baskılar, iklim koşulları, inanç farklılıkları gibi çok çeşitli nedenlerle göç ederek Dersim'e yerleşmişler, burada yaşayan yerli halkla kaynaşarak, kader birliği yapmışlardır. Ancak burada saf bir topluluktan söz etmek mümkün değildir. Bugün de Dersim de-

yince 120 aşiret ve boyun birleşmesinden oluşan bir halk anlaşılmaktadır. Bu halk tarihiyle birlikte, kültürünü, dilini, dinini, örf, adet ve alışkanlıklarını Deylemistan'dan getirmiştir. Ağustos 2000 tarihinde Deylemistan'a yaptığım gezi esnasındaki inceleme ve araştırmalarım da Deylemliler'in dili, dini, sosyal yaşantısı, fiziksel benzerlikleri, coğrafi yapı, iklim (bitkisel), ekonomik vb. özellikler bakımından Dersim halkına yakın olduğu gerçeğinin yanı sıra Dersimli-ler'in bu bölgeden göç ettikleri sonucuna vardım. Mevcut bulgu ve veriler de bunu doğrulamaktadır.

Dersimliler ve Deylemliler arasındaki karakteristik özellikler anlamındaki yakın benzerlik günümüzde de mevcuttur.⁽⁵⁾

Bugünkü İran'da Nüfus, Dil ve Din

1996 yılı istatistiklerine göre 59.500.000 nüfusa sahip olan İran, yaş ortalaması bakımından dünyanın en genç ülkelerinden biridir. 1991 yılı verilerine göre yaş ortalaması 17.56 yaş olan İran'da toplam nüfusun yarısını 17.6 yaş altındaki genç nüfus oluşturmaktadır. Ortalama yaşam süresinin 67 yaş olduğu İran'da nüfus artış oranı da % 1.6'dır. İran'da Fransı, Lor, Kürt, Azeri, Gileki, Türkmen ve Beluç gibi çeşili ırklara mensup etnik gruplar yaşamaktadır.

İran'da Farsça'nın dışında Azeri Türkçe'si, Arapça, Kürtçe, Gileki vb. dillerle Farsça'nın çeşitli lehçeleri de ko-

5) Kaya Ali, Geçmişten Günümüze Dersim Tarihi, Can Yayınları, 1999, İstanbul.

nuşulmaktadır. 32 harfli Fars alfabesinin kullanıldığı İran'da tarih başlangıcı olarak miladi 622 senesinde Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti esas alınmaktadır. Yıl 21 Mart'ta Nevruz bayramıyla başlar ve güneş takvimine göre aylara bölünür. Buna göre örneğin 21 Mart 2001, 1380 yılının 1. gününe denk gelmektedir. Nevruz Bayramı İranlıların en büyük bayramlarından ve hiçbir etnik ve din farkı gözetilmeksizin bütün bir yurttan coşkuyla kutlanır. Nevruz öncesinde tüm yaşam çevrelerini temizleyen İranlılar yeni yıla gireceği gün ve saatte tüm aile fertleri "Haft-sin" adı verilen sofrada toplanır. Bu sofrada Allah'ın insana bahşettiği nimetleri ve baharı temsilen Farsça alfabenin 15. harfi olan "Sin" harfiyle başlayan 7 yiyecek donatılmıştır. Bunlar Sib (elma), sebze (yeşillik), serke (sirke), sonbol (sümbül), senced (iğde), semenu (bir tür tatlı) ve sumaktan ibarettir. Yeni yıla girilmesiyle birlikte halk birbirini ziyaret eder, küsler barışır, aile bağları güçlendirilir.

İran'da ulusal bayramların yanısıra dini bayramlar da büyük şevkle kutlanır. En önemli dini bayramlar ibadetle geçirilen kutsal üç aylar ve bir aylık Ramazan orucunun ardından kutlanan Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Hz. Muhammed'e peygamberliğin verildiği gün olan Biset Bayramı, Hz. Peygamber'in doğum günü vb...dir. Ayrıca tüm müslümanların bayramı olan Cuma günü İran'da resmi tatildir ve Cuma namazı her şehirde tek bir merkezde toplu olarak eda edilir.

İran hulefayı raşidin döneminden itibaren İslam diniyle tanışmıştır. Bugün de İran'ın resmi dini İslam ve mezhebi Şia (Caferi)dir. Ülke nüfusunun % 91'ini Şii'ler oluşturur.

“Gadiri Khom” ve 12. İmam Hz. Mehdi'nin doğum günü olan 15 Şaban Şiiler tarafından kutlanan bayramlar arasındadır. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in torunu olan Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği ay olan Muharrem ayı süresince özellikle de 9 ve 10. günlerinde büyük anma ve matem merasimleri düzenlenmektedir.

Nüfusun % 7.7'sini teşkil eden 4 ehl-i sünnet mezhebine bağlı kesim daha çok Kürdistan, Sistan ve Beluçistan bölgelerinde yaşamaktadırlar. Ehli sünnet mensubu vatandaşlar dini inanç ve vecibelerini kendi fıkıhlarına göre serbestçe yerine getirmektedirler. Dört Sünni Mezhep Anayasada resmi olarak tanınmıştır.

Oymaklar (Aşiretler) ve Göçebe Hayat:

Oymaklar İran'ın etnik tüm yaşantı ve kültür tarihinde uzun bir geçmişe sahiptir. Kabile ve oymakların geçimleri hayvancılığa dayandığından bu alandaki ekonomik işlevlerin yanı sıra doğal kaynaklar, otlaklar, göç esnasındaki yol güzergahları ve yerleşilen yerlerden yararlanma imkanlarının varlığı kabile ve oymakları yaylalara göç etmeye ve buralarda yaşamaya zorlamıştır. 1987 yılının Temmuz ayında ülkedeki göçebe oymakların sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili yapılan sayım sonucunda İran'da bağımsız 96 kabile (aşiret), 547 boy ve 180.223 ailenin (toplam 11.520.999 kişi) varolduğu saptanmıştır. Halihazırda bu rakam iskan politikaları ve yerleşik yaşam anlayışının gelişmesiyle azalma göstermektedir.*

* İran'a Bakış adlı broşürden özetlenmiştir.

DEYLEMAN-GİLAN TARİHİ

Gilan İran'ın kuzeyinde Elburz dağlarına dayalı, Hazar Denizi'nde kıyısı olan yeşillik bir alandır. Bölgedeki sular Hazar Denizi'ne dökülür. Bugünkü Gilan'ın doğal özellikleri çeşitli nedenlerle değişmiştir. Bu nedenler erozyon, yeni yerleşim merkezlerinin kurulması, nehir yönlerinin değişmesidir. Bunların sonucunda eski Gilan'ın özelliklerinde değişmeler meydana gelmiştir.

Gilan tarihi, eski İran tarihi kadar zengindir. Eski Gilan'ın adı Avesta'da **“Varenü”** olarak geçmektedir. Varenü Elburz dağları'nın güneyinde kalan bir bölgedir. Varenü sözcüğü burada yaşayan halktan alınmıştır. Aynı şekilde Mazenderen de Avesta dilinde **“Mazinya”** olarak geçmektedir. Bu bölgede yaşayan insanlar iri vücut yapılı ve dövüşçü oldukları için burada yaşayanlara dev gibi insanlar denilirdi.

Moğol tarihinde Gilan her biri bağımsız oniki şehirden ibarettir. Ülkede 8 tane emirin bağımsızlığı olmasına rağmen kendilerini idare etmekteydiler.

Bu şehirlerin mahalli dilinde nehre **“Bia”** denildiğinden, söz edilen nehrin Safid-rud nehri olduğunu anlıyoruz. Safid-Ruh nehri Gilan'ı ikiye bölmektedir. Lahican ve Rast gibi kentler bağımsız olarak Gilan'a başkentlik yapmışlardır. M.Ö. 10. yüzyılda Deylem **“BUYE”** adındaki aşiret reisinin çabalarıyla genişlemiş, **“BUYE”** Gilan dağları ve Hazar Denizi kıyısındaki bölgeyi de (Mazenderen, Gorgen, Teberistan, Gums) Deylem sınırlarına katmıştır.

Daha sonraki yıllarda ise doğu bölgeleri Deylem'den

ayrılmıştır. Deylem halkı Deylemlilerin bağımsızlığını koruyamadığı için Safid-Rud'un etrafındaki bütün ovaları komşularına vermek zorunda kalmış, Eski Gilan, Hazar Denizi'nin kıyı şeridindeki dağlık bölgeler Deyleman olarak anılmaya başlanmıştır.

Eski Gilan dört büyük şehirden ibaretti. Her birini bir emir idare ediyordu. Eski Gilan'ın merkezindeki şehir Fūmen şehriydi. Gilan ve bölgesi çok yağmur yağdığı için tarım bakımından verimliydi. Hurma, erik, şeker kamışı dışındaki bütün tarım ürünleri bölgede yetiştiriliyordu. Gilan bölgesi su bakımından çok zengindir, 2-3 m'lik derinlikte su çıkmaktadır.

Tarihte Gilan bölgesinin etrafında koruyucu surlar yoktur. Padişahlar bölgeye egemen olunca bazı kaleler yapmışlardır. Bütün evler kerpiçten yapılmıştı, evlerdeki halılar ise Bağdat halılarına benzemektedir.

Gilan'da ana besin kaynağı pirinçtir. Pirincin yanısıra nohut, arpa, buğday da ekilmekte, bu ürünlerden çok çeşitli ekmekler yapılmaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Gilan'da camiler, cem evleri, zaviye ve güzel hamamlar da vardır. İpek bu ülkede çoktur. Kölelik ise bu bölgede görülmemiştir. Gilan'da kadın ve erkek eşittir.

Gilan ve Mazenderen bölgeleri deniz seviyesinden 25 m uzak, 4.500 m yükseklikte Elburz Dağları'na kadar çıkmaktadır.

M.Ö. 330 - M.S. 491 yılları döneminde Gilan ve Mazenderen bölgesine **"Jasnafsah"** soyu egemen olmuştur. Hicri 320 ile 447 yıllarında ise Gilan, **"Albuye"** aşireti egemenliğine girmiştir.

Hicri 314 - 470 yılında ise “**Ziyariha**”ların eline geçmiştir.

Hicri 250- 316 yılında ise Alevi sultanları Gilan ve Mazenderen'de egemenlik kurmuşlardır. Alevi sultanları bu dönemde Deylemliler'den büyük destek görmüşlerdir.

Bu dönemde insanların cem için bir araya toplandığı yerlere (Cemevi) **xanga** denmekteydi.

Vehsvedan aşireti Hicri 211-457 yılında, İsmaili soyu da (Hicri 483) 654 yılında Gilan ve Deylem'e egemen olmuş, bu aşiretler dışında küçük aşiret beyleri de Gilan'ın bazı bölgelerini kendi aralarında bölmüşlerdir.

Hicri 769 yılında Seyt Ali Kia, Lahican'ı ele geçirmeden önce, Ebul Hasan Elmuyid Ballah (Billah) Tunkabında, **Nasirven aşireti** Rad Kuh ve Lahican'da, **Kuş Hiç aşireti** Dıraşkur'da Enuzvenler, Kehdum'da, **İsmayilvendler** Kuşısıfahanda, **Ishangi aşireti** Fumen'i Tabililer'den almışlardır. Ardından Lahicen ve Fumen sultanları bütün bölgede egemenlik kurmuşlardır. Rast, Şeft, Geskerd şehirleri de diğer aşiretlerin egemenliği altındaydı. Tulemliler yarım asır bölgede egemenliğini sürdürmeyince **Ishangi aşireti** Fumen'e tabi oldu.

1600 yılında I. Şah Abbas, Gilan'a egemen olmak için Lahican, Geskerd ve Fumen sultanlarını yönetimi altına almıştır. Cemal Fumeni ve oğlu Hidayet Han bölgeyi 40 yıl yönetmişlerdir. Bölgenin diğer vilayetleri ise merkezden atanan sultanlarca yönetiliyordu. Bu dönemde Gilan coğrafisi olarak dört bölüme ayrılıyordu:

Sahil şeridi (kıyı şeridi): Hazar Denizi kıyılarında, dal-

gaların etkilemesi ve rüzgarın kuzeyden batıya doğru esmesi sonucunda tepecikler oluşmuştur.

Kıyı şeridinde pirinç, pancar, pamuk ekilmekteydi. Bölgenin iklimi çok nemli olduğundan buradaki köylülerin çoğu malta humması ve göz hastalıklarına yakalanıyordu. Yöre halkı doğalarıyla övünürken, ziyarette bulunan bir İtalyan bilimadamının sözlerini sık sık tekrarlıyordu: "Gilan'ı gör, sonra öl."

Elburz Dağları'nın ormanları denize kadar uzanır. Narvend, çınar, belut, ffra, serçe dili, şimsad, ceviz, alıç, meşe ağacı, incir, domates, armut, elma(yabani), yabani dut, nesteran, kırmızı gül, menekşe, pamşal vs. gibi zengin bir bitki örtüsü vardır.

Nüfus daha çok Kuhestan dağının eteklerinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgede zengin bitki örtüsünün yanı sıra, ipek üretimi de yapılmaktadır. Gilan'ın ipeği meşhurdur.

Dağların dorukları çıplaktır, yüksek yerler çok kar yağışı alır, sahil boyundan Demavend'e kadar olan yerler çoğu kez dumanla kaplıdır. Dağların eteklerinde yazlık evler (kır evleri) vardır.

Demavend Dağı, Farsça Kolleyi Demavend, Elburz dağlarının sönmüş volkanik doruk noktasıdır.

Tahran'ın yaklaşık 68 km kuzeydoğusunda olan Demavend dağının yüksekliğine ilişkin 5.512 m ile 5795 m. arasında değişen ölçüler verilmektedir. Çevresinde yer alan 900-2.400 m. yükseklikteki dağ sıralarına egemen konumdadır. Karla kaplı sarp konisi, lav ve küllerden oluşmuştur ve kükürt tortulları içeren küçük bir krateri vardır. Kraterin aşağısında, iki küçük buzul yer almaktadır; ayrıca

fümeroller (duman ve gaz püskürten küçük delikler), kaplıcalar ve traverten çökelleri bulunur.

Dağın yamaçlarını Heraz Çayının kaynak suları olan Rudhane-ı Kezgan Çayı ve Rud-i Lar sular. Bu akarsular, derin bir vadi oluşturarak dağın doğu sınırını oluştururlar.

Çevredeki “**Pulur**, Pehne, Ab Germ ve Esk” köyleri Tahran'la karayolu bağlantısı kurulduktan sonra yazlık dinlenme yeri olarak gelişmiştir. Dağın 27 km. güneyindeki Demavend kenti madensuyu kaynakları olan zengin bir vadide, denizden 2.300 m. yükseklikte yer alır. Gözde bir dinlenme yeri olan kentin canlı bir çarşısı vardır.

Bir çok İran efsanesinde Demavend Dağları'nın adı geçer; efsanelerden birine göre de Nuh'un gemisi buradadır.

GİLAN'IN İNSANLARI:

İkiye ayrılır:

Köyde ve şehirde yaşayanlar,

Dağın eteklerinde ve derelerde yaşayanlar.

Yöre halkı kışı köylerinde, yazı ise serinlemek ve koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlarını otlatmak için çıktığı dağın eteklerinde geçirir. Daha çok pirinç ekimi yapılmaktadır. Genelde köylerde erkekler tembel, kadınlar çalışkandır. Gilan'ların kanı Arap, Türk, Tatar ve İranlılarla karışmıştır.

1830-36 yılında bölge halkı Talun (Taun-veba) hastalığına yakalanır ve çok sayıda ölüm olduğu için bölge boşar.

ır. Bunun üzerine komşu vilayetler Azerbaycan, Mazand-
ren, Irak, Kafkasya'dan göç edenler bölgeye yerleşirler.
Deylem-Gilan dili (bölge halkının dili) bu göç nedeniyle de-
ğişikliğe uğrar. Ovalarda ve düzlük yerlerde oturan halkın
yüzü bitkin ve solgundur.

Gilan'ın kadınları; güzel, beyaz tenlidir. Nadiren yüzle-
rini saklarlar. Bellerine kuşak bağlarlar, renkli yünlü çorap-
lar giyerler, bedenleri etlidir.

Gilan'lı kadınlar çok çalışkan ve eşlerine bağlıdırlar.
Daha çok arpa, buğday ve pirinç tarlalarında çalışırlar.

Gilan köylü kadınları başlarına puşu bağlarlar, uzun
elbiseler giyerler. Erkekler pantolon, kışın şal kumaştan

Deyleman (Gilan) Siyah Kal insanları...

şalvar, üstlerine şelfe giyerler. Ayak bileklerine kumaş sararak çarık giyer, çarık iplerini ayak bileklerine bağlarlar. (Daha önceki yıllarda)

Bir geleneğe göre; Çobanlar hayvanlardan birini kurda kaptırırsa bunun bedelini ödemek zorundadır. Hayvanlardan biri düşer ölürse bunun için bir şey ödenmez.

Bölgede Taliş adlı bir Moğol kavmi de yaşamaktadır. Talişler Türktür. Hanlık zamanında gelmişlerdir. Safeviler bunları Erkuven, Ojarud, Ulup, Lengark, Derregur, Zavend, Astaran ve Kergenurud'a yerleşmişlerdir. İleri gelenleri Şah'ın korumaları olarak görevlendirilmişlerdir.

Gilan'lılar Talişler'i sevmezler.

Deyleman'da bir atasözüne göre Gilan'da dört felaket vardır, 1-Ateş 2-Yağmur, sel 3-Kaşıntı, uyuz 4-Taliş (Ateş baren, sel baran, taliş)

1600 yılında 800 aileden oluşan BEBE (Belikan-Elikan aşiretleri) aşireti de Erzurum'da ikamet ederken, Şah Abbas vasıtasıyla Gilan'a yerleştirilmiştir. Bunların yerleri Şah - Rud nehrinin iki tarafıdır. Safid - Rud'a yerleşen bu aşiretler Zazaca konuşurlar.

Türk aşiretlerinden Emurlular ise Rehmet abad ve Rudbar'a yerleştirilmiştir. Horosan-Gilan bölgesinde yaşayan diğer aşiretler de şunlardır:

Aşiretlerin geldikleri bölgeler:

Qasmanlı, Navuk yakınları, Dizawan v.s.

Hiwalanlı (Şawanlı) Kuşhan yakınları, Dizawn Ouhan bölgesinin kuzeyi ve Derepezende Sadıllı Bajnurd v.s. çoğu Türkçe konuşur.

Zafranlı Şırvan bugün eski önemini kaybetmiştir.

Muşkanlı (Meşkanlı) Kuşhan bölgesi Mashan yakınıdır.

Gewanlı (Gemanlı), Juwain ve Nişapur bölgesinin kuzey kısımlarından gelmişlerdir.

Bajgiranlı Maşhad-Aşkebad yolu üzerinde bulunan bir sınır köyü olan Başpuran köyü yakınlarında yaşayan bir kabile.

Hizola (İzollu): Doğu Horosan'dan

Milen: Milli Doğu Horosan'dan

Rutukan (Ruthan): Doğu Horosan'dan

Zeydan: Doğu Horosan'dan

Sivakan: Doğu Horosan'dan

Shadlu (Şadlı): Horosan'ın güney batısı

Alan: Horosan'ın güney batısı

Gilan Yöresinde Yaşayan Kabileler:

Elikani: Demavend ve Lar bölgesinde Dimili (Zazaca) konuşurlar, Alevidirler.

Shamlu (Semkan): Gilan bölgesi Deyleman-Siyahkal Vadisi boylarında kuzey kurmancısı konuşurlar. Sünnidirler.

Çemişgezek: Gilen bölgesinde Dimili (Zazaca) konuşurlar, Alevidirler.

Horosan nüfusunun % 4'ü Alevidir.

Bakterian Krallığı:*

Büyük İskender'in ölümünden sonra bağımsızlığını ilan eden diğer krallık ise Bakterian Krallığı MÖ 220-300'lerde yıkılınca Bakterian topraklarında yaşayan Bakterian halkından kurtulan ve geride sağ kalanların büyük çoğunluğu Dersim'e (Hozat ve köyleri - Pakire, Cıbıkan, Torum, Şovge, Çölkired, Kızılmezra, Hopik, Hoşan, Mıstıkan, Sırtıkan, Kalyan, Fariğ, Derik, Çet, Verocan, Şavalyan.. v.b) yerleştiler. Yurt edinip hayvancılık yaptılar. 1200 yılından bu yana aynı adla varlığına devam eden aşiret ve kabile ilişkileri içerisinde kültürel geleneklerini, göreneklerini, dilleri olan Zazaca'yı sürdürerek bugüne geldiler.

MÖ 300'lerde Bakterian ve Partiya krallıkları meydana geldi. Bakterianlar ve Partlar İskender'in topraklarına sahip çıkan Selevkoslar'a karşı baş kaldırıp kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bakterian ülkesi Hazar denizinin karşı kıyılarında bulunuyordu. (Azarbeycan, T.S.) Partiya ise Hazar denizinin güney ve güney batı (Deylem)'larına düşüyordu. Partiya tahtında Arşakidler (Aşkaniler) hanedanında krallar oturuyordu. Bağımsızlığını ilan eden Partiya yaklaşık olarak (MÖ 250-MS 228) beşyüz yıl hüküm sürdü.

* MÖ 1500 yıllarında, Bakterian kralı Viştaspa, uğradığı baskılardan kaçarak kendisine sığınan Peygamber Zerdüşt'e krallığının kapılarını açmıştı. Zerdüşt Kutsal Avesta kitabını Zazaca olarak burada kaleme almıştır. (Tarihi kaynaklarda bu konudaki bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Krallığın 500 yıl hüküm sürmüş olması, bu olay konusunda soru işareti yaratmaktadır. "A.K.") Zerdüşt'ün Avesta'sında yer alan "Baveriya rast, Peyva xweş, karê bas" (Doğru düşünce, güzel söz, iyi iş) sözleri Zazaca dilinde de aynı anlamları ifade etmektedir.

GİLAN (GİLEKİ) DİLİ

Hızlı ve sakın konuşurlar. Ses tonları yumuşaktır.

Gilan'ın kuzeyinde yerleşmiş Türk kökenli Talişler'in dilinde sesli harfler çoktur. Konuştukları dil İtalyan lehçesine benzemektedir. Halk Rahman abad, Rudber ve Emarlı'da, Tati ve Zazaca dilinde, deniz kıyısında Türkçe, şehirlerde ise Farsî konuşmaktadır.

İslamdan önce Gilanlılar ve Deylemliler Zerdüşttüler* ve bazıları da putperestliğe inanırlardı.

* Zerdüş't bugün hala yaşayan en eski dinlerden biri olan Zerdüş't dininin kurucusudur. Eski Farsçaya yakın birdil olan Avesta (Dimili) dilinde Zarathusthra adıyla anılır.

İ.Ö. 7. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın başlarında yaşayan Zerdüş'tün yaşamına ilişkin kesin bilgi yoktur, ama Eski İran'ın Azerbeycan yakınlarında-(Gilan ve Deyleman dağlarında) yaylalarda doğduğu sanılmaktadır. Büyük olasılıkla bir rahipti. Zerdüş't'e ilişkin efsanelerde yeni din kurması için kendisine 30-40 yaşlarında vahiy geldiği anlatılır. Zerdüş't insanlara, yalnızca bir tek tanrının olduğunu söyledi. Ve onları çoktanrıçılıktan vazgeçirmeye çağırdı. 87 ciltlik Avesta kutsal kitabını 12 bin öküz derisi üzerine yazan Zerdüş't gördüğü baskı ve muhalefet üzerine Bakterian hükümdarı Viştaspa'nın yanına gittiği bu bölgenin Bakterian Krallığı'nın başkenti Belh şehrine yerleşip Kral Viştaspa'ya kendi dinini benimsetti. Tüm İran'a yayılan bu yeni din bölgede bir savaşa yol açtı.

Zerdüş'tün de bu savaşta öldürüldüğü sanılmaktadır. Zerdüş't dininde tapınak ya da tapınılacak imgeler yoktur. Bu dinin rahiplerine sonradan Mecusiler dendi. Bu rahipler evrende her şeyin bir karşısı olduğunu anlattılar. Zerdüş't dininde, bilge tanrı **Ahura Mazda**'nın karşısında kötülüğü simgeleyen **Ehriman** yer alır. Altı kutsal ruh Ahura Mazda'ya eşlik eder. Bunların her biri adalet, iyilik, doğruluk ya da bağlılık gibi bir ya da birkaç değeri temsil eder. Bu altı kutsal ruhun altında, doğa güçlerini denetlediğine inanılan melekler vardır. Lakabı Druç (yalan) olan Ehrimen'in yardımcılara ise **daeva**'lar denin kötü cinlerdir.

İranlılar Kadisy (636) savaşında yenilince Deylemlilerden 4 bin kişi İslamın fethini kabul etti. Arap komutanı Said bin As ilk kez Taberistan'a 651 yılında akın düzenledi ve Horasan, Sistan'ı aldı, Kermanşah'ı ise 653 yılında Taberistan'ın tamamını 763 yılında Gilan ve Deylemistan'ı da 833 yılında ele geçirdi. İslamiyeti benimseyenler Araplara Celula (677) savaşında yardımcı oldular. Müslümanlarla birlikte Küfe'ye yerleştikten sonra Bağdat halifesinden işkence görenler Gilanlılar tarafından Deylemistan'a yerleştirildiler. **Hız. Ali özü ve peygamberin kızı Fatma'nın taraftarları olanların mezarları bugün de hala Deylemistan'dadır. 873 yılında Zerdüşst olan Deylemliler de İslamiyeti kabul etmişlerdir. 912 yılında ise, Hasan bin Ali, Alevi aşiretlerini Hazar Denizi kıyısına yerleştirmiş, Teberistan ve Deylem halkı İslamı kabul etmiştir.**

Ahura Mazda'nın verebileceği en büyük armağan zekadır. Zeka insanlara iyiyile kötüyü ayırt etme gücü sağlar. Zerdüşst dininde iyilikle kötülüğün çatışmasının 3000'er yıl süren dört dönemde geçeceğine inanılır. Bu 12 bin yıllık sürenin son 3.000 yılı Zerdüşst'ün doğumu ile başlamıştır. Zerdüşst dininin kutsal kitabı Avesta, özgün el yazması metinlerden arta kalan parçalardır. Özgün metinlerin Büyük İskender'in İran'a girdiği dönemde yakıldığı (kaybolduğu) düşünülmektedir. Kurtulan cilt sayısı ise 17'dir.

Bugünkü Avesta M.S. 3-7. yüzyıllarda Sasani hükümdarlarınca Orta Farsça ya da Pehlevi dilinde derlenmiştir.

Zerdüşst dininin özellikle Sasaniler döneminde devlet dinine inananlar M.S. 8-10 yüzyıllarda dinsel baskılar nedeniyle bir kısım Zerdüşstler Deylemistan Taberistan, Mazenderen, Sarp Dağları'na sığınarak yaşam mücadelesi verirken, bir kısmı ise İran'ı terk ettiler. Parsiler olarak bilinen bu topluluk Hindistan'ın Yezd gibi bazı bölgelerine yerleşti. Günümüzde Zerdüşst dini İran'daki Gebriler ve Hindistan'daki Parsiler arasında varlığını sürdürmektedir. Zerdüşstizm'in izlerini bugün Dersim'de görmek olasıdır. (Ocak kültü gibi).

Zerdüştlük, Mazdekilik ve Manilik gibi Antik inançlarına çok bağlı olan Deylemistan yerlileri, İslamın ancak batıni yorumlarını ve daha doğrusu ortodoks İslam'a karşı direnen ihtilalci fırkaları desteklemilerdir. 8. ve 9. yüzyılda eski Yunan site cumhuriyetleri modelini, "Medinet-ülFazıla" (Fazilet şehri) söylemiyle ifade eden İran'daki kavimler, özellikle Rey şehrinde entelektüel çerçeveyi çizerken, Hazar'ın kuzey dağlık bölgelerinde ise, bunun ihtilalci pratiğini yapıyorlardı. Örneğin Deylemi hükümdarı Mirdaveyc bin Ziyar, Arap egemenlerine karşı İrani olan her şeyi yüceltti. 900'lerin başında şeriatla alternatif olarak gördüğü Mazdek ortaklığını uygulamaya koydu. Bu yüzden Karmati önderi Abu Tahir el Cennabi'yle ittifak yapıp, Abbasi düzenine baş kaldırdı. İsmaili veya Karmati fırkasının şeriat karşısı, eşitlikçi ve komünal görüşlerini benimsedi. "Gök ve sema, başında Allah'ın bulunduğu bir despotluk değil; iyi bir oligarşik cumhuriyettir" diyen İsmaili davetçisi Abu Hatim el Razi'nin eserlerini okudu, onunla dostluk kurdu.

Kabile bağınazlığına dayalı Arap kavmiyetçiliğine karşı direnen mevalinin başlattığı Şuubiyye hareketi, siyasal ve kitlesel düzeyde sadece Deylemilere değil; aynı zamanda kimi Türkmen boyları ile yerel Kürt hükümdarlarına da imparatorluktan kopma, özerk bölgeler kurup, burada görece ortakçı ve eşitlikçi ilkel cumhuriyet modelleri inşa etme olanağı verdi. Kürtlerin Şarizor ile Kafkas dağları arasında uzanan geniş coğrafyada (özellikle Deylemistan, Azerbaycan, Arran, Erdebil ve Şirvanşeyh hattı) bu modeli uyguladıklarını Ortaçağ İslam tarihçileri de belirtirler.

Olguyu yakından izleyen Hz. Ali'nin kardeşi Cafer soyundan Yahya bin Abdullah, Kerbela'daki katliamdan kur-

tulup kaçarak bölgeye giren ve kendi adına propaganda yapan ilk ehlibeyt davetçisi (Hicri 176) olarak bilinir. Horesan ve Taberistan'da yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvet toplayan Yahya, Deylemistan'a girince Deylem hükümdarı Cus-tan kendisine kucak açtı. Burayı siyasi ve dini çalışma merkezi yapan Yahya, meşhur din âlimlerinin desteğini alarak başkaldırdı. Ancak Abbasi halifesi El-Raşid'le uzlaştı ve bazı haklar elde etmekle yetindi. Yahya bin Abdullah, bir süre sonra Abbasi halifesi tarafından öldürüldü. Ölümünden sonra yerine el-Hasan bin Zeyd geçti. El Hasan bin Zeyd, Rey şehrinden Taberistan'a yerleşti. Tahiri beylerinin Taberistan halkının topraklarına el koymaları ve Abbasi halifelerinin baskıları sonucu, Taberistan, Deyleman ve bölgedeki Hz. Ali taraftarları (Talibiler) Hasan bin Zeyd'i bölgelerine davet ederek Hasan bin Ali'nin önderliğinde Talibi beylerine ve Abbasi baskısına karşı ayaklandılar. Ayaklanma başarıyla sonuçlandı, hareketin başında Hasan bin Ali (El Utraş) vardı. Sünniliği yerleştirmeye çalışan Samaniler ile bölgeye hakim olmayı sürdüren Tahirilere karşı ayaklanan Deylemistan ve Taberistan halkına önderlik eden el Utaş (Hasan bin Ali) Kazvin ve Gilan dolaylarında örgütlendi. Yaptığı propagandayla Zeydi mezhebinin temelini attı. Hasan bin Zeyd'in adil ve dürüst yönetimiyle halkın kalbini fethetti. Bu yüzden resmi Zeydiliğin temsilcisi el Kasım bin İbrahim ile anlaşmazlığa düştü. Bu sebepten Zeydilik iki kola ayrıldı. Taberistan, Deylemistan, Zeydiliği, Nasiriye, el Kasım Zeydiliğine de Kasımiye Zeydiliği denildi. Nasiriye kolunun lideri Hasan bin Zeyd (el Utraş) 917'de Amul kentinde ölünce gömüldüğü kabri bugün hac niyetine ziyaret edilmektedir.

14.yy'da Lahican'ın güney halkı ile Ranku halkı İsmailiye mezhebini kabul etmiştir. Safid Rud'un kuzeyindeki halk ise Zeydi mezhebini kabul etmiştir. Bu arada Fumen ve Kuçısfaan halkı ise Şafî mezhebini kabul etmiştir.

Sultan Ahmet Han Şahtan emir alıp, Zeydi mezhebini değiştirerek Şii mezhebini kabul ettirmeye çalışmıştır. Gilan ilk zamanlar Sunni iken Şah Abbas zamanında şiileştirilmiştir. Şimdi ise Gilan Şii, Talişler yarı Sunni yarı Şii, bir kısmı ise Alevidirler. Bu halkların içinde Hz. Ali'yi Allah kabul edenler de görülmektedir. Fumen'de şeyhler vardır. Raşt ve Lahican'da Berhailerde, İsmailiye mezhebine inananlar ise Şah-Rud'ta ikamet etmektedirler.

Zerdüşter: İyiliklerin de kötülüklerin de insanın elinde olduğu, insanın kötülükleri mahkum ettiği oranda iyiliğe ulaşip yücelebileceği ve böylece iradesi ile mükemmel insan olmaya ulaşabileceğine inanmaktadırlar. Bu da Zerdüş'tün **“Baveriya rast, peyva xweş, karê bas”** (doğru düşünce, güzel söz, iyi iş) sözlerinde en özlü ifadesini bulmaktadır.

Zerdüşter, beyaz bir horoz olmasını hayıra yorumlarlar. Gilan'da Zerdüşte inananlar da vardır. Yılın son çarşambasında erkek ve kadınlar ateş yakarak, üstünden atlayıp mani söylerler:

Keder (gam) gitsin, ah gitsin
Güle güle çarşamba gitsin
Perşembe gelsin
Devlet ayakta kalsın.

Raşt halkının bir geleneğine göre ise,

Yılın son çarşambasında kadınlar hamama (Tabağhane) giderler. Peştemalın ipini ermemiş bir çocuğa açtırlar ki evlenmemiş kadının da bahtı açılsın. Kadın evli ise tabağhaneden bir bardak su alır, ertesi gece kocasına içirir ki kocasıyla araları düzelsin, muhabbeti artsın.

Gilan'da ziyaretler de vardır. Yılın belirli günleri bu ziyaretleri niyaz eder, burada defn olunan ermiş zatlara ziyaret ederler. Gilanlılar kaşını kaşıdıktan sonra ellerini öperler. Böyle yapmakla iftiradan korunacaklarına inanırlar. Hasta olan kişiler Gilan'da ziyaretgahları (türbe) ziyaret ederek şifa bulacaklarına inanırlar.

Gilan kadınları iğne yardımıyla gelecekte haber aldıklarına inanırlar. İğneyi, dışardan bir kişi şarkı söyleyene

Ramsar'dan Toplanan Odunları Langrud'a götüren çocuklar

Rudbar'da Köylü Kızlar...

kadar su değmemiş mendil ve kumaş içerisine bastırırlar. Şarkı okuyan kişinin kadının dileğini bilmesi gerekir. Ve şarkıda söylenen sözler onun geleceğine ilişkin haber olarak yorumlanır.

GİLAN'DA HAYVANCILIK:

Gilan'ın hayvanları Hindistan hayvanlarına (inek) benzer, erkek hayvanları iridir, atları ufaktır ve hızlı koşarlar. Tayland atlarına benzerler, kışın soğuk havalara dayanıklı olan bu atlar her türlü taşıma işinde kullanılırlar. 135 kg. ağırlığında yük taşırlar, kışın Surut otlarını taşırlar. Yılın 1.ayında hayvanlara surut yedirilir, bahara doğru ise pirinç verilir. Gilan Koyunları kuyrukludur, köpekleri büyük ve yırtıcıdır. Köpekler çobanlıkta kullanılır. Vahşi hayvanlardan çita, ayı, kaplan, kurt, tilki, kaplan, çakal, yabani kedi, ceylan, dağ keçisi, tavşan, domuz, sincap, geyik (Gurgan'da halen kaplanlar yaşamaktadırlar.) gibi hayvanlar vardır.

Ayrıca hindi, ördek, kaz, yabani kaz, kara karpe, kırılgıç, ağaçkakan gibi kuş türleri vardır.

Safid-Rud nehrinde bulunan balık çeşitleri şunlardır: Kepir, kırmızı gözlü kepir, beyaz balık, ton balık, kızılala-balık.

1638 yıllarında Mazenderen (Teberistan) halkı geçimini balıktan sağlamıştır. Devrin şahları balık toplama işini balıkçılara ihaleye vererek kazanç elde etmişlerdir. (Sonbaharda yasaklanıyormuş.) 1873 yılında ihale Lionozoff'a verilmiştir. Havyar balığı Gilan'da çok rağbet görmektedir. Safid-Rud ve Astora'da havyar balığından 1911'de 1 milyon 450.000 frank gelir elde edilmiştir. Havyar balıklarında kemik yoktur. Buradaki Havyar balığının uzunluğu 90 cm ile 1.5m'ye kadar ulaşmaktadır.

GİLAN'IN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ:

Gilan dağları iki sinsileden ibarettir.

A. Kaya Deyleman (Dilaman) Tabelası Önünde...

1.Silsile güneyde(sinaslı), Sebelan Dağı, Azerbaycan'dan ayrılır ve Bayraküh veya Taliş dağları adını alır.

2.Silsile ise Cenup (kuzeyde) Mahsule adını alır.

Mahsule dağları Hazar Denizi kıyısına yaklaşmakta, dağın etekleri denize yetişmeden ovada sona ermektedir.

Gilan kuzey dağları Kürdistan dağlarının devamıdır. Bu dağlar Gilan'ın güney batısında Elburz dağları adını alır, denize ulaşmayan bu dağlarda, kışın karla örtülü çok zorlu geçitler vardır. Hazar Denizi kıyısı manzarasıyla da muhteşem bir yerdir. Bu bölgenin nehirleri, nehirden nehire akmaktadır. Sadece Enzili ovasına 45 nehir akmaktadır. Safid-Rud (Beyaz nehir) nehri esasen Mardusen nehrinin devamıdır. Mardusen nehri Kürdistan da başlayan bir nehirdir. Safid-Rud nehri Reşt'e 65 km kala denize dökülür.

GİLAN'DA YER BİLİMİ:

Madenler: Granit, kuarst, gnis, feldspat, taş kömürü, bakır ve demir gibi madenler bulunmaktadır. Rud-Bar'da kömür madenleri vardır. Deylem'de civa elde edilmektedir.

Gilan'da yılda 180 milyon kg pirinç elde edilmektedir. İpek böcekçiliğinin yanı sıra yıllık 85 bin kg tütün, çay, pamuk, şeker pancarı, zeytin, buğday (beyaz), arpa, mısır, limon ve portakal yetişmektedir.

İklim: Değişken bir iklime sahiptir. Bölge ormanlarla kaplıdır. Sıcaklık bu bölgede ve sahilde rutubeti ortaya çıkarır. Bu buharlaşmaya sebep olur.

En sıcak ayı Temmuz ayı, en soğuk ayı ise şubat ayı-

Rudbar...

dır. Ortalama sıcaklık, 19 C° dir. En az sıcaklık ise 0 C° altına düşmez, en yüksek sıcaklık da 32 C° 'dir.

Rüzgar güneyden, güneybatıya eser, doğuya doğru rüzgar giderek azalmaktadır. Şiddetli rüzgar pek görülmez. Rüzgar geceleri daha azalır. Bu sıcaklar bütün Havza ve Rast'ı tutar. Her 3 geceden 2 gecesi kurağıdır. Bu bölgede sürekli yağmur yağar. Kurbağaların Gilan'da soluk aldığı söylenir.

Kar çok az yağar ve yerde uzun süreli kalmaz. 1905 yılında bir rekor kırarak 12 metre yüksekliğe ulaşan kar, uzun süre yerde kalarak ulaşımı aksatmıştır.

Hastalıklar: Trahum ve veba (1856) hastalıkları görülmüştür.

En önemli yerleşim yerleri:

Şehirleri: Fumen, Rast, Lahican, Geskerd, Bar, Tulem, Rud-Bar, Muvazi, Leşteneşa, Emurluh, Rahmandabad.

Deyleman:

Deyleman deniz seviyesinden 395 m yüksekliktedir. Deyleman kelimesi; Deylem'den sonra ortaya çıkmıştır.

Deyleman bir aşiretin ismidir. Deyleman aşireti Safid-Rud'un (beyaz nehir) doğubatısında yaşamaktadır.

Deyleman bölgesi Kılar bölgesine kadar uzanmaktadır, ama Deylem aşiret reisleri Teberistan'ı ele geçirdikten sonra **Albuye** (Soyu)'ler iktidarı döneminde Deyleman sınırları Şamiran'dan ta Gurgan'ın ovalarına kadar uzanmaktaydı.

Sınırları: Bugünkü Deylem küçük Siyah-Kal ovası ve Deyleman dağlık bölgesinden oluşmaktadır. Buradaki yerleşik halk 1970'de 1894 aileden oluşuyordu. Deyleman güneyden 50 km ve Eşkovar'a kuzeyde Umarlu'ya doğudan ise Rehmedabad'a kadar uzanır. Güneyden kuzeye 37 km, doğudan batıya 23 km'dir. Buna ilaveten yaylalar, dağlar yaklaşık olarak 25.5 km lik bir alanı kapsamaktadır.

Siyah-Kal: Bu bölgeyi Deylem aşireti Lahican'dan para ile satın alıp Deyleman a bağlamışlardır. Siyah-Kal'da piring ve ipek üretilir. Ormanları meşe, kavak, nariven gibi bitki örtüsüne sahiptir.

Barfajan: Siyah-Kal'ın merkezidir. 60 aileden oluşmaktadır. Büyük bir pazarı ve kapalı çarşısı vardır. Bu pa-

İmamzade İshak (Şefte) Türbesi

Şeft'in Pazarı

zar yeri meşe ve kavak ağaçlarından yapılmış, üstü kiremitle kaplanmıştır.

Barfajan'da bir camii **bir cem evi (ziyaretgah)** bir de hamam vardır. Şarjü adındaki nehir şehirden geçmektedir. Barfajan Deylem'den 16 km Lahican'dan 30 km uzak mesafededir. Barfajan Babarjan adındaki bir kişi tarafından kurulmuştur. Burada yaşayanların verdikleri sözlü bilgilere göre şehirde 700 ipek dokuma atölyesi bulunmaktadır.

Siyah-Kal insanları Gilaniki konuşmaktadırlar. Arasında Yahudiler de görülmektedir. Anlatımlara göre 1876 yıllarında 60 kişilik Yahudi topluluğu da Siyah-Kal'ın Pest de te mahallesinde Rast (Reşt)'te oturmaktaydı.

Deyleman:

Deyleman tipik İran vilayetlerinden biri sayılabilir. Dağlık bölgesindeki sular Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Deyleman'ın iklimi kışın soğuk, yazın ılımandır. Evlerin üstü damdır. Evlerin üstü merteklerle kaplıdır, üzerleri toprakla örtülüdür.

Siyah-Kal'da ekilen ürünler genellikle; arpa, beyaz buğday ve darıdan oluşur. Tarlalar yağmur ve nehir suları ile sulanır. Çok çeşitli meyveler bulunur: Çilek, yabani kızılgül, kuşburnu, elma, v.b. meyveler mevcuttur. Geçmişte bu bölgede civa da çıkarılmıştır.

"Huşku" Deylem köylerinin merkezidir. Gilan'ın güney dağlarından Şah-Rud'a kadar uzanan bölge 300 aileden oluşmaktadır, kapalı çarşısında 30 alışveriş mağazası vardır.

1462 yılında Mirza Ali tarafından Deyleman'da bahçe

Astara'dan Bir Evin Görünüşü...

içinde bir bina yapılmış, bu güzel binanın etrafındaki bahçe ise güzelleştirilmiştir.

Deyleman 1503-1504 tarihinde Hüsamettin Fumeni tarafından tahrip edilmiştir.

Arap tarihçileri Deyleman'a Baylaman adını vermişlerdir. Deyleman'ın yerleşik halkı: El mesalik, El memalik, kitaplarında "Deylemliler zayıf, temiz insanlardır" şeklinde anılmakta, "Çoğuda Qazvim'den gelmişler, yazın Kalacxanide kışın ise Deşt'te yaşarlar" denilmektedir..

Deyleman köyleri Deylem'lilerden oluşmuştur. Deylemliler köylerini satarak Barfajan'a yerleşmişler. Şah Mehmet Rıza Han hapishanedekilerin çoğunu Deyleman'a sürgün ediyormuş. Yani Deyleman o dönemin sürgün yeriymiş.

Deylem'de 4 aşiret vardır. **1-Taliş 2-Cihangir 3-Geş-**

keri 4-Eşkeruri. Ayrıca; **Emarlük** Kürtleri de bu bölgede yaşarlar, bunların başlıca yerleşim yerleri: Diyarcan, Kuşi, Geysabat, Zerdrud, Tukam, Tengrud'tur. Geçmişte bu Kürtlerin yarısı çadırlarda, yarısı da göçebe olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Alınan vergilerin çokluğu nedeniyle zorluklar içerisinde yaşamak zorunda kalınca hayvancılığı bırakan Emarlük Kürtleri yerleşik hayata geçmiş ve tarımla uğraşmaya başlamışlardır.

Sofiler; Emarlüklerden gelmişlerdir.

Rüstem Behram'ın amcası Deyleman ve Horasan bölgelerini egemenliği altına alır. Kadisiye Savaşı'nda (642) 4000 kişilik Deyleman halkı İslam'ı kabul etmek zorunda kalır.

Deylemanlılar Celula bölgesinde Araplarla beraber Küfe askerlerine karşı savaşırlar. 873 yılında çoğu Zerdüş olan Deyleman Halkı, Hasan Bin Zeyd'in yardımıyla İslamiyet'i kabul etmiştir. 912 Nasır El Hak, Ebu Muhammed, Hasan Bin Ali bu bölgenin (Bölge halkı bu dönemde putperest ve Zerdüş dinine inanmaktaydı.) İnsanlarını İslam'a davet etti. Halkın bir kısmı İslamiyet'i kabul ederken bir kısmı da kendi dinlerinde kaldılar.

Buna rağmen Alevi önderleri her zaman Deylem'e yardımcı oldular ve koruyuculuğunu üstlendiler. 825'ten sonra 1058 yılına kadar Deyleman bölgesi Alevi önderi **Castaniyan** tarafından yönetildi.

1368-1369 yılları arasında ise sultan Kıya Seyfeddin Kosiç İsmayil Deyleman'a egemen oldu. (Merc Kulide oturuyordu.) Seydali Kıya tarafından Kıya Seyfeddin Kosiç İsmayil öldürülür. 1614 yılında Kosiç emiri tekrar Deyle-

man(ın yönetimini ele geçirir, sonra 1591-1592 Şah Abbas Deyleman'ı ele geçirir. (Deyleman'ın reisleri Qazvin'den gelme idiler.)

Gilan'ın varisi Mehmet Rıza Han'dır.

GALIŞ:

Deyleman'ın keçi, koyunlarının çobanlık işini Galiş'e vermişler. Bu insanlar Siyah-Kal'ın 5 km ilerisinde dağın eteklerinde Siyah-Kal kuzeyinde Senberi'de, Siyah-Kal ile Deyleman arasındaki Serdap, Ateşki, Behbon, Kandüm bölgesinde yaşarlardı.

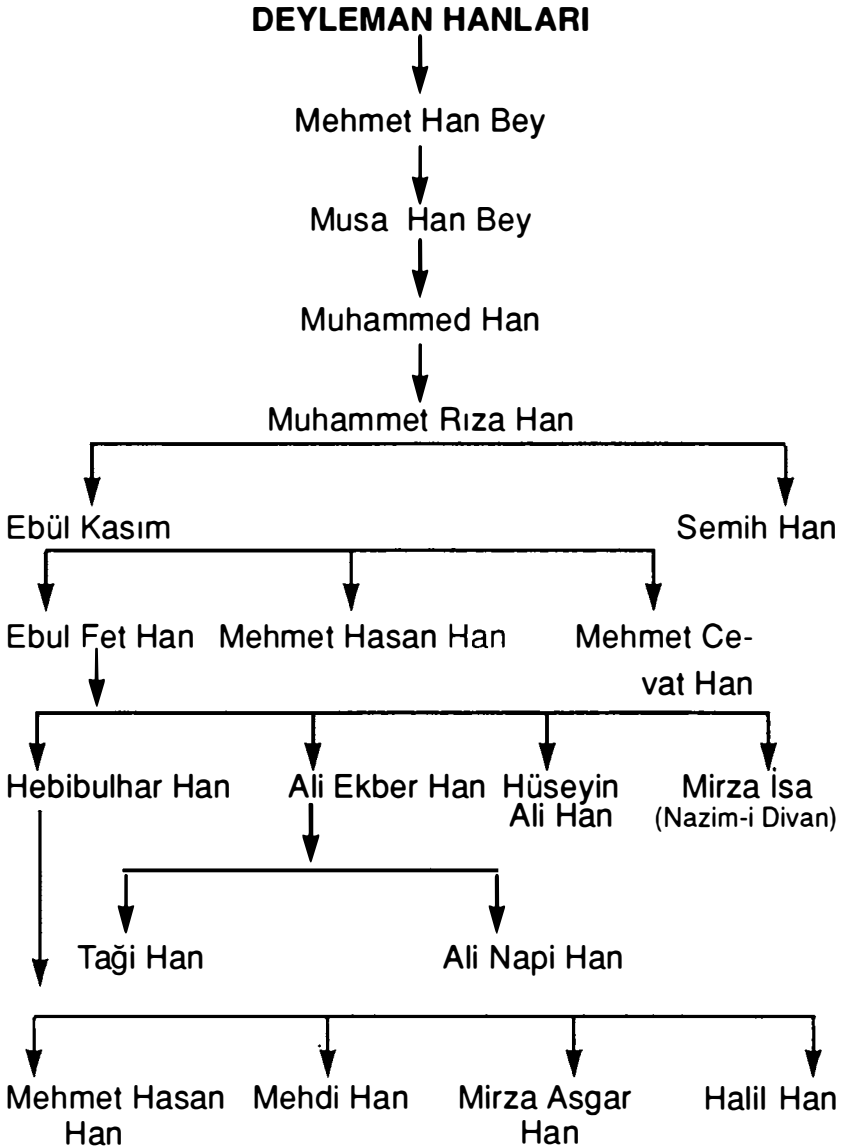
Galişler 11 tayfa (boy)'dan oluşmuşlardır. Bu boylar şunlardır; Kalardahi, Çarşahi, Buri(Guri), Nazari, Seşkeri, Lie-cak, Talışgil, Darreki, Sişeküh, Çirakuh, Safiler'dir.

DEYLEMANIN DAĞLARI:

Darfak tepesi; Xalokuh, Turar en önemli tepeleridir.

Darfak Raşt'ın kuzeydoğusunda İspili, kuzeybatısında Firuzkuh'un yakınındadır. 2400-3000 m yüksekliktedir. Darfak'da 2 tane de mağara vardır.

TURAR: Turar Tepesinin en uc kısmında bir ziyaret-hane vardır.(Bu ziyaretin tarihi bir kapısı vardır. İçinde bulunan tarihi değerdeki eşyaların çoğu çalınmıştır.) Firuzkuh Dağları bu ziyaretin kuzey ve kuzeydoğusunda kalmaktadır. İspili'nin kuzeybatısında ise Keşkuh tepesi vardır.

DEYLEMAN'IN NEHİRLERİ:

Deyleman Nehrine Çakrut da denilmektedir. Bu nehir Darfak tepesinden akmaktadır. Çak Rut nehrine bir başka nehir de dökülmektedir. Bu küçük nehirlerden Tembelcu, Peştem ve Paşuran da Deyleman'dan doğup Çakrut nehrine dökülmektedirler.

Kups, Gülek, Diyarcan nehirleri batı taraftan Colali Nehri doğudan, Semam da kuzeyden gelmektedir.

Çakrut dar dereleri ayırarak Perenkuh nehrine dökülür. Sipord bölgesindeki Eşkurd nehri de Polur nehrine dökülmektedir.

SIYAH-KAL'IN KÖYLERİ:

Erzbaram, Ezjger, Berfcan, Beşarutbar, Ben, Bitrun, Penavendan, Pihlibağ, Tuşi, Çalkera, Çaleşem,

Çoşel, Hacırutbar, Hererud, Dozdak, Rubraber, Sisya kel mahelle, Sisküh, Fuştal, Kardubonek, Kalemeser, Kargan mahelle, Kerfistan, Koleser, Kujel, Kure, Kismaha'dır.

DEYLEMAN'IN KÖYLERİ:

Azaristan, Asyaber, Asyaberk, Keyakis, Eroşki, Espili, (1425 m yüksekliğinde Deyleman hanlarının evleri vardır.) İstelkihan, Babaveli, (Mezar ve mezarın adı ziyaretgahlar şeklindedir.) 1587 yılında öldürülür. (İmam Verdi Bek ise 1605 yılında ölür. Beyaz mezar taşlarında anlaşıldığı üzere ailesi ile birlikte İmam zadenin dışında yaşıyorlarmış. Baba Veli ve imam Verdibek bu mezarlıkta defn edilmişlerdir.

LAHİCAN:

Safid-Rud'un güney batısında kalır. Lahican bir ova ve birkaç dağın birleşiminin sonucunda ortaya çıkan bölgedir. Güneyinde Hazar Denizi, kuzeyinde ise Deyleman bulunur. Lahican uzunluğu 44 km, eni ise 25 km'lik bir alanı kaplar. Etrafında Siman Dağları vardır.

Lahican, 14.yy'da dönemin en büyük şehirlerinden birisi idi. Bölgede pirinç, ipek, darı, narenciye yetiştirilmektedir. Lahican şehri, “**Lahhicbensan**” tarafından kurulmuştur. 1306 yılında Olcayto bu bölgeyi işgal etmiştir. Daha sonra (1505 yılında) bölge Safevilerin egemenliğine girmiştir. (1507 yılında bölgede büyük bir deprem olmuştur.)

Kayıtlara göre 1648 tarihinde şehirde büyük bir yangın çıkmış, 600 kitap bu yangın sırasında yanmıştır.

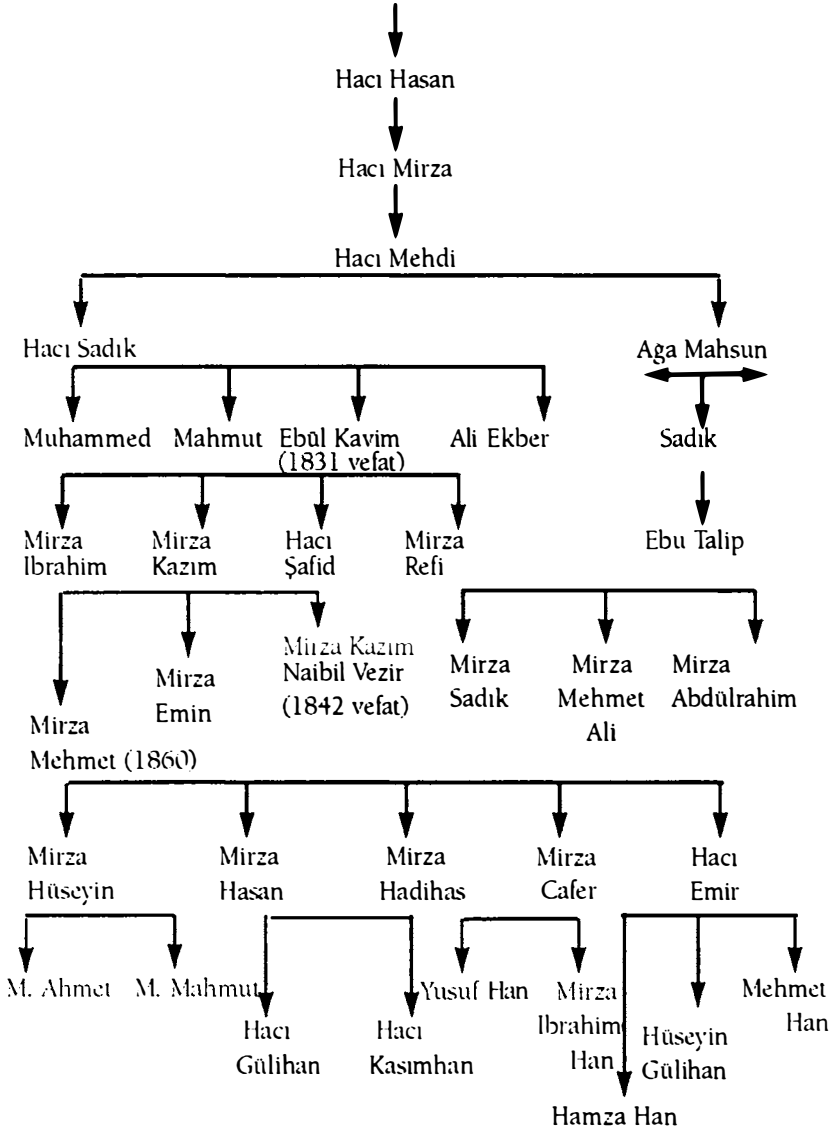
1830 yılında Tahum hastalığı (Veba hastalığı) bölgeye yayılmış, birçok insanın ölümüne neden olmuştur.

Lahican'da 7 mahalle 2260 ev ve 11.000 nüfus vardır. **15 camii, 25 cem evi (ziyaretgah) vardır; ancak 16 cem evinde camiye bağlı olarak ibadet edilmektedir.** Çok sayıda hamam, 4 okul, 6 kervansaray, 3 tane kapalı pazarın içinde 300 adet dükkan mevcuttur.

Mahalleleri şunlardır; 1-Xömeyr Kelâya 2-Ordu Bazar (808'de yıkılmış) 3-Meydan 4-Gabona (500 ev **2 cem evi var. Birinin adı Pir Ali'dir, diğeri ise Ağa Mir İbrahim Ziyaretgahıdır.**) 5-Sharbağ Mahalle (Tekstil) 250 ev bulunmaktadır. Cafer-i Sadık mezhebine mensupturlar. 1 okul, 1 camii, 2 türbe vardır. (Birisinin adı Sürme Ali'dir.) 6-Parde-sar 7-Kervansaray'dır.

Lahican'da evler kerpiç ve tuğladan yapılmıştır, evlerin üstleri ağaç ve toprakla örtülüdür.

LAHİJAN HANLARI

Lahican'da Din: Lahican halkı 916-917 yıllarında İslamiyeti kabul etmiştir. Halkın bir kısmı Bahai, bir kısmı ise Zeydi olarak kalmıştır.

Nehirleri: Sufud-Rud, Şimrut, Perdaser, gibi nehirleri vardır. Safid-Rud Deyleman dağlarından doğarak Hazar Denizi'ne dökülür.

Dağları: Lahican dağları kuzeyde kalır. Kuh Başm, Gomol, Şeytankuh, Şahmişin, Divşal, Leyleküh ve Atakuh gibi dağlar vardır.

Köyleri: Ahundun, Alaki, İşka, Bazkia, Bicarbağ, Bijar-pesher, Bijarbana, Bandbon,, Bijaye, Pinca, Tüstün, Jasi-dan, Cahanesar, Camandön, Dezbon, Divsal, Zaklebor, Zameydan, Sustan, Sikoah, **Şakakom**, Şeyxona-Bar, Ka-taşal, Kuşalsa, Komcal, Kohbona, Kohibon, Gurandon, Gomol, Pestiçah, Dargah, Xoloşa, Mezrası, Çicinekdarre, Koçaro, Kalara, Kaça, Kur, Divadere, Hasanbeg, Çalepeş-tan, Bazdeş gibi köyleri ve mezarları mevcuttur.

RANKUH:

Güneyde Hazar, kuzeybatıda Tunkabın Mazenderen, kuzeyde Rud-Bar, Deyleman ve Lahican ile çevrilidir. Uzunluğu 44 km, eni 53 km'dir.

Rankuh önceleri Zeberistan'a sonra Gilan'a bağlanmıştır. Kutom (985'te) Husam gibi önemli yerleşim yerleri vardı.

Rud-Sar: Rankuh'un 37-16° güneyinde 50-14° doğu-sundadır. Lengrud'tan 13 km uzaktadır. 2 mahallesi vardır: 1-Sarpol 2-Rud-Ser

Rud-Ser'de bulunan bir mezarlıkta Arapça Mella Emir adı yazılıdır. **Rud-Ser mahallesinde 1 camii, 2 cem evi vardır. (Ağa Seyd İbrahim ziyaretgahı)**

Seyt Celalettin Eşraf'ın Ziyaretgahı...

LANGRUD'UN HANLARI

Mirza Sadık Müneccimboy

Aga Han

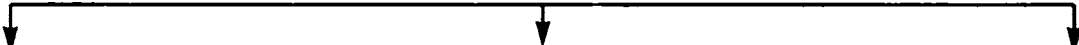

Mirza Musa Müneccimboy

Hacı Aga Bezrik

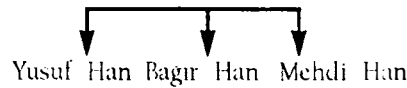
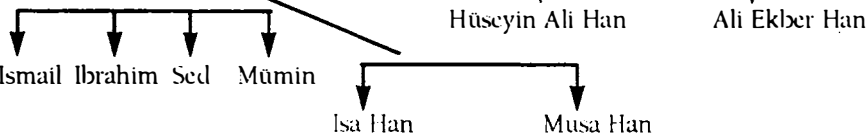
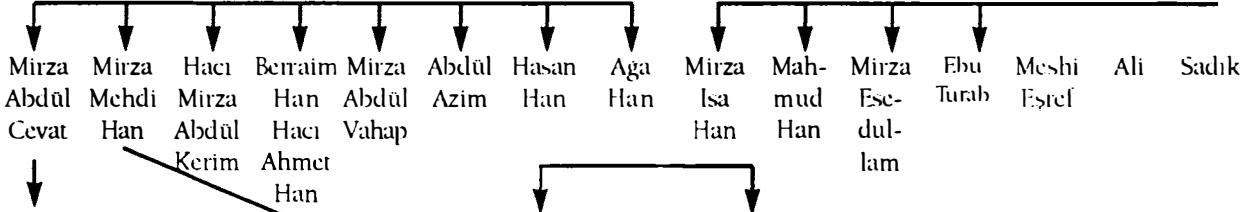
Hacı Mirza Hüseyin

Mirza Abdül Baki

Mirza Abdül Semet

Mirza Abdullah

1436'da Salı pazarları kurulmuştur.

David Mac Kenzie'ye göre bir zamanlar buraya çok güzel bir mezarlık varmış. Şimdi ise bu mezarlık harabeye dönüşmüştür.

Deyleman tarihinde; 1440-1441 yılında Sultan Bu Seyd Bin Karkıye Mir Ahmet bu mezarlıkta defn edilmiştir. Kardeşi Seyd Rezikiye 2 yıl sonra ölünce o da buraya defn edilir. 1472 yılında Sultan Karkıye Hüseyin, 1502 yılında Sultan Mehmet, 1581'de ise Sultan Kie Rüstem, Siahsare-Siasar, Sufian'ın (1839) adları yazan mezarlar mevcuttur. Ayrıca Seyt Nasreddin buraya defnedilmiştir.

Seyd Rıza Seyd Ali Kia'nın oğlu Temijan'da büyük bir saray yaptırmıştır. (Hicri 890) Bu saray 1502 yılında gerçekleşen büyük depremde yıkılmıştır.

Langrüd (İlçe): 5.000 nüfusu (1830) 110 ev var. 20 yol, 400 ev 148 mağara, 3 kervansaray, **4 camii, 4 cem evi**, 8 mamzade, 5 hamam vardır. Nüfusu 2000'dir.

Mahalleleri: 1-Sutal Malle 2-Gaşt Malle 3-Enzeli 4-Kar-seper 5-Kasap Mahallesi 6-Derbmesid (1 camii, 2 tekke, (cemevi) 1makber (Pir Mela), 7-Fuskalı (Cem Ağa Seyd Hüseyin ve Ağa Seyid Abdülvahap ziyaretgahları ile **2 de cem evi varmış**, ancak bu tekke ve 2 cem evini yıkılıp yerine Arapzade adında camii yaptırılmıştır.) 8-Rah-Pošta (1 tekke, 1 kapalı çarşı bir de Pir Bahadır'ın kümbeti mevcuttur. Bu kişinin Seyit ve aşiret büyüğü olduğu sanılmaktadır. Langurd'ta 3 ziyaretgah vardır. Bunların adları Dobrararan İmamzade, Aluçe Munenccimbaş'tır) 9-Çamxala 10-Hakan

Nehirleri:Dareki-Rudxane, Zalbere (Salkenar dağından geliyor.)

Dini: Mezhebi; Aşkuh ve Rakuh'ta Hicri 590 yılında Şi-

ilik egemen olmuştur. Ondan 100 yıl (1100 yıllarında) önce bölgeye Zerdüş dini egemendi. Aşkuh ve Rakuh'a İslam'ı Nasır Kebir getirdi. 3. Hicri yılından (590) önce bölgede önce Zerdüşler sonra Teraki Zeydiler yerleştiler, 1194 yılında ise İsmaililer bölgede İsmaili Mezhebini egemen kıldılar.

Rüstem Mirza Safevi Hanedanlarından **Erdebil Tekkesinde Yar Ali**'yi öldürdükten sonra Safevi hanedanlarından sağ kalan Şah İsmail, Gilan'a kaçmıştı. Şerif Hasan Han sarayında, herkesin nazarından uzak bir daireye yerleştirilmişti. Gilan hakimi Şerif Hasan Han, Akkoyunlu hükümdarı ile savaşacak güçte değildi.

Şah İsmail'i himaye etmesi ve ona sarayında yer vermesi, hiç şüphesiz ki büyük cesaretti.

Hasan oğlu Uğurlu Mehmed'in ölümünden sonra, onun oğlu Ahmet Bey İstanbul'a kaçarak 2.Beyazıd'a sığınmıştı.

Beyazıd tarafından pek ziyade iltifat gören Ahmet Bey, nihayet Sultan'ın kızını alıp, damadı olmuştu.

902'de Aras nehri kenarında yapılan savaşta Rüstem Mirza öldürülmüş, Mehmet bey Akkoyunlu tahtına oturmuştur.

Erdebil Tekkesinin ocağını söndürmek için Ahmet Sultan, derhal Gilan hakimi Şerif Hasan Han'a haber gönderek, Şah İsmail'in kendisine teslimini talep etmişti.

Şerif Hasan Han, Şah İsmail'in Gilan topraklarında bulunmadığını bildirmiş, Şah İsmail'i büyük bir dikkat ve itina ile saklamaya devam etmişti. (Şah İsmail o dönem 15 yaşındadır.*) 1502 yılında Safevi hükümeti kuruldu.

* Şah İsmail (1487-1524)

Safaviler, adlarını, tarikatlerinin ceddi olan Safiyyeddin'den almaktadırlar. Bu

-Tevella: Allah'ın sevdiklerini sevmektir.

-Teberra: Allah'ın ve Peygamberin sevmediklerini sevmemektir.

DİN: Aşkuh ve Rankuh'u 3.Hicri'de Nasır Kebir İslamlaştırmıştır. Bir asır sonra Deyleman dağlık alanlarında Zerdüştlar yaşıyorlardı. 1194 yılında (Hicri 590) Melik Hezar Esbin Şaruh Rüstemdar, İsmailiye mezhebine girmiştir. Zeydiye tarikatı da bu dönemde kısmen bölgeye ege-men olunca da Alevi hükümetindeki Emir Kıyayı soyu

zat, 1252 yılında, Hazar Denizi'nin güney batı kıyılarına yakın Erdebil yöre-sinde dünyaya gelmiştir. Bu şeyh, soyunu 7. İmama (Musa el-Kâzım) ve bun-dan da Peygamberin yeğeni ve damadı Hz. Ali'ye dayandırmakta; Buna gö-re, bu mukaddes sülaleden Firuz Şah adında birisi 1174 yılında sırma takke ile Güney Arabistan'dan Azerbaycan'a göç etmiştir. Erdebil köylerinden Esfe-rencan köyüne yerleşti. Mezarı Kalhoron köyündedir.

Bu sülale babası Safi'nin yıllarca araştırmadan sonra 1276 yılı kışında Hazar denizi güney kıyılarında Gilan'daki zaviyesinde ziyaret ettiği üstadı Şeyh Za-hid-i Geylani (Gilani) müteakip gelişme üzerinde pek kat'i tesiri olmuştur. Bu buluşma esnasında Safi 25 yaşında, Şeyh Zahid 60 yaşında idi. Ölümünden sonra kızı Bibi Fatma ile evlendi ve Şeyh Zahid-i Geylani'nin yerine geçti.

Safi'nin ölümünden sonra oğlu Sadreddin (1334-1392) torunu Hoca Ali (1392-1429) ve torununun oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447) kimsenin gönlünü incit-meden Safevi postuna oturdular. Bu kişilerin şöhretleri Bursa'da Osmanlı pa-dişahlarının sarayına kadar varmıştı; o kadar ki Bursa'dan Erdebil'e her yıl Osmanlılar, **çerağ akçesi** adı altında kıymetli hediyeler gönderdi.

Timur Ankara Savaşı'nda esir aldığı 30 bin askeri Hoca Ali'den ne gibi hizmet-lerde bulunabileceğini ısrarla sorduğunda Hoca Ali de Anadolu'daki sürük-le-yip getirdiği askerlerin serbest bırakılmasını istedi. Esirler serbest bırakılır, bir kısmı Anadolu'ya gelir, bir kısmı da Erdebil'de kalarak Hoca Ali'nin müritleri olarak, tarikat pirlerine bağlanırlar. (Walther Hinz, (Uzun Hasan ve Şeyh Cü-neyd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli bir Devlet Haline Yükselişi, T. T. Kurumu, 1982)

Sah İsmail

Zeydi mezhebini yaydığı dönemde Sadık Han, Ahmet Han Şiiliği kabul edince bölge halkı tekrar Şii mezhebini kabul eder.

Dağları: 1-Güllask (2.400m) dağı 2-Kolmezü de (Firkün) İmamzadenin ziyaretgahı vardır. Deyleman'a açılan bir dağ silsilesidir. 3-Eşkavar (1416) Dağı'nda bölge halkı özerk olarak yaşardı. Bir dönem Mazenderen üzerinde

egemenlik kurmuşlardır. Deyleman'a ait bir bölge olarak sayılır. Sonra bölge ismillilerin eline geçti.

Köyleri: Oşıyan (**Hoşan**), **Aşkalek**, Eşkityat, Aformajün, **Balakoya**, Balanga, Bandabon, Paraşkuh, Torsaya, Tusa-küh, Çalaraş, Omapastan, Çanarbon, Cavarkalaya, Dad-qonsara, Sarkala, Surcan, Sürküh, **Siver**, **Şadan**, Şabxoslat, Kairafaston, Kal-Dere, Gorjopost, Kyakan, Gel Sefid, Gilokjun, Latok, Lasbu-mahalla, Lakalaya, Latra, Lapmoj, Nukiyüsar, Pastu, Dada mahalle, şişarastan, Ganjarüd, Lyasi, Lehdurbon, Asak, Eraki, Peynavand, Zyaz, Kolarud, Kakrud, Gura, **Golak**, Kialam, Kojid, Komny, Larda, Vasmjan, Polam, Pas-klasi, Bargam, Daturasar, Darje, Çamtukas, Öakan, **Tokas**, Tosaoal, Pey-Apuzbon, Suxtakas, Sanp-sarud, Ras, Dagolxani, Giri, kalye, Leyma, Leleki, Leskan, Momey-Zemin, **Mazigah**, Kyarmaş, Velni, Lyas gibi köy ve mezraları mevcuttur.

Şeft'in pazarı...

GİLAN TARİHİ:

Tarihçi “**Pline**” göre Gilan Glaha-giline **Kadosiha** adlı bir kavimden gelmektedir. Yine Yunan-Rum tarihçileri tarafından Gilan’ın Kadosihdan adlı bir kavimden geldiği söylenmektedir.

H.Robino’ya göre Deylemistan’ın güneyi ve Safid-Rud, kuzeyinde yaşayan Kadosihalar tarafından yönetiliyordu. Merkezlerinin ise **Halhal** ve **Dotarum** olduğunu söylemektedir.

Kadusiorom Karaks’ın Forbinger’in görüşüne göre ise, bu yer Gesker’dir. Ritter Blarembur Masule dağı Dorn ve Masule köyünün bulunduğu yer Kadosi’lerin esas merkezidir.

Derbikeler kendi adlarından hareketle Elburz Dağları’nın en üst tepelerine Dalfak adını vermişlerdir. Yöre insanları ise bu tepelere **Dervez** demektedir. Dalfak Rast’ın 50 km uzağındadır.

Heredot döneminde (M.Ö.IV) Derbike vilayeti bağımsız olarak yönetilmekteydi.

Kurs Spitaces ise, bu bölgenin straplıklarla yönetildiğini ve bölgenin adının ise Deylemistan olarak geçtiğini söylemektedir. Ona göre bölgede daha önce **Dilfik** adıyla bir kavim yaşamıştır. **Strabon**’a göre ise Tapüri **Delfak Hırkanı** (Gurgan) arasında bağımsız bir straplık olarak yönetilmiştir. Bu bölge de Tapuristan olarak anılmıştır.

Huçko ve Viti ismi hala **Viaya** köyünün dağlık bölgesinde kullanılmaktadır, Safid-Rud sahilinde bulunan **Viaya** köyü Deylemistan’a dahildir. Adı **Anarikoy**, **Anarikol** idi, bu da Safid-Rud sahilindeydi.

Şirus Mad'a göre ise **Hindikera**n şimdiki **Taliş'ti**, **Dan Ville** ise; Gesker şimdiki **Cyropolis** idi. Bu da Safid-Rud deltasında bulunan bir yerdir.

Ktezias'a göre, İran ordu komutanlarından birinin adı Parsadas'dı. Arte aleyhine savaş açmıştı. (Herodot ise Arte'ye Astiyas diyordu.) Kadosiler'in kışkırtması üzerine ordu komutanı Parsadas Arte'ye karşı savaşa tutuşmuş, savaş sonucunda Parsadas daha sonra Medler'e karşı yaptığı mücadeleyi de kazanıp Medlerin bölgedeki egemenliğine son vererek bölgeye egemen olmuştur.

M.Ö. 6000 yılında Giller, Medler'e karşı isyan ederek, Kuruş Babil topraklarını ele geçirmek için Giler'den 20 bin yaya 40 bin süvari olmak üzere toplam 60 bin kişilik yardım alarak Babil egemenliğine son verdi. **Hasayar Şah**'ın Yunanlıların bölgeyi ele geçiremediklerini ve Gilan'ı da alamadığını belirtmektedir.

Pers hükümdarı Erdeşir, 300 bin yaya, 10 bin süvari ile Gilan'a hücum ettiğinde iki taraf çok kayıp vermiştir. Sonuçta Erdeşir bölgeye egemen olmuştur.

Kizarses'e göre bu dönem halk çok sıkıntı çekmiş, at ve eşek etine varıncaya kadar bulduğu her şeyi yemek zorunda kalmıştır. Açlık nedeniyle orduda isyan çıkmış, bu yüzden Artakizarses'in ordu komutanlarından **Kadası**, (Gilan) hükümdarlarının yanına giderek barış yapmıştır.

1. Şahpur döneminde ise **Kadası'ler Deylem bölgesinde bağımsız olarak yaşamışlardır**.

Justinien sayesinde Gil ve Deylem ismi Gilkadusi olmuştur.

Deylemliler Amardi taaruzlarına karşı geri çekilirken, Justinien döneminde tekrar bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

MÖ 2. yüzyıldan beri bu bölgede yaşamış olan Deylemliler'in geçmişi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak, MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Polybe, Delimaioi adında bir kavimden söz etmektedir, Batlamyus'un da MÖ 2. yüzyılda bu memleketi tanıdığı anlaşılmaktadır. VI. yüzyılda yaşamış olan Bizans'lı tarihçi Procope ise, Deylemliler'in, İranlılar arasında yaşadıkları halde, hiçbir zaman İran hükümdarlarının yönetimine girmemiş bir kavim olduklarını söyler. Fahr Gurgani'nin Vaysu-ramin mesnevisinde; "o ülke henüz bakire kalmış" demesi de bunu gösterir. Ancak bazı Arap eserlerinde İbn Durayd'a dayanılarak, Deylemliler'in Zabba, B. Udd kabilelerinden olduklarına dair bir rivayet vardır. Sözde, Zabba'nın Su Ayd ve Basil adlı oğullarından, Basil İran'a gitmiş ve oralı bir kadınla evlenerek Daylam adlı bir oğlu olmuştur ki Deylemliler işte bunun çocuklarıdır. Onun evlatları, Tabari zamanında, soylarına ait eyer ve eşyaya hâlâ sahip olduklarını söylerler. (Mesudi, Murûç Al Zahab) son zamanlarda Abbas Al Azzavi'nin bulduğu ve Şerafettin Yaltkaya tarafından bastırılmış olan İbn Hassül'ün Amid Al Mülk Kunduri aracılığıyla Tuğrul beye armağan ettiği Faza İl Al-Atrak Alasair Al Acnada (s. 254) göre, Deylemliler'in en büyük devletini kurmuş olan Büveyhoğulları, muhtemelen, Araplar ve özellikle Kureyşliler ile akraba olmak için bu secereyi kabul etmişlerdir. Minorski'ye göre ise "Deylemliler"i'n Hazar Denizi'nin güneyinde yerleştikleri bilinmekle birlikte, İrani olmayan kavimlerle akraba veya onlardan çıkma bir kavim olması kuvvetle muhtemeldir.*

* Ali Kaya, Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Can Yayınları, 1999, sf.

GİLAN VE DEYLEMDEKİ BOYLAR:

Deylem Hicretin başlangıcından 4.Hicriye kadar bir çok defa boylar (sinsileler) arasında el değiştirmiştir. Bu Sinsilelerden **Albuye** (931-1065)ler (Al-i Büveyh), **Ziyarhandanılar** (Al-i Ziyar) (931-1077-78), **Alevi soyları Gilan ve Mazenderen'de** (Taberistan) (792-793 ve 864-1367) soylar **Veshvedan, Almadan, Benkak** gibi soylar **Deylemistan'ı** (865-1005) yarı bağımsız yönetirler.

Deylemli Alevi Büveyhoğulları Devleti (945-1055)

Oniki İmam'dan sonra sonra Aleviler başkansız kaldı. Bunların bir kısmı Bab'a uymadı; bunlara Caferiler dendi. Hasan el-Askeri'nin bab sıfatıyla İshak el-Ahmer Ebu'ya Kub'un bağlılarına İshakile, yine bab sıfatıyla Muhammed Ebu şuyab el-Basri'nin bağlılarına ise Aleviler dendi. Bu dağınıklık döneminde öğretilerini öncekinden daha çok gizlemek zorunda kaldılar. Bu yüzden başlangıçtaki ilkenin tersine takvayı bırakıp siyasetle uğraşmaya yöneldiler. Seyyid Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi el-Mısri Alevilerin içine o yüce ruhu üfleyince Cünlübani tarikatı üyeleri birbirleri için canlarını feda edecek duruma geldiler. Bu dönemde Büveyhoğulları Hazar Denizi yöresinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunların çoğu Seyyid Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi'nin müridiydi.(945)

O sıralarda Abbasi halifesi er-Radi-billah Emirü l-ümera (emirler emiri, çn.) makamını ihdas etti. Bununla ülkedeki yaygın kargaşadan kurtulmayı amaçlıyordu. Sonuçta emirülümera mutlak bir yetkiye sahip oldu, öyle ki saray-

da bile halifenin nüfuzu kalmadı. Emirülümerra ve adamları insanlara acımasızca zulüm ediyordu, yılgınlığa kapılan halkınsa şikayet edecek mercileri yoktu. Sonunda adalet ve takvayla ünlenmiş Büveyhoğullarına sığınmayı kararlaştırdılar. Büveyhilerin önderi, Seyyid el Hasibi'nin elinde yetişen Muizzüddeve idi. Muizzüddeve çağırıcı kabul ederek M.S 946 yılında Bağdat'a gelip Emirülümerra ünvanıyla Bağdat'ta hüküm sürdü, mutlak hükmün sahibi oldu, Abbasi halifeleri ise yalnızca minberlerde anılıyordu.

Muizzüddeve aynı zamanda ünlü ve büyük Adudüddeve'nin amcasıdır. (Sol eli ve sağ elinin parmakları kesiktir.) Rüküddeve ve İmadüddeve onun kardeşleriydi. Muizzüddeve ilkin Irak ve Ahvaz'ı, sonra Kirman'ı savaşmadan ele geçirdi. Bunun ardından savaştığı Kürtleri yenilgiye uğrattı. Bu başarılar Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi'nin içlerine üflediği ruhun etkisiyle gerçekleşti. Muizzüddeve'nin başarıları Alevilerin başarılarına ve özgürlüklerini kazanmalarına neden oldu. El-Muizz, Hasan el-Mühellebi'yi veziri yaptı. O güne kadar Mehalibe (Mühellebiler) nin adı unutulmuştu.

Hasan, atalarının cömertlik, siyasi zeka ve hayır işleri konusundaki ününü yeniden canlandırdı. El-Muizz tarafından vezirliğe getirilmeden önce yoksuldu. M.S 964 yılında Bağdat'ta öldü.

Deylemlilerin, yani Büveyhilerin hükümdarlarından biri olan Ebu Şüca, Deylem diyarının Keyakis köyündendi. Kader onu kendi diyarında Hüseyin b. El Hasibi'nin vekili olmaya sürükledi. Mekan adındaki Deylemli bir önder ortaya çıkınca Ebu Şüca'nın üç oğlu ona katıldı. Fakat işleri yo-

lunda gitmeyince diğ er dava sahibi Merdavic ed-Deylemi'nin ordusuna katılıp büyük hizmetlerde bulundular. Merdavic üç ünü de birer Deylem iline yönetici yaptı. Ü ç kardeş, güç lenince her biri bağı msız bir bölgenin hük ümdarı oldu. Bütün başarılar Hüseyin b.Hamdan el-Hasibi'nin sayesinde gerçekleş iyordu, çünkü babaları onun vekilleriydi. Bu kiş ileri ayrı ayrı anlatmak yerinde olacaktır.

İmadüddeve ed-Deylemi

Adı Ebu'l-Hasan Ali. Ü ç kardeş in en büyüğ üdür; cömert, cesur ve azimli bir insandır. Merdavic onu Kerec yöresindeki kimi dağ lara yönetici atadı. Komş u kalelerin bazılarını zaptetip pek çok ganimet elde etmiş ve bunları halka dağı tmış, iyi yönetimiyle herkesi memnun etmiş, halkın sevgisini kazanmış tı. Deylem ileri gelenlerinden Şirzad'ın ona katılmasıyla güç lenerek İsfahan'a saldırmış tı.

İmadüddeve'nin adamları dokuz yüz Aleviden ibaretti, İsfahan muhafızlarının sayısıysa onikibindi. Ama bu savunmacıların çoğ u dini bakımdan babasına bağı lı Alevilerden olunca, İsfahan'a zaferle girdi, İsfahan'daki askerler de ona katıldı.

O zaman Merdavic İmadüddeve'nin mevkiini yükseltmiş olduğ una piş man oldu. İmadüddeve bu başarıyla yetinmedi; Alevi kenti İsfahan'dan topladığ ı ordu ve mallarla komş u yöreleri ele geçirdi. Her başarıdan sonra düş manlarına iyilikle davranıyor, bağı şlarda bulunuyordu. Ardından Şiraz'ı aldı.

İmadüddeve'nin ordusu büyü dükçe savaşlarda yaptığ ı harcamalar da arttığ ından askerine verecek bir şey kalmayıp zora dü ştü. Bu sırada Allah imdadına yetiş ti.

Bir gün İmadüddevle içinde bulunduğu bu durumdan nasıl çıkacağını düşünürken önüne çıkan yılanı öldürmek istedi, onun elinden kurtulan yılan kaçıp bir kovuğa gizlendi. Kovuğun açılmasını emretti. Yılanın izlerini takip edince önüne bir kapı, kapının ardında içinde on sandık hazine bulunan bir hücre çıktı. Bulduklarını orduya harcadı.

İmadüddevle yine bir gün, önceki Şiraz hükümdarı Yakut'un terzisini kendisine elbise diksin diye çağırttı. Sağır olan terzi huzuruna varınca işitmediği sözlerine karşılık olarak "Eğer bana emanet edilen Yakut'un sandıklarının kilitlerine el sürersem karım benden üç kez boş olsun" diye karşılık verdi. Durumu anlayan İmadüddevle bu sayede mal dolu sekiz sandık daha ele geçirdi.

İmadüddevle, şiddetli savaşlar sonucunda ele geçirdiği toprakları kendisine resmen teslim etmesi için Abbasi halifesi Er-Radi-billah'a mektuplar yolladı. Halife olarak hilat ve menşur yolladı, böylece M.S 935 yılında saltanatı zamanın geleneğine uygun bir şekilde, meşru bir sıfat kazandı. Saltanatının merkezi ünlü Şiraz kentiydi.

Sağlam bir muhakeme yeteneğine sahip, işlerin neye varacağını dikkatle düşünen İmadüddevle, o keskin zekasıyla kardeşlerinin işlerini de merkezden yönetiyordu. Ardında bir erkek çocuk bırakmadan 57 yaşında öldü.

Erkek çocuğu olamayınca kardeşi Rüküddevle'den oğlu Adudüddevle kendisinin yollanmasını istedi. Şiraz'a vardığında onu bizzat karşıladı ve tahta oturtup bütün ileri gelenlere ona itaat etmelerini emretti. Böylece ilk Büveyhoğulları Devleti son bulmuş oldu.

Muizzüdevle ed-Deylemi

Adı Ebu'l-Hüseyin Ahmed'tir. Egemenlik alanı genişti. Pek çok çocuğu oldu, Irak'ta hüküm sürdüler, merkezleri Bağdat'dı.

Muizzüddeve üç kardeşin yaşça en küçüğüydü ve en büyük kardeşi İmadüddeve'nin emri altındaydı. Kardeşine yardımcı olduğu savaşlarda övülecek meziyetleri ve büyük cesareti görüldü. Kardeşi onu Kirman, sonra Ahvaz üzerine yolladı, şiddetli savaşlardan sonra her ikisini ele geçirdi. M.S 943'de Basra'yı, M.S. 944 yılında Vasıt'ı ele geçirdi. Bağdat Alevileri'nin kendisini çağırması üzerine Bağdat Emirülümerası Tuzun'la aralarında savaş patlak verdi. Tuzun'un ölümünden sonra Muizzüddeve Bağdat'a girdi ve Abbasi hükümdarlığını ele geçirdi. El-Müstekli'yi azledip yerine el-Mutilillah'ı geçirdi. Halifelîği Sunnilerden alıp Alevilere vermeyi düşündüyse de, önce de söylediğimiz gibi dostları onu bundan vazgeçirdiler. M.S 950 yılında Ebu Muhammed el-Mühellebi'yi vezir yaptı; bu da Alevilerin önemini arttırdı. El-Muizz M.S 959 yılında Alevi bir yönetimi olan Musul'u aldı.

Muizz mescit ve tapınaklara şu sözlerin yazılmasını emretti.: ***Allah Muaviye b.Ebi Süfyan'a ve ... Fatma'dan Fedek'i gasbederek onu babasının mirasından mahrum bırakanlara, Hasan'ın dedesinin mezarı yanında gömülmesini engelleyenlere lanet etsin ve Ebu Zerr'i Rebeze'ye sürenlere lanet etsin. Ve Allah Abbas b. Abdulmuttalip'i Şüradan çıkaranlara lanet etsin.***

Abbasi halifesinin bu tür yazıları engelleme çabaları sonuçsuz kaldı.

Kimi Sünniler geceleyin bu yazıları duvarlardan silince vezir el-Mühellebi Muaviye dışındakilerin lanetlenmesinden vazgeçilmesine salık verdi. Muaviye'nin lanetlenmesiyle yetinildi ve ibareye Peygamber ailesine zulmedenlerin lanetlenmesine eklendi ve sonuçta şu şekli aldı: **Allah, Resulullah'ın- sav-ailesine zulmedenlere lanet etsin ve Allah Muaviye'ye lanet etsin.**

Muizz, Muharrem'in onuncu gününün genel yas günü ilan edilmesini ve (18 Zilhicce 352, 7 Ocak 964'te) Gadir (Gadr-i Hum) bayramının diğer bayramlar gibi kutlanması emretti. Nitekim bu gün, zamanımıza kadar Alevilerin bayramı olarak süregeldi. (Hızır Orucu)

Muizzüddeve'nin 365 yılında, Bağdat'da ölümünden sonra vasiyeti uyarınca yerine oğlu İzzüddeve Bahtiyar geçti. Muizz ölümünden önce bütün kölelerini azad edip bütün kişisel mallarını sadaka olarak dağıttı.

Muizz Alevilerin nezdinde din adamlarının büyüklerindendi. (Kaf ve Zı harflerinden oluşan ve ebced hesabına göre, sayısal değeri) 920 olan "kaz" sözü onundur. Alevilerin hakimiyeti "kaz"da bitecek diyen odur. Bu tarih, Türk Sultanı Selim'in Alevi illerini istila edişinin ve Alevi Mısır Devleti'nin yıkıldığı tarihtir.

Kimi Aleviler Büveyhi Muizzüddeve'yle Fatimi el-Muizzlidnillah'ı karıştırır, ikisini tek kişi sanırlar. Çünkü ikisi de birbirinin çağdaşı iki Alevi büyüğü idi.

Muizzüddeve, oğluna, amcası Rüknüddeve'nin amcasının oğlu Adudüddeve'nin emrine girmesini ve Sünni olmalarına rağmen katip Ebul'l-Fadl ve Ebu'l-Fecec'i ve Hacıp Sebüktekin'i görevlerinde bırakmasını vasiyet et-

mişti. Ancak Bahtiyar babasının vasiyetini yerine getirmeyip keyfine göre davrandı. Bu nedenle bu adı geçen kişiler ondan desteklerini çektiler; özellikle Hacip Sebüktekin bir daha hükümdarlık sarayına dönmedi. Bahtiyar aynı zamanda Deylemli Ayanı'nı, yani kendi yandaşları ve aşiretini de uzaklaştırıp mallarına göz koydu. Türkler güçlenince Bahtiyar, Deylemlileri Bağdat'a geri getirmek ve el koyduğu mallarını geri vermek zorunda kaldı.

M.S 970 yılında Alevi Hamdanoğullarıyla Bahtiyar arasında birçok olay meydana geldi. M.S.974 yılında Bahtiyar veziri Ebu'l Fadl'ın öldürülmesini emretti ve mallarına el koydu. O sıralarda Türk askerleriyle Deylemliler arasında çekişme arttı. Bahtiyar'ın üzerlerinde yetkisi kalmamıştı; Musul ile Ahvaz arasında gidip gelip mallarına el koymakla meşguldü.

Bahtiyar, Sebüktekin'in tutuklanmasını ve Basra'daki Türklerin kanının hedef olduğunu ilan edilmesini emretti ve Alevi-Şii mezhebine girmiş olmalarına rağmen Bağdat'taki Türklerin de bu öldürmelerin içine alınmasını istedi.

Bunun üzerine Türkler Sebüktekin'i kendilerine önder seçtiler. Sebüktekin, Muizzüddevle'nin oğlu Ebu İshak'a gönderdiği haberde "Benimle kardeşin arasında artık düzelmeyecek bir bozuşma meydana geldi, bense velinimetim olan kişilere düşman olup onlarla savaşmak, saltanatlarını gasbetmek istemem; bize onun yerine seni geçirmekten başka yol kalmıyor" dedi. Ebu İshak bu öneriyi kabule yanaşmayınca Türkleri ve bütün Sünni halkını toplayıp **Bahtiyar**'ın Bağdat'taki sarayını yaktı, halife el-Mutlillah ve Muizzüddevle'nin çocukları Ebu İshak ve Ebu Ta-

hir'i alarak Vasıt'a gitti. Sonuçta Sünnilerle Şiiler arasında iç savaş başladı. Bağdat'ta nehrin sağ tarafındaki Kerh halkının çoğu Aleviydi. Sünniler bu kenti yağmalayıp yaktı, ellerine geçirdikleri Alevileri öldürdüler.

Bahtiyar bu haberi alınca yapabildiği, amcası Ruknüddevle, amcası oğlu Adudüddevle, Batiha hakimi Alevi Umran b.Şahin'e ve Ebu Tağlib el-Hamdani'ye mektuplar yollayarak onlardan meded ve yardım dilemek oldu. İbnu Şahin onu karşılıksız bıraktı. Rüküddevle veziriazamı Ebu'l-Feth b.Amid komutasında yardım gönderdi ve kardeşinin oğlu Adudüddevle'ye Bahtiyar'a yardım göndermesi için yazdı. Ancak Adudüddevle Bağdat'ı ele geçirmek niyetinde olduğu için onu oyalamak yoluna gitti.

Bu süre içinde Sebüktekin ve halife öldüler, Türkler Sebüktekin yerine Aftekin'i başa geçirdiler. Aftekin Muiz-züddevle'nin azatlısıydı ve ünlü komutanlardandı. Bahtiyar'la giriştiği savaşın 50. gününden sonra Bahtiyar'ın yardım istediği Adudüddevle, görünüşte onun imdadına geldi. Oysa gerçekte niyeti Bağdat'ı ele geçirmektir. Irak'a M.S 976 yılında geldi pek çok hile ve saldırıdan sonra savaşın tarafları değişti. Daha sonra M.S 978 yılında, savaşın sonunda, İzzüddevle Bahtiyar öldürüldü. Askerler başını kesip Adudüddevle'ye götürdüklerinde mendiliyle gözlerini kapatıp uzun süre ağladı.

İzzüddevle Bahtiyar, boynuzlarından tutup bir boğayı devirecek kadar güçlü bir insandı.

İzzüddevle Ebu Mansur Bahtiyar, kızı Şahzaman'ı Abbasi halifesiyle evlendirmişti. Kıza mehir olarak yüz bin altın biçilmişti.

Bahtiyar'ın Mirzeban adındaki oğlu Basra valisiydi. Rükñüddeve'ye, Aduddevle ve veziri Ebu'l-Feth b. El-Amid'in babasına ettikleri hıyaneti yazdı. Rükñüddeve bu duruma çok öfkelen-di. Adudüddeve onun hışmından ancak Bahtiyar'ı ikinci kez tahta oturtarak kurtulabildi. Ama M.S 978 yılında Rükñüddeve ölünce Aduddevle Bahtiyar'ı öldürüp tüm mülküne el koydu.

Rükñüddeve ed-Deylemi

Adı Ebu Ali b.Hasan Büveyh'tir. Kardeşi İmadüddeve Fars illerine iyice yerleştikten sonra 327 yılında Hasan'ı sefere yolladı ve İsfahan ile Cibal bölgesini ele geçirdi.

Kardeşi İmaddüddeve ölünce, Rükñüddeve oğlu Adudüddeve'yle birlikte Şiraz'a gitti, oğlunu amcasının tahtına oturttu, dokuz ay orada kaldı, kardeşi Muizzüddele'ye İmaddüddeve'nin mirasından pek çok mal ve silah yolladı ve bir süre saltanatlık ettikten sonra, 366 yılında, 70 yaşında öldü. Ölümünden az önce Adudüddeve'yi veli-ahtı seçti, diğer oğlu Fahrüddeve'ye Cibal bölgesini, üçüncü oğlu Müeyyidüddeve'ye de İsfahan çevresini ver-di.

Ama çok geçmeden 369 yılında, Adudüddeve ordu-suyla geldi, Fahrüddeve'yi azledip yerine Müeyyidüddeve'yi geçirdi. Az bir zaman sonra önce Adudüddeve, sonra Müeyyidüddeve öldüler. Fahrüddeve ikinci kez yönetime geçti ve saltanatta kalması için ona menşur ve hilat geldi.

Kimileri Irak hükümdarını Fahrüddeve'nin yanında övüyor, Fahrüddeve'yi kışkırtıyordu ve Aduddevle'nin oğullarının arası kötüydü, bunun üzerine Fahrüddeve as-

kerleriyle Hemezan'a geldi, savaşın sonunda Bahaüddevele, kentte üstünlük sağladı, Fahrüddevele geri döndü, Bahaüddevele Ahvaz'ı zaptetti.

Fahrüddevele'den sonra yerine 14 yaşındaki oğlu Mecdüddevele oturdu, bir süre sonra Rük-nüddevele'nin soyu egemenlik alanından silindi.

Buveyhi hükümdarı Adudüddevele Fenahüsrev b. Rük-nüddevele üç Deylemi Hükümeti birleştirip Bağdat'ı merkez edindi. Adudüddevele 338 yılında amcası İmadüddevele'nin yerine Fars ülkesinin başına geçti, adaletli ve insafli bir siyaset uyguladı. 357 yılında Kirman'ı, 363 yılında Amman'ı, 364 yılında da Irak'ı aldı, ama babasının öfkesi karşısında yönetimden çekildi; ancak babasının ölümünden sonra 366'da Irak'ı ikinci kez ele geçirdi. 367'de Musul, Cezire, Diyarbekir (Amed) halkının çoğunluğunu Diyarırabia ve Diyarımudar'ı aldı.

Adudüddevele 372 yılında hastalanarak öldü; alimleri sever, erdemlilere cömert davranırdı, ağırbaşlı ve edeb sahibiydi. Onu öven ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır; o kendisine kitap yazıp adını "doğru ol" anlamında Rastbař koyan Hasibi'nin Tilmiziydi; bu nedenle (Alevilerce) Rastbař ed-Deylemi olarak da bilinir.

Adudüddevele'nin yerine oğlu Samsamüddevele geçti, kardeşi şirzil ona başkaldırıysa da, yenilgiye uğradı. Samsamüddevele'den sonra sırasıyla şerefüddevele, 379 yılında Bahaüddevele, Sultanüddevele, 415 yılında Müşerri-füddevele Celalüddevele, İmad-lidinillah, el-Melikü'r-rahim, Ebu Mansur, Ebu Said, Ebu Ali Keyhüsrev işbaşına geçtiler. Ondan sonra Büveyhi devleti yıkıldı. Bu kişilerin ya-

şamlarını öğrenmek isteyenler tarih kitaplarına başvurabilirler.

Büveyhlilerden sonra bazı Aleviler bağımsızlıklarını ele geçirdiyse de, onlar gibi güçlenemediler. Bazıları şunlardır.

1. Hüsneveyhoğulları: Bunlar Nihavend ve Şar yörelerinde varlık gösterdiler. Ortaya çıkışları 350 yılında, yıkılışları 440 yılındadır. Hükümdarları: Hüsneveyh, Ebun-Necm Bedr, Hilal Bedr, Bedr, Tahir ve Bedr.

2. Kürdi İnazoğulları: Hulvan ve Karmısın yörelerinde varlık gösterdiler. İlk önderleri Ebu'l-Feth olmuştur; bu adam Büveyhi hükümdarı Bahaüddeve'nin emrindeydi. Bağımsızlıkları 380, yıkılışları 510 yılında gerçekleşmiştir.

3. Kakaveyhoğulları: Merkezleri İsfahan'dı. 394 yılında ortaya çıktılar, 437 yılında yıkıldılar.

4. Mezidoğulları: Merkezleri Hille idi, 403 yılında ortaya çıktılar, 558 yılında tarih sahnesinden silindiler.

Bu devletçiklerin tümü ya Büveyhilerin bir parçası ya da bağılılarıydı.

Haşiye: Adudüddeve'ye gelinceye kadar Ali b. Ebi Talib'in mezarı bilinmiyordu. Adudüddeve, bu mezarı ziyaret edilecek bir yer haline getirdi. Hüseyin'in meşhedini de yeniledi. Adudüddeve Bağdat'da öldü ve vasiyeti uyarınca Kûfe'ye nakledilerek Ali b.Ebi Talib'in meşhedinin yanına gömüldü.

İslam tarihinde melik ünvanını (melik; kral, hükümdar, sahip) ilk kullanan Adudüddeve oldu, ayrıca, emirülmü'mi'nin lakabını adına ek olarak kullanmadı, bunun yeri-

ne muinülmüminin (Müminlerin yardımcısı) lakabıyla yetindi.

(Şii-Alevi inancına göre emirülmü'minin lakabı yalnızca Ali'ye özgüdür ve bu lakap ona Peygamber tarafından verilmiştir.) Dağınık yönetimleri birleştirmeyi başaran Adüddevle'ye Aleviler Tacülmille lakabını verdiler. Bu lakap bilgili, erdemli ve sanatçı ruhlu biri olması dolayısıyla verilmişti.

Adüddevle azatlısı ve askerlerinin komutanı ve Türk ve Alevi olan Aftekin'i Şam üzerine sefere yollamıştı. Şam'ı ele geçiren Aftekin oranın valisi olmuştu; daha sonra Mısır'ı alarak Alevileri birleştirmek isteyen Aftekin, Fatımi hükümdarı el-Aziz'le savaşa tutuştu. Ünlü Hilaloğullarının kendi safında olmasına rağmen el-Aziz'e yenilip esir düştü, boynundan bir iple bağlanıp el-Aziz'in karargahına sığırlarla çektirildi, ama el-Aziz onu serbest bıraktı ve fazlasıyla ikramda bulundu. Ayrıca Büveyhoğullarının müttefiği Hilaloğullarının gönlünü hoş tuttu ve onların hepsini Asi kıyısından alıp Saiyd illerine yerleştirdi. Sonradan Bedevi Hilaloğullarını, Fatimilere sürekli olarak ayaklanan Zenate kabilesi üzerine yolladı. Batıya göçlerini sürdüren Hilaloğulları oraya bir daha geri dönmediler.

GİLAN VE DEYLEMİSTAN ALEVİ PADİŞAHLARI (HANEDANLARI):

Yahya Bin Abdullah (791-793) Deylem'den başlayarak Hazar Denizi kıyılarına kadar bölgeye egemen olmuştur.

Abbasi halifesi Harun Reşit, Yahya Bin Abdullah'a karşı (Hicri 176-Milad 792-793) savaşa başlamıştır.

Ali Hasan Bin Zeyd döneminde Abbasi halifesine bağlı Mehmet Qus, Teberistan halkına eziyet etmektedir. Al Hasan Bin, Zeyd Rey'de yaşamaktadır. Teberistan halkının isteği üzerine Al Hasan Bin Zeyd de Teberistan halkını Abbasi baskısından kurtarmak için Pay-Dast'a (864) gelerek Deylemlilerden yardım ister. Deylemlilerin yardımıyla (Umitvas-Leskertanın oğlu, Veyhan Sehlin oğlu Falizben Fazlın oğlundan 600 kişilik bir kuvvetle Rast'a gelerek, Mazenderen (Teberistan) halkını Şii mezhebine girmeleri için yapılan baskıdan Ali Hasan Bin Zeyd, Ahmet Bin İsa, Kasım Bin Ali'nin yardımıyla Qazvin, Rey, Ebher ve Zenjan'ı alarak Abbasi egemenliğine son vermişlerdir. Hasan Bin Zeyd Deylemistan'da 20 yılı padişahlık yapmıştır. Ali Hasan Bin Zeyd'in ölümünden sonra Seyd Mehmed Bin Zeyd başa geçmiş, 16 yıl (Deylem-Gilan) padişahlığı yapmıştır. 900 yılında ölümünden sonra Nasır El Hak padişah olmuştur.

Nasır El Hak döneminde Samaniyanlar Teberistan'a saldırınca, Nasıl El Hak, önce Deylem ve Gilan halkı ile birlik sağlayarak (Zerdüştlar'in bir kısmı bu dönemde İslamiyeti benimser.) Samaniyanlara karşı (İsmail Bin Ahmet Samani) savaşmasına rağmen yenilgi alması üzerine Gilan'a geri çekilmiştir. **Deyleman-Gilan'da 14 yıl Alevi**

inancına hizmet ederek bölgede Aleviliği yaymaya çalışmıştır. Bu dönemde Deylemlilerin çoğu Caferi-sadık mezhebini kabul etmişlerdir. (917-920) Abbasi halifesini temsilen Mehmet Bin Saluk, Amor'a gelerek, Teberistan'da padişahlığını ilan etmiştir. Gilan ve Deylem halkı Seyt Nasır El Hak'tan yardım isteyerek, Mehmet Bin Sadık'ın padişahlıktan azl edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Seyt Nasır El Hak, Deylem halkı ile birleşerek Mehmet Bin Sadık'ı iktidardan alaşağı etmiştir. (Seyt Nasır El Hak 917'de ölmüştür.)

Seyt Nasır El Hak'ın dört oğlu vardır: 1- Mehmet genç yaşta ölmüştür 2- Ali 3- Ahmet 4- Cafer

Seyt Nasır'ın bu üç oğlu yıllarca Gilan ve Deylem'i birlikte yönetmişlerdir.

Mehmet'in ölümünden sonra Alevilerin önderleri Gilan ve Deyleman topraklarını genişletmek için başta Horasan olmak üzere etraftaki memleketleri de kendilerine bağlayarak bağımsız bir devlet kurmuşlardır.

Al Vehsvedan 865 yılında (40 yıl) Gilan'da (Şahrut) padişahlık yaptı. Al Vehsvedan, Hasan Bin Zeyd ile birlikte Abbasi halifelerine karşı ittifak yapmışlardır. Abbasi halifelerine karşı yaptıkları savaşta yenilen Al Vehsvedan, Deyleman dağlık bölgelerine geri çekilmiştir. Al Vehsvedan, kardeşi Ali Bin Vehsvedan tarafından 918-919 yılında öldürülmüş, Al Vehsvedan'ın ölümünden sonra yerine Ocestan geçmiştir. Ocestan sabit fikirli olmadığı için bazen Zerdüştlüğü, bazen de İslamiyet'i benimsemiştir. Bir süre sonra Ocestan'ın kardeşleri İbrahim ve Nasır, babalarının yerine Salar Bin Elmer Zubani padişah olmuştur. (957) Rud-

Bar'da Nasır Hüsrev Şah ve babaları Al Vehsvedan adına para bastırılmıştır.

Nasır Hüsrev Şah (1045-1052) yayınladığı fermanla padişah adına Deyleman-Gilan gibi yerleşim yerlerinin yönetim yetkisini Molla Emir El Mumuni Ocestan Bin İbrahim'e vermiştir.

Nuh Vehsvedan (989) Semiran'ın son padişahıdır. Çocuk olduğu için yönetme yetkisi annesi tarafından kullanılmıştır. 40 yıl Deylemistan'ı Samiran'a bağlı olarak yönetmiştir. Nuh Vehsvedan'ın ölümünden sonra oğlu Kia Vehsvedan tahta geçmiştir. Kia'dan sonra Keykouas vali olmuştur. (1162) İç Keykouas üç yıl Deyleman'da valilik yaptıktan sonra Keykouas'dan sonra Rüstemdar tahta geçmiştir. 1163 yılında Şah Gazi Rüstemdar öldü. Yerine ordu komutanlarından Mucadden geçmiştir. Melik Erdeşir Deylemistan hükümdarlığını Seyd El Dahi El Hak Ebul Rıza El Hediye'ye vermiştir. Melik Erdeşir'e bağlı kuvvetler de Seyd El Dahi El Hak Ebul Rıza El Hediye'yi öldürmüşlerdir. (1205)

1205 yılında Gilan sultanları Deyleman'ı ele geçirmek isterlerse de başarılı olamamışlardır. Gilan sultanlarının başında Şerafedule vardı. Şerafedule'nin 1223'de ölümünden sonra büyük oğlu Hüsameddin Erdeşir, Gilan'a hakim oldu. Kardeşi İskender Bin Namaver'de Natel'e hakim olmuştur.

Daha sonra hüküm süren Hüsameddin Erdeşir 1245'te ölmüştür. Nasır Erdüle birkaç defa daha Deyleman'a saldırı düzenlerse de Deylemanlar bu saldırıları geri püskürtmüşlerdir.

İSMAİLİLER:

Melahedirler. İsmaililerin kaleleri (Şah-Rud) Alamut kalesidir. İsmaililer bu dönemde Buzurg Umid'in yerini alan oğlu Muhammed Alamut devletini daha çok Hazar Denizi'nin sarp ve dağlık kıyılarında (Deylemistan ve Gilan gibi) topraklarını genişletmeyi sürdürdü. Nizari komutanı Kiya Muhammed bin Ali Husrev Firuz ile yeni önderin kardeşi Kiya Ali sözkonusu bölgelerdeki fetihleri yönetti. İlk kez, Kafkasya'daki Gürcistan ile Doğu'daki Gur (Orta Afganistan) eyaletlerini denetimi altına aldı. Gur'un eski yöneticisinin daveti üzerine bölgeye yerleşen İsmaililer, onun ölümünden sonra karşı saldırı ve katliamlar karşısında bozguna uğradılar. Kazvin ve Rudbar arasındaki bölgede, obalara baskın düzenleyerek hayvanlarını yağmaladılar, devam eden saldırılara karşı koydular. Muhammed devrinin ilk siyasi suikasti rekabet halindeki Türk komutanların işlerine karışan Abbas Halifesi El-Raşid'e yönelikti. Selçuklu Sultanı Sancar ile, ihtilafa düşen El-Raşid, yönetimden uzaklaştırılınca İsfahan'a gitti. Horasan Nizari tarafından yakalanarak 6 Haziran 1138 tarihinde öldürüldü. El-Raşid daha önce İsmaililer tarafından öldürülen halife El-Mustersid'in intikamını almak amacıyla İran'a geldiğinde kendisine suikast düzenlendi. Olaya tepki gösteren İsfahanlı Sunniler, şehirdeki İsmaililer'i katlederek karşılık verdiler. Alamut kalesinde ise Halifenin ölümü bir hafta boyunca kutlandı.

İsmaililer, Gilan'ı ele geçirerek, Gilan'ın hakimi Ebul Haşimi'yi öldürmüşlerdir. 1194 yılında İsmaililer, Gilan bölgesinin tamamını egemenlikleri altına almışlardır.

1256 yılında Moğol saldırıları sonucu Alamut* kalesinin viran olduğu söylenirse de, 1275 yılında İsmililer Alamut kalesini ele geçirmişlerdir.

Moğol hükümdarı Cengiz Han İran'ı ele geçirdikten sonra, Gilan üzerine sefer düzenlemiştir. Bölgenin dağlık olması nedeniyle hakimiyet kuramamış, Deyleman ve Gilan sultanları bağımsız olarak yönetimlerine devam etmişlerdir. Moğol hükümdarlarından Sultan Olcayto, Gilan sultanlarını yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Gilan sultanlarından Emire Debaç, Olcayto'nun egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır.

Olcayto bir süre sonra Gilan'ın tamamını kuşatma altına almış, Astaran bölgesinin hakimi olan Mir Rukneddin'in yerine Emri Çobanı, Astaran'a emir olarak atamıştır. Rukneddin Moğol ordusunun Geskerd'e girmesine engel ol-

* Hasan Sabah Oniki İmamı benimseyen bir ailenin çocuğu olarak İran'ın Kum şehrinde dünyaya geldi. Babası Kufe'li olup, İslam öncesi Yemen'i yönetmiş olan Himyeri kralının soyundandır. Deylem yöresinde sorumlu dai (davetçi) sıfatıyla dolaşan Hasan Sabah yaklaşık 10 yıllık gezici propaganda ve örgütlemekten sonra Alamut Kalesine sahip olan Hasan Sabah vurkaç taktiğini izleyerek merkezi devlete karşı müadel esürdürerek eşitlikçi dervişan cumhuriyet modelini uyguladı. Hasan Sabah kan dökücü zalimlere karşı mazlumların yanında yer aldı. Sömürülen köylülerin, şehirde ezilen esnaf ve zaaatkarların çıkarlarını korudu. Hasan Sabah'ın ölümünden sonra Hürşah başa geçti. bir süre sonra Hülagu komutasındaki Moğol ordusu Alamut'u kuşatma altına aldı. Direnmekten yana görünmeyen Hürşah uzlaşma yolu ile işi halletmeye çalıştı. Yanında Moğollarla görüşmeleri sürdüren bilge Nasreddin el Tusi, Havace Asılladdin Zuzen ve viziri Mueyyidin olmak üzere yanındakilerle birlikte 19 Kasım 1256'da Moğol hükümdarı Hulagu Han'a teslim oldular. Aralı 1256'da Alamut kalesini ele geçiren Moğol askerleri her tarafı yağmalayıp, yıktılar. Kalnenin zengin kütüphanesini de yıktılar.

maya çalışmış, fakat başarısız olmuştur. Emiri çoban Geskerd'e kaçırmıştır. Geskerd emiri, Emire Şerafeddin tarafından törenle karşılanmıştır. Olcayto, Emire Çoban'ın ordusunu Lahican'da yenilgiye uğratmıştır. Bu arada Emire Gatles de Gilan'a hücum etmiş, fakat Rast savaşında yenilerek Tulem'de yakalanıp öldürülmüştür. (Emire Gatles Moğolların müttefiğiydi.)

Qazvin bölgesinde ise Emir Toğan ve Emir Momın, Gilan üzerine sefer düzenleyerek bölgeyi ele geçirerek Kurendeşt ve Loşan bölgelerinin hakimi olmuştur.

Bunun üzerine Olcayto, Tarum yolu ile Gilan'a yönelerek Kurendeşt ve Loşan'ı geri almış, Melahedler'den bir çoğunu öldürerek bölgeye hakim olmuştur. Daha sonra Gilan'a bağlı Naposa bölgesini ele geçirmiştir. Olcayto, Talişler (Moğol asıllı Türk kavimi) üzerine yaptığı seferle de egemenliğini kabul ettirmiştir.

Moğollar'ın Deyleman-Gilan'a yönelik akınlarını devam ettirmeleri üzerine Deylemanlar, Moğol saldırıları sonucunda zayıflamışlardır. Bu dönemde Moğolların karşısında tutunamayan Deyleman-Gilan halkının bir bölümü önce kuzey Horasan dolaylarına daha sonra Dersim ve Sivas yörelerine gelip yerleşmişlerdir. (1223-1258)

Moğollar Safid-Rud ve Kucisfahan'dan geçerken birçok kişiyi kılıçtan geçirmişlerdir. Tulem, Reşt ve Fumeni yakıp yıkarak ciddi boyutlarda katliam yaptığından Emire Muhammet Temircan Moğollarla barış yapmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra Moğolların saldırgan tavırları nedeniyle Emire Muhammet Temircan, Moğollarla anlaşmazlığa düşmüş, Moğol ordusu tekrar (3.kez) Gilan üzerine sefer düzenleyerek Gilan'ı işgal etmiştir. Gilan sultanların-

dan No Paşa, Moğollara çok yüklü miktarda vergi vererek esir edilen kadın ve çocukların serbest bırakmasını sağlamıştır. Olcayto, bölge valisinin kızıyla evlenmesinin ardından Gilan'a çekilmiştir.

1307 yılında Moğol hükümdarı Olcayto, Gilan'a geri dönmüş, bölge sultanlarını Gilan'a çağırarak vergi vermelerini istemiştir. Olcayto, bölge sultanlarının, kendisine vergi vermesi üzerine Gilan bölgesini sultanlara bırakmıştır.

1367 yılında Seyd Ali Amul sultanlığına, Ramsar (Soğdserdee) ise Sultan Seydr Kamzen Kia Tonkabin'e sultan olmuş, Lahican'a Emire Şerafddule, Emire Cihan ve Emire Rankui sultan olmuşlardır, sultan Emire Rankui ölünce yerine oğlu No Paşa geçmiştir.

No Paşa, Lahican ve Soğdserdee üzerine sefer düzenlemiştir. Amur Sultanı No Paşa, Seyd Ali'yi öldürmek istese de, Seyd Ali Deyleman dağlarına kaçmış, bölge sultanlarının araya girmesiyle barış yapılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre; Emire Cihan'ın çocuklarına Lahican sultanlığı verilmiştir. Bir süre sonra Emire Cihan oğulları Seyd Ali'den aldıkları destekle sefere çıkarak Alemka, Kia, Rudser'i ve Kervansaray kalesini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Mesut No Paşa, Seyd Ali'den, Cihan'ın oğullarından yardım istemiş, topladığı kuvvetlerle Tunkabin'i geri almıştır. Bu dönemde Lahican toprakları Cihan'ın oğulları yönetimindedir. Seyd Ali Lahican üzerine sefere çıkınca Cihan oğulları Lahican'ı terk ederek dağlık bölgeye çekilmişler, Seyd Ali Lahican hakimi olmuştur.

Emire Enuze ise Kehdum'da sultanlık yapmaktaydı. Leştense halkı Şii ve Zeydi mezhebindeydiler.

Sultan Mesut Bin No Paşa'nın Kucistvan'ı almak iste-

mesi üzerine, Seyd Ali, Sultan Mesut No Paşa yaptığı savaşı kazanarak Kucistvan ve Kuman'ı aldı. (Hicri 476) Kucistvan halkının bir kısmı Sunni mezhebindeydi.

Kia Seyfettin Deyleman'ı İsmailiye mezhebini kabul etmişti, Deyleman halkının da İsmailiye mezhebine girmelerini istiyordu. Seyd Ali bu nedenle Deyleman üzerine sefere çıkmış, yaptığı savaşı kazanarak Kia Seyfettin'i öldürmüştü, Deyleman'a sultan olmuştur.

Seyd Rıza Kia Dönemi (1403-1426):

Timur, 1369 yılında Asya'da merkezi Semerkant'da olan büyük bir devlet kurmuştur. Yaptığı fetihlerle İran, Irak ve Azerbaycan'ı almış, Altınorda devletinin yıkılmasında etkili olmuştur. Deyleman sultanlarından Kia Seyfettin'in ölümünden sonra yerine Seyd Rıza Kia geçmiş, Seyd Rıza, Deyleman'da hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra, daha önce Timur'la yapılan antlaşma şartlarına uymayıp yıllık vergisini ödememek isteyince Timur*, sefere çıkmıştır. Timur Horasan üzerinden Mencil'e kadar gelince Deyleman hakimi Seyd Rıza barış istemek zorunda kalmıştır. (1405) Antlaşmaya göre 12 bin ton ipek, 7 bin at, 36 bin camus tazminat ve vergi ödenecektir. Ancak istenilen verginin üçte biri ödenerek barış sağlanmıştır.

Alevi olan Seyd Rıza, Deyleman sultanlarının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Seyd Rıza, Emire Muhammet ile birlikte Timur'un huzuruna çıkarak üstünlüğünü tanımıştır.

* Timurlenk inanç bakımından katıksız bir Aleviydi. Tarihsel araştırmalar bir yana onun "Cünbülâni" tarikatına uygun dinsel şiirleri bile vardı. Timur'un tarikatı girişi, Alevi olan Belh kentinde henüz emirken, büyük Alevi seyidi "Berke" ile tanışması sayesinde olmuştur.

Rast (Reşt) sultanı olan Kia Melik Hazar Esbi Aşkun, Sadat'ta deprem olunca Deyleman'a göç etmiş, küçük oğlu Celalettin halk üzerinde baskı kurmak isteyince halk tarafından öldürülmüştür. Halk Seyd Rıza'dan bütün Deyleman topraklarının kendisine bağlanmasını istemiş, bunun üzerine Seyd Rıza Aşkur, Rudbar, Lemser'i almıştır. Böylece Gilan-Deyleman topraklarının büyük bölümü Seyd Rıza egemenliğine girmiştir. (1420)

Hudavend Muhammed Mulhed komutasındaki kuvvetler Alamut kalesini ele geçirmiş, kalenin yönetimini Melik Riya Mers Bin Biston'a bırakmışlardır. Ölümünden sonra Alamut kalesi oğlu Melik Ovyes tarafından, Kurcikan Hendo Şah Korciyan tarafından yönetilmiştir. Seyd Rıza Korciyan üzerine sefer düzenleyerek 1423 yılında Korciyan'ı Deyleman topraklarına katmıştır.

Seyd Rıza Kia'nın ölümünden (1426) sonra yerine kardeşi Seyit Hüseyin Kia geçmiştir. İlk yıllarında iç isyanlarla uğraşan Seyit Hüseyin Kia ile Seyit Murtaza, Amul ve Lesker'i almışlardır. Akrabası Melik Kiyomers'i mirastan mahrum etmek için Rustemdar'a sürgün etmiş, bunun üzerine Melik Kiyomers de Timur'a sığınmıştır. Timur güçlü bir orduya sahip olduğundan, Seyit Hüseyin Kia'dan bazı isteklerde bulunmuştur. Bunlar arasında kendi egemenliğini tanıması ve Melik Kiyomers'ten aldığı yerleri geri vermesi de vardır. Seyit Hüseyin Kia bunları kabul etmeyince artık iki hükümdar arasında savaş kaçınılmaz olmuştur.

Timur 1428 yılında Rüstemdar üzerine sefere çıkmış, Lûra, Falisen ve Emaman kalelerini ele geçirmiştir. Bunun üzerine Seyit Hüseyin Kia, Falisen ve Talgan'ın dışındaki tüm yerleri Melik Kiyomers'e geri vermiştir.

Seyit Hüseyin Kia'nın ölümünden sonra yerine Seyit Nasır Kia (Lahican'da) geçmiştir.

Timur, Seyit Hüseyin'in kendi egemenliğini kabul etmesi üzerine baskılarını yoğunlaştırmıştır. Seyit Hüseyin Kia, Kucısfahan'da Emire Alaeddin Fumen'e sığınmış, ancak Falısan kalesi dışındaki yerler savaş tazminatı olarak Seyit Hüseyin Kia'dan alınarak, Sultan Bia Piş'e verilmiştir. Böylece Timur ile Seyit Hüseyin Kia arasında barış yapılmıştır.

Seyt Hüseyin Kia ile Emir Seyit Muhammed arasında 1429 yılında çıkan anlaşmazlık (Seyit Hüseyin oğlu Seyit Yahya Kia ile Seyit Muhammed'in kızı ile evlidir.) nedeniyle Emiri Seyt Muhammed, Seyit Hüseyin Kia üzerine sefere çıkmış, Emiri Seyt Muhammed Seyt Hüseyin Lia'nın ordusunu Lahican'da yenilgiye uğratarak, bölgenin yönetimini oğlu Nasır Kia'ya bırakmış, kendisi Rankuh'a geri dönmüştür. (1429) Sultan Seyit Hüseyin Kia, Kocısfahan'da Emiri Alaaeddin Fumeni'ye sığınmıştır.

Seyt Hüseyin Kia, Hüdaven Muhammed Mulhed ve Kocısfahan liderlerinin desteğini alıp Seyit Hüseyin ve Nasır Kia'nın orduları 1430 yılında Lahican'da karşılaştı. Seyit Hüseyin Kia, Nasır Kia'yı yenilgiye uğrattı. Nasır Kia Melat'a kaçtı. Bölgenin tamamı Seyit Hüseyin Kia'nın yönetimine geçti.

Bunun üzerine Emiri Seyit Muhammed, Cihan Şah Mirza'nın desteğini alarak Deyleman üzerinden **Tarum**'a sefere çıktı. Emiri Seyit Muhammed, Seyit Hüseyin Kia'yı yenilgiye uğrattı ve esir aldı. Seyit Hüseyin Kia Alamut kalesine hapsedildi.

Emir Seyit Muhammet Lahican'ın yönetimini de Seyit Hüseyin Kia'nın yeğenine bıraktı.

KARKIYA SEYT AHMET RANKUH DÖNEMİ (1429-1441):

Emiri Seyit Muhammed bir süre siyasi birliği sağladıysa da oğulları Karkiya Nasır ve Karkiya Seyit Ahmet ayaklanarak, babalarını tahttan indirmiş ve Alamut kalesine hapsedmişlerdir. Emiri Seyit Muhammed 1434 yılında da Alamut kalesinde ölmüştür.

BEHAEDDİN KEHDOMİ DÖNEMİ (1431):

Emir Enuz Kehdami'nin ölümünden sonra yerine oğlu Bahaeddin Kehdomi geçmiştir. Seyit Hüseyin Kia'nın hapsedildiği dönemde oğullarından Seyit Muhammed, Safid-Rud nehrinden kaçarak Paşican Sultanı Ali Bin Seyd Ahmet Kia'ya sığınmıştır. Ali Bin Seyd Ahmet Kia'nın desteğini alan Seyit Muhammet, Seyit Nasır Kia'ya itaat ederek babası Seyit Hüseyin Kia'nın Alamut kalesinden serbest bırakılmasını sağlamış, Seyt Hüseyin Kia serbest bırakıldıktan sonra Mazenderen'de mecburi gözetim altında tutulmuştur.

Kardeşi Nasır Kia, Deyleman halkından vergi toplarken, Seyit Ahmet Kia'dan da vergi istemiş, Seyit Ahmet Kia, ödenmesi gereken vergiyi ödemeyince Behaeddin Salanra Kehdomi'nin ordusu ile Seyit Ahmet'in ordusu Safid-Rud'ta karşı karşıya gelmiştir. Seyit Ahmet Kia'nın ordusu Behaeddin Salanra Kehdomi'nin ordusu tarafından mağlup edilmiştir.

Emire Alaeddin Fumeni'ye Emire Muhammed, Reşt

Seyt Ahmet de yardım için Kucisfahan'dan (Safid-Rud nehrine kadar) ilerleyen ordunun karşısına Karkiyeye Nasır'ın ordusu çıkmayınca Lahican'a geri dönmüşlerdir.

1437 yılında Emir Alaeddin Fumeni Lahican üzerine sefer düzenlemiş, Karkiyeye Nasır Bia'yı, Piş'te ağır yenilgiye uğratmıştır. Sultan Hüseyin Kia Mazenderen'e getirilerek Leşte Nişa'da gözetim altında tutulmuştur.

1441 yılında Emire Alaeddin Kucisfahan'a geri dönmüş, bir süre sonra Karkiyeye Emir Kia ile Sultan Hüseyin Kia'nın kuvvetleri birleşmiştir. **Goke ve Kism** şehirleri Karkiyeye Emir Kia Guh'un yönetimine geçmiş, Deyleman ise Seyt Ahmet Kia'nın yönetiminde kalmıştır. Alaeddin Fumen'in Reşt'te hasta olup ölmesinden sonra yerine oğlu Emire Debac iktidarı devralmıştır. (1442)

Emire Debac Fumeni ile kardeşi arasındaki taht kavgalarının galibi Emire Debac olmuştur. Emire Debac, önce Cemser ve Qazvin'i almıştır. Herat valisi Şahruh ve Sultaniye hükümdarı Mirza Muhammed Molhed'in ve Hudavend Muhammed Molhed'in desteğini alarak **Tohrum'dan (Tarum)** Deyleman'a gelmiş, Lemsar kalesini ve Rudbar'ı almış, **Kism ve Reşt** halkı tarafından iyi karşılanmıştır.

Emiri Alaeddin Fumen'in ölümünden sonra, Emir Muhammet Fumen'in şehrini ve Seyit Ahmet Kia'nın egemen olduğu bölgeyi ele geçirmek için Seyt Nasır Kia ile ittifak kurarak Seyit Ahmet Kia'yı yenilgiye uğratmış ve Seyit Ahmet Kia **Reşt**'te haps edilmiştir. (Hicri 28 Recep 853-Milad 1446)

1446-1447 Herrat valisi Şahruh, Gilan sultanlarını vergiye bağlamış, Gilan sultanı Karkiya Nasır Kia, Moğol ordu komutanı Ahmet Moğol'la yaptığı savaşı kazanınca, Şah-

ruh da Mevlana Cemal İslam Semnanı'yı tebrik etmek için Karkiya Nasır Kia'ya göndermiştir. Herrat valisi Şahruh, Karkiyeye Nasır Kia'nın denetiminde olan Sultaniye kalesinin alınmasını amaçlamıştır. Ancak Şahruh'un ordu komutanlarından Cihan Şah Mirza'nın Talgan bölgesini Karkiyeye Nasır Kia'ya bırakması üzerine bu amacına ulaşamamıştır.

Karkiyeye Nasır Kia'nın ölümünden (1448) sonra yerine oğlu Sultan Mehmet geçmiştir. Irak hükümdarı ile yaptığı savaş sonucunda Astara'dan Esterebad'a kadar olan topraklar Sultan Mehmet'e bırakılmıştır.

Sultan Mehmet, Emire Muhammet Fümeni'den aldığı kuvvetler yardımıyla Hüsameddin Fümeni'yi yenilgiye uğratmış, böylece Hüsametdin Fümeni denetimindeki bölgeler Sultan Mehmet'in yönetimine geçmiştir. Sultan Mehmet Melik Kiyomers'in ölümü üzerine oğulları Melik Kavus ile Melik Celaleddin İskender arasında taht mücadelesi başlatmıştır. Amacı Rüstemdar bölgesini ele geçirmektir. Daha sonra Sultan Mehmet, Melik Kavus'u desteklemiş, Cihan Şah Mirza'nın isteği üzerine de, Melik Kiyomers'e yardım ederek bölgede hakimiyetinin pekiştirmesini sağlamıştır. (1456) Bunun üzerine Gilan Sultanı Melik Kavus 1456 yılında Mazenderen'den Rüstemdar'a geçmiştir. Sultan Mehmet Mır Zehrettin, Melik İskender'in yardımına gitmiştir. Melik Kavus ile yaptığı savaşta yenilgi alınca Firizkuh'a geri çekilince Gilan ordusu da geri dönmüştür.

Talgan Sultanı Emir Mehmet Reşt ve Lahican sultanları ile barış yapmıştır. 1458 yılında Reşt ve Lahican Sultanını ve iki oğlunu öldürtmüş, Emir Hüsametdin de Kehdam da ölmüştür. (1458) Emiri Muhammet, Alaeddin Debbacı tarafından Fümen'den çıkartılır. Önce Enzeliye ve Lahican'a

daha sonra gördüğü baskı nedeniyle de Bakü'ye kaçmıştır.

Emir Tecasb Reşt'de(1467), Cihan Şah Mirza da Tebriz de öldürülmüşlerdir.

Sultan Mehmet Qazvin'i ele geçirmek üzere Qazvin Sultanı Ebu Seyt Teymurü üzerine ordu göndermiş, iki ordu Simnan'da (Azerbaycan) karşılaşmışlardır. Sultan Mehmet'in kuvvetlerinin yenilgi alması üzerine Qazvin Ebu Seyt'e bırakılmıştır.

Sultan Mehmet, Qazvin üzerine tekrar ordu gönderecek, bölgenin yönetimini Hasan Berk'ten almış, Hasan Çelebi'ye vermiştir.

1468'de Sultan Ebu Seyt'in kuvvetleri Horasan'ı ele geçirmek üzere Gilan topraklarına girmiş, Sultan Mehmet ile yapılan antlaşmaya göre bu ordunun ihtiyaçları karşılanmıştır.

Sultan Emire Rüstem Kehdami, Emir Alaeddin yönetiminde bulunan bölgelere akınlar düzenlemiş. Bunun üzerine Sultan Mehmet, Sultan Emire Rüstem Kehdami'nin kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Safid-Rud'a kadar olan toprakları ele geçirmiştir. Sultan Emir'e Rüstem Kehdomi de, Tebriz'de Hasan Bey'e sığınmış, Emire Alaeddin'in yerine başka Sultan atanmıştır. Kehtum da Sultan Emire Rüstem Kehdomi'nin büyük oğlu Emire Sağlar'a bırakılmıştır.

Emir Alaeddin Reşt, ölünce 2 yıl Fumen'de sultanlık yapan büyük oğlu Emire Hüsamettin sultan olmuş, bunun üzerine kardeşi Emire Debaç ile arası açılmıştır. Emire Debaç Biya Pişt'ten aldığı kuvvetlerle Pesihan üzerine sefere çıkmıştır. (1476) Emire Hüsamettin ile Emire Debaç

arasında yapılan savaşta Reşt halkının Emire Hüsamet-tin'den yana çıkması üzerine Emire Debaç yenilgi alarak Masule dağlarına kaçmak zorunda kalmıştır. Emire Hüsamet-tin **Tarum**'da ölmesi üzerine 1476'da Biya Piş'in ordu-su Kocisfahan halkından aldığı destekle, Emiri Enur ve Emiri İshak'ı yenilgiye uğratmış, Emiri Enur Kehtum'a, Emiri İshak da Reşt'e kaçmak zorunda kalmıştır.

Sultan Mehmet Kocisfahan'ı kendisine bırakması şartı ile Emiri İshak'ı Biya Pes'e sultan atamıştır. (1477) Sultan Mehmet de yardım amacıyla Biya Pes'e 300 kg harver, 12 bin ton ipek göndermiştir. Rast, Fumeni ve Tolemi'nin yönetimi Emir İshak'a buraların geliri de Sultan Debaç'ın oğullarına bırakılmıştır.

Sultan Hasan Bey Tebriz'de vefat (1478) edince Emiri Rüstem Kehtum'u, Emiri İshak da Sulatniye'yi almıştır.

Sultan Mehmet'in 1487'de ölümünden sonra yerine oğlu Mirza geçmiştir. 44 yaşında yönetime geçen Sultan Mirza, başlık parasını (zenezer) ölü için toplanan (**murde-şu-rane**) para ve sadece erkek çocukların mirastan faydalanması gibi gelenek ve görenekleri yasaklayarak kız çocuklarının da mirastan yararlandırılması gibi yasal düzenlemeleri yaptırmıştır.

Geskeriye Sultani Emire Siyavus 1482'de Emire Cihangir üzerine sefere çıkmış, Emire Cihangir'i yenilgiye uğratarak bölgeye egemen olmuştur.

Emire Rüstem de Kehtum'u almak için Sultan Yakuş'tan yardım almış ve Kehtum'u ele geçirmiştir. Emire Salar ile Mirza Ali Kehtum sultanlığına atanmış, ancak Mirza Ali bir hileyle Emire Salar'ı hapsedtirerek Kehtum'a sultan olmuştur. 1485 yılında Mirza Ali 1487 yılında da Mir

Zeynel Abidin Senevi ölünce Mir Abdül Kerim Mazenderen'de sultanlığını ilan etmiştir. Mir Zeynel Abidin'in kardeşi Mir Şemsettin de Sarı'yı Sultanı Mir Abdül Kerim üzerine sefer düzenlemiş, bunun üzerine Mir Abdül Kerim Gilan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Mir Abdül Kerim'den hoşnut olmayan Sultan Yakup, Gilan halkını Mir Abdül Kerim'e karşı ayaklandırmış, Gilan Sultan Yakup tarafından işgal edilmiştir.

Sultan Yakup'un ordu komutanlarından Süleyman Bey ordusuyla Qazvin, Rudbar, Lemser'den geçip hayatının tehlikede olmadığını gören Mir Abdül Kerim ile birlikte Tebriz'e gitmiştir.

Emire İshak Fumeni, Mirza Ali'nin kız kardeşi ile evlenerek aralarında barış sağlamıştır.

Sultan Yakup'un 1489'da ölmesi üzerine Emire İshak Fumeni, Rehmet abad'ı Tarum ve Şamiran kalesini alarak topraklarına katmıştır.

Bunun üzerine Mirza Ali, Mevlana Gudbettin'den aldığı kuvvetlerle Tarum'a sefer düzenlemiş, Emire İshak Fumeni bölge halkının can güvenliği şartıyla teslim olmuştur.

1490'da Qazvin'de Yusuf Bey'in oğlu Kaytmas'ın çıkardığı isyanı bastırmak için Mir Abdül Melik, Qazvin üzerine sefer düzenlenerek isyanı bastırmış, Yusuf Bey'in oğlu Kaytmas da yakalanıp öldürülmüştür. Budak Bey Qazvin üzerine sefer düzenlemek istese de, Mir Abdül Melik tarafından öldürülmüştür. Bölgede hakimiyetini sağlayan Mir Abdül Melik Sultaniye üzerine sefere çıkarak Sultaniye beyi Sattılmış'ı yenilgiye uğratıp Sultaniye topraklarına kendi topraklarına katmıştır. Mir Abdül Melik bir yıl Qazvin'de kaldıktan sonra Qazvin sultanlığını Mir Gıyaseddin'e vererek,

Gilan'a geri dönmüştür. Bu arada Şah Cihan Irak'ı ele geçirmiştir. Sehriyar kalesini aldıktan sonra Qazvin üzerine sefer düzenlemiştir. Şah Cihan ile Mir Abdülmelik arasında Sehriyar kalesini, **Varemin**, Tahran ve Rey topraklarını kendi topraklarına katmıştır. 1491'de Gülhanden kalesini, Firuzkuh, **Tarum**, **Seve**, **Zencan** ve Sultaniye topraklarını egemenliği altına almıştır.

1491'de Sultan Yakup'un ölümü üzerine Mir Abdülkerim, Mir Şemseddin, Sultan Yakup'un egemen olduğu Mazenderen topraklarını ele geçirmek için sefer düzenlemişler, **Sarı** ele geçirilmiş, ancak yöre halkının ayaklanma çıkarması üzerine Gilan'a geri dönmek zorunda kalmışlardır.

1491'de Azerbaycan Sultanı Rüstem Bey, Irak'ta Hacı Bey'in üzerine sefer düzenlemiş, ancak Hacı Bey, Sultan Rüstem'i mağlup etmiştir. Oğlu Mirza Ali de Türklerin hakiyetinde olan Qazvin üzerine sefer düzenlemiş, yenilgi alınca Mir Abdül Melik'e sığınmıştır. Mir Abdül Melik'le birleşen Mirza Ali Qazvin üzerine tekrar sefer düzenlemiştir. Kafer meydanında Gilan orduları da Kiya Paşa'nın komutasında Sipesalan-Somanı'da ve Sıfıd Postenboh'da yenilgi almamaları üzerine Türkler Qazvin'de tamamen hakimiyet sağlamışlardır.

Bunun üzerine Mir Abdül Melik, Mirza Bu Abidin Tarum'da Budak Bey'i de (Süleyman Bey'in oğlu) Qazvin'de yenilgiye uğratarak Qazvin'i geri almış, Qazvin'e sultan atayarak geri dönmüştür.

Bu dönemde bir kısım Gilan halk önderleri de Mazenderen hapishanesinde bulunuyorlardı. Mazenderen yöneti-

mi ise Mir Şemseddin ve Ağa Rüstem Mirza'nın yönetimindeydi.

Mirza Ali, Mazenderen üzerine sefer düzenleyerek Mir Şemseddin'in yönetiminde bulunan Parastak kalesini kuşatınca Mir Şemseddin barış teklifinde bulunmuştu. Bu sırada Türk olan Hüseyin Bey'in 10 bin kişilik ordusuyla Qazvin'i tekrar ele geçirdiğini ve Rud-bar'a doğru ilerlediğinin haberini almıştı. Bunun üzerine Mir Şemseddin, Mirza Ali'ye kurtuluş parası ödeyerek kuşatmayı kaldırmıştır.

Bıya Pes'de ordusuyla Gilan'a gelmiş ve Rüstem Bey'in yardımıyla, Qazvin'i Hüseyin Bey'den geri almıştır. Melik Cihangir, Hüseyin Bey'i desteklediği için de Mirza Ali Melik Cihangir üzerine sefer düzenleyerek onu mağlup etmiştir. Melik Cihangir'e yardım eden Melik Şah Gazi'de yenilgiye uğratılarak esir alınmış, Kıldar-desk ve Gilan ele geçirilmiştir. Natel sultanlığına ise Melik İskender atanmıştır.

Sultan Hamza, Mirza Ali ve kardeşleriyle anlaşmazlığa düşünce Mirza Ali, Sultan Hamza üzerine baskı kurmuş, Sultan Hamza da Azerbaycan Sultanı Rüstem Bey'e sığınmıştır. Bunun üzerine Rüstem Bey, Dede-bek yönetimindeki **Tarum**'u kuşatma altına alarak kaleyi fethetmiş, Mirza Ali yenilgiye uğrayınca Rüstem Bey ile barış antlaşması yapmıştır.

Bir süre sonra Mirza Ali, Melik Cihangir üzerine üç sefer düzenlemiştir. (1493-1495-1496) Zaigan kalesini 25 günlük kuşatmadan sonra teslim almıştır. Natel, Keçhur ve Nur gibi yerleşim yerleri tahrip olmuş, Mirza Ali yüklü miktarda ganimetlerle Gilan'a geri dönmüştür.

Mirza Ali, Melik Cihangir üzerine 4. kez Sefere çıkmaya

hazırlanırken Natel halk önderlerinin sorunu barış yoluyla çözümlmek istemesi üzerine Mirza Ali ile Melik Cihangir arasında antlaşma yapılması sağlanmıştır.

1493-1496 yılları arasında **Şah İsmail* Safevi, Erdebil'den Gilan'a, kardeşleri Sultan Ali ile İbrahim'in öldürülmesi üzerine de Tul ve Nav valisi Emir Muzaffer'in yanına kaçmış, Halhal ve Tul sultanı Melik Cihangir, Emir Muzaffer'den Şah İsmail'i, iade edilmesini istese de Emir Muzaffer geri vermemiştir.**

Melik Cihangir'in gücünün azalması üzerine Mirza Ali, Deylem elinin **Tarum** Kalesini kuşatmış, Mir Giyaseddin'in, Mir Abdülbaki'yi teşvik ederek **Tarum**'un yakılıp yıkılmasını istemesi üzerine, Mir Abdülbaki tarafından Tarum kalesi yakılıp, yıkılmıştır.

Mirza Ali ordusuyla **Tarum** üzerine sefer düzenlemiştir. Melik Kavus bin, Melik Cihangir yerine Rüstemdar'a sultan olunca Melik Cihangir kardeşine karşı Mirza Ali'den yardım istemiştir. Bu arada Gilan ordusu da Nur'a gelerek Darna kalesini kuşatma altına almış ve Melik Kavus öldürülmüştür.

Böylece Mirza Ali **Tunkaban**'a geri dönmüş, bir yıl sonra Mirza Ali **Vataşan**'da Mir Kemaleddin Bin Şemseddin Mazendere'i ve Ağa Rüstem ile birleşerek tekrar Darno'yu

17 Temmuz 1487 I. Şah İsmail Erdebil'de doğdu.

1494. Sultan Ali'nin Rüstem Türkmenleriyle dövüşürken ölmesi. Erdebil'de gizlenen Şah İsmail Gilan'a kaçtı.

1497. Akkoyunlu Türkmenlerinin Şah İsmail'in teslimini Lahican Beyinde istemeleri. Rüstem'in ölümü.

1499. Şah İsmail devleti eline geçirmek üzere Lahican'dan çıkıyor.

kuşatma altına almıştır. Horasan Sultanı Bediut zaman'ın ordusuyla Mazenderen'e ilerlediğini haber alan Mirza Ali, müttefikleri olan Mir Kemaleddin Bin Şemseddin ve Ağa Rüstern kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişlerdir.

Mehmet Mirza Qazvin'e, Mir Gıyaseddin de ordusuyla Mirza Ali'nin isteğiyle Qazvin sınırında Alfen Bey'i yenilgiye uğratmış ve Ayben sultanını da öldürmüş, **Tarum, Qazvin, Palu (Paplu)**, Pemir Hakan'ı alarak Mirza Ali'ye bırakmıştır.

Bunun üzerine Mir Gıyaseddin bölgeyi terk etmiş, Mirza Ali, Sultan Murat'ı (Yakup Bey'in oğlu) Irak sultanı olarak atayarak kendisini de Qazvin Sultanı ilan etmiştir. Mir Gıyaseddin'in barış isteği üzerine Mirza Ali ile Mir Gıyaseddin arasında barış yapılmış, Mir Gıyaseddin, Mirza Ali'nin yanında yer almıştır.

Şah İsmail, kardeşi Sultan Ali'nin öldürülmesinden sonra Reşt'e oradan da Lahican'a kaçmış ve 8 yıl Lahican'da kalmıştır. Bölge halkı ve Lahican valisi Emiri Muzaffer, Rüstern Bey'in de isteğine rağmen Şah İsmail'i teslim etmemişlerdir.

Şah İsmail yıllarını geçirdiği Lahican'da kendine tahsis edilen dergahta taliplerini kabul etmiş ve İran şahlığını ele geçirmek için gerekli direktifleri vermiştir. Şah İsmail'in Lahican'daki dergahında cem ayinleri ve toplantılar düzenlenmiştir. Sultan Ali'nin ordusunda kalan ordu komutanları ve beyleri dergahın meydanında sıkı askeri eğitim vermişlerdir. Ağustos 1502 yılında Erdebil'e geçen Şah İsmail, Mirza Mehmet Astarai'nin desteğiyle Şirvan'ı 9 Eylül 1502 tarihinde Tebriz'i alarak sultanlığını ilan etmiştir.

Şirvan Sultanı Mirza Ali'nin damadı Emiri İsak öldürölünce, Kociyan'ın emirliğı Emire Alaeddin bin Debaç'a verilmiştir. Bir süre sonra Kucistan'ı Emire Hend şefti tarafından ele geçirilince Mirza Ali, Kucistan üzerine sefer düzenlemiş, Eymalkend'e yaptığı savaşı kazanarak Kucistan'ı ele geçirmiş, yönetimini kardeşinin oğlu Emire Aleaddin bin Debaç'a vermiştir. Buna rağmen ordu komutanlarından Sepehsalar Abbas Biya Piş'i Lesnisah'ta yenilgiye uğratmış, Safid-Rud'dan Kısım'e geçerken Kehtum'dan gelen kuvvetlerle çarpışarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Lahican ve Rudser'i yağmalayıp 500 kız ve kadını rehin alarak, Mirza Ali'yi anlaşımaya zorlamıştır. Bunun üzerine Mirza Ali ile anlaşarak Cıscan ve Rahmedabad'ın yönetimi Sepehsalar Abbas'a verilmiştir.

Bir süre sonra Emiri Hüsameddin Sepehsalar Abbas, çıkan anlaşmazlık üzerine iki kardeşini öldürtmüş, iç karışıklıktan yararlanan Mirza Ali, Rahmedabad'ı geri almıştır.

Sepehsalar Abbas ile yaptığı anlaşma sonucunda da Sepehsalar Abbas'ın esir alınan kardeşi ile Emirenin oğlu Emire Siyaves Gesgeri serbest bırakılmıştır.

Mirza Ali'nin ordu komutanlarından Kiya Feridun ile Mirza Biyaseddin mülklerinin paylaşımında ihtilaf çıkınca, Kiya Feridun, Mirza Ali tarafından hapsedilmiş, bunun üzerine Mirza Ali ile kardeşi Sultan Hasan'ın arası açılmıştır. Kiya Feridun hapisten çıkınca, Mirza Ali'nin kardeşi Sultan Hasan'ın tarafına geçmiş, bunun üzerine iki kardeş arasında taht kavgası başlamıştır.

1503-1504 yıllarında da Şah İsmail'in Firizkuh'taki Evesta kalesini kuşatma altına alması üzerine, Sultan Hasan sefere çıkmış, Kiya Feridun'un saldırıları nedeniyle

geri dönmek zorunda kalmıştır. Kiya Feridun bu kez de Mirza Ali'ye sığınmıştır. Sultan Hasan kardeşi Mirza Ali'ye sığınan Kiya Feridun'un kendisine teslim edilmesini istemiş, bu isteği yerine gelip Kiya Feridun Sultan Hasan'a teslim edilince Kiya Feridun boğdurularak öldürülmüştür. Sultan Hasan, Biya Piş'e sultan olmuş, Rankuh, Ramser ve Suman'ı da kardeşi Mirza Ali'ye vermiştir.

Bu arada Hüsameddin Deyleman üzerine sefer düzenlemiş, Mirza Ali de bu karışıklıktan yararlanarak Reşt'i ele geçirme çabasına girerek Biya Piş'in askerleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır.

Bu olayı haber alan Hüsameddin Deyleman'dan döndükten sonra Mirza Ali'nin Reşt'de hapiste bulunan esir askerlerini öldürmüştür.

Bunun üzerine Emir Hüsameddin ile Sultan Hasan'ın arası açılmış, Emir Hüsameddin, Lahican ve Rankuh üzerine sefer düzenlemiş, yöre halkının ayaklanması üzerine Biya Piş'e geri dönmek zorunda kalmıştır.

Sultan Hasan'ın oğlu Sultan Ahmet Han, Şah İsmail'e bağlılığını sunduktan sonra, Emir Hüsametdin'e karşı Şah İsmail'den yardım istemiş, bu istek üzerine Şah İsmail Emir Hüsametdin'e gerekli yardımda bulunmuştur.

Bunun üzerine Emir Hüsametdin Kahtum üzerine sefer düzenlemiş, hava koşullarının elverişsiz olması nedeniyle Kahtum'u alamadan geri dönmüştür. (1504)

Şah İsmail, Sultan Hasan'dan Kurşihan (Kurciyan)'ın Sultan Haşim'e verilmesi isteğinde bulunmuş, (1504) Sultan Hasan'ın bu öneriyi kabul etmemesi üzerine Şah İsmail'den aldığı destekle Sultan Haşim, Sultan Hasan'a savaş ilan etmiştir. Sultan Haşim'in ordusu Tunkabın (Ram-

sar'a 22 km uzaklıkta) da Sultan Hasan'ın ordusuna mağlup olunca Sultan Haşim, Ağa Rüstem'in yanına sığınmış, ardından Gilan'da Ahmet Han tarafından yakalanıp öldürülmüştür.

1506 yılında Mirza Ali Gilan'ı tekrar ele geçirmek isteyen Şah İsmail, Mirza Ali'ye barış için elçiler göndermiştir. Emir Hüsamettin'in gönderilen elçileri yakalatıp hapsedirmesi üzerine Şah İsmail ile Emir Hüsamettin'in arası açılmıştır. Şah İsmail Hazar Denizi'nin batı kıyısından Deyleman elinin **Tarum** kentine gelerek Sultan Ahmet Han ile görüşmek istemiş Sultan Hasan'ın ordu komutanları da bu karışıklıktan yararlanarak Biya Piş ve Lahican'da hükümet kurmak için harekete geçmişlerdir.

Mirza Ali, Sultan Hasan'ın ordusunun zayıfladığını görünce Rankuh'a sefer düzenlemiş, Sultan Hasan'ı mağlup ederek, öldürmüştür.

Lahican bu dönemde Sultan Hasan'ın ordu komutanı olan Bu Seyit Kalijar'ın yönetiminde bulunuyordu. Durumun ciddiyetini gören Bu Seyit Kalijar, Mirza Ali ile yaptığı Melat savaşında yenilgiye uğrayarak öldürülmüştür.

AHMET HAN BİYA PİŞ DÖNEMİ VE GİLAN'IN İRAN HAKİMİYETİNE GİRMESİ (1506-1592)

Babasının ölümü üzerine Ahmet Han, Lahican'a dönmüştü. Seyid Kalijar'ın hakimiyetine son veren, Sedid ve Alican ile anlaşılan Ahmet Han, Lahican'da hakimiyetini kurduktan sonra Alican'ı yakalatıp hapsederken, taraftarlarının birçoğunu da öldürtmüştür.

Bunun üzerine Şah İsmail Karbiye Pest- Ta Hurremlat'a gelerek bölgeyi almak istemiş, fakat Şeyh Necmin ricası

üzerine bölgeyi almaktan vazgeçerek, bölgenin Safid-Rud'a ait bir kısmının Biya Peş, diğer bir (Safid-Rud'un üst) kısmının da Piya Piş arasında paylaştırılmasını, Leşte Nişa bölgesinin de Emire Hüsameddin'e verilmesini istemiştir.

Şeyh Necmi Reşt'in, Lahican sultanlarına karşı düşmanlığı vardı. Biya Peş'in lehine anlaşma sağlanacağı sırada Sultan Ahmet Han, Leşte Nişa bölgesinin Emire Hüsametdin'e verilmesini engellemiştir. Sultan Ahmet Han da bunun üzerine Biya Pes'in üzerine sefer düzenlemiş, Şim-raod sahillerinde yaptığı savaşı kaybederek yenilmiştir. Emire Hüsametdin Polrud'dan Kayarud'a kadar olan toprakları almış ve Kucısfahan'ın güvenliği için 3000 kişilik kuvvet bırakarak Reşt'e geri dönmüştür.

1509-1510 yılında Şeyh Necmi (Sunnidir) Reşt'te ölmüştür. Şah İsmail, Emire Hüsametdin üzerine sefere çıkarak Leşte Nişa'yı almış, Sultan Ahmet Han'ın bölgede sözü geçmesi üzerine Sultaniye'deki Şah'a elçiler vasıtasıyla hediyeler göndermiştir. Şah ta Ahmet Han'a Astara'dan Esterabad'a (Azerbaycan, Gilan, Horasan bölgelerinin tamamını) kadar olan toprakların yönetimini bırakmıştır. Mazenderen ve Rüstemsar sultanlarıyla da ittifak yaparak yönetimini pekiştirmiştir.

Şah İsmail, Biya Pes üzerine yapacağı sefer için hazırlanmaya başlamıştır. (1512) Emire Hüsametdin (eşi ve çocuklarıyla birlikte) ve Emire Debaç Şah İsmail'in huzuruna çıkarak Biya Pes'in alınmaması için ricada bulunmuşlar, bunun üzerine Şah İsmail de seferden vazgeçmiştir.

1515 yılında Melik Kavus ile Melik Behmen'in arası açılmış, Sultan Ahmet Han'ın müdahalesine rağmen, Me-

lik Behmen ile Melik Kavus arasında yapılan savaşta, Melik Behmen mağlup olmuştur. Sultan Ahmet Han'ın Natel ordu komutanı da Melik Kavus'un yönetimindeki Hersi kalesini kuşatma altına altına alması üzerine Melik Kavus ile Melik Behmen, Sultan Ahmet Han'ın huzuruna çıkarak af dileğinde bulunmuşlardır. Bu gelişme Ahmet Han için bir zafer sayılır. Çünkü Melik Kiyomers'in döneminde Kecor sultanları hep Biya Piş'ten emir alıyorlardı. Bu olaydan sonra Nur sultanları da Lahican'la ilişki kurmaya başlamışlardır. Sultan Ahmet ölünce oğlu Emire Debaç Biya Pes sultanı olur. (1516-1536).

1519 yılında Şah İsmail'in nefretini kazanan Mazenderen sultanı Rüstemdar'a karşı, Zeynel Han Şamlo'ya Biya Pes'in alınmasını emretmiştir. Sultan Ahmet Han oğlu Emire Debaç ile yapılan savaşta Emire Debaç mağlup olmuş, Ahmet Han, Emire Debaç'ı Hemedan'a göndermiştir. Emire Debaç, Hemedan'da Şahın kızı Elnisa Beygom'la (1519-1532) evlenmiştir. Sultan Ahmet Han ölünce sultanlığı oğlu Emire Debaç'a geçmiş, bu sırada Şah İsmail ölmüş yerine oğlu Şah Tahmasb Safevi Devleti'nin hükümdarı olmuştur.

1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman Tebriz'i topraklarına katmış ve 1536 yılında da yerel ittifakı olan Muzaffer Sultan'ın (1561-1563) 8 bin kişilik ordusunun desteği ile Azerbaycan'ı almıştır. Sultan Muzaffer Hoy'a geri dönmüş, Kethum başta olmak üzere hakimiyetinde bulunan bölgelerde bağımsızlığını ilan etmiştir.

Sultan Muzaffer, bölge yöneticileri arasında çıkan savaşta yenilgi alması üzerine Şirvan'a kaçmıştır. Emire Haten Reşt'i almış, Reşt'te adına hutbe okutan ve para bastı-

ran Emire Hatén kendisini şah ilan etmiştir. Emire Hatén Biya Pes bölgesini de Muzaffer Sultan'la yapılan savaşı kazanarak ele geçirmiş ve Muzaffer Sultanı esir almıştır.

Sepehsalar Rüstém Fumeni, Emire Hatén hakimiyetini tanımamış, Biya Pes üzerine sefer düzenleyerek burayı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Emire Hatén'i Sangfuze (taş füze) denilen yerde Sepehsalar Rüstém Fumeni ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştır. Sepehsalar Rüstém Fumeni, Emire Hatén'in hayatını bağışlayarak Kirman'a göndermiştir.

Şah Tahmasb tarafından yakalanan Muzaffer Sultan, Tebriz'de öldürülmüştür. (Hicri 943) Şah Tasmasb kışı geçirmek üzere Qazvin'e gitmiş, Sultan Ahmet Han da Qazvin'e giderek Zeidi mezhebinden vazgeçmiştir.

Bu dönemde Kasım Süleyman ve oğulları hakimiyet sağlamışlardır. (1530) Kasım Süleyman bu hakimiyetten otuz iki ay sonra vefat etmiş, Kasım Süleyman'ın ölümünden sonra yerine Karkiya Seydali geçmiştir. Ordu Karkiya Seydali'nin hükümdarlığını değil, kardeşi Karkiya Seydali'nin tahta geçmesini istediğinden bu durum kardeşler arasında taht mücadelesine neden olmuştur.

İki kardeş arasında Soman'da yapılan savaşta Karkiya Seydali öldürülmüştür. Bölgenin hakimiyeti Sultan Hasan'ın eline geçmiş, iktidarı alan Sultan Hasan ilk olarak devlet işlerini düzenlemiştir. Daha sonra Biya Pes'i ele geçirmiş, bu nedenle Emire Debaç'la arası açılmıştır. Sultan Hasan Hicri 943 tarihinde Tohum (veba) hastalığına yakalanarak ölmüş, oğlu Ahmet Han bir yaşında olmasına rağmen Emire Abbas tarafından sultan ilan edilmiştir. (Hicri 949)

Behrem Mirza Kia, Karkiya'yı hapse atmış (1537) halk bu olaya isyan etmiştir. Bağır Mehmet liderliğinde birleşen halk Mirza Kia'nın ordusuna karşı isyan etmiş, Berhem Mirza Kia zor duruma düşünce önce Deyleman'a oradan da Qazvin'e kaçmak zorunda kalmıştır. Şah Ahmet Han tarafından Biya Piş'te hükümet kurulmuş, kurulan bu hükümet Şah Ahmet Han tarafından resmen tanınmıştır. Şah Hak Han da bir süre sonra Biya Piş hükümetiyle birleşmiş, Emire Sultan Mehmet Kehdumi ve oğlu Şahın Şah Reşt'i alınca Biya Piş ordusuyla yaptığı savaşta yenilgiye uğramış ve öldürülmüşlerdir.(1543)

EMİRE ŞAHRUH (1543-1550)

Halk bir süre sonra Şah Ahmet Han'ın ordu komutanlarının kötü davranışları (rüşvet iltiması v.b.) nedeniyle Emire Şahruh ile birleşerek Şah Ahmet Han'a karşı ayaklanmıştır. Emire Şahruh'un ordusu Şah Ahmet Han'ı yenilgiye uğratarak iktidarına son vermiştir. Emire Şahruh, Biya Pes'te 7 yıl hükümdarlık yapmıştır. Gilan hükümdarı Emire Şahruh'un Şah İsmail'in egemenliğini kabul etmesini istemiş, ancak Emire Şahruh, Şah İsmail'in egemenliğini tanımayınca, Şah İsmail'in kuvvetleri, Emire Şahruh'un kuvvetlerini yenilgiye uğratmış, Emire Şahruh Tebriz'de yakalanıp öldürülmüştür.

SULTAN MEHMET HAN BİYA PES (1558-1563)

Muzaffer Sultan, Emire Hatem'le Biya Pes bölgesinde yaptığı savaşta yenilgiye uğramış ve esir alınmıştır. Daha sonra Şirvan'a (Bugünkü Ermenistan) kaçmış, eşini ve çocuklarını Halhal'da Daşdar Bergi Safevi'nin yanına göndermiştir.

rerek 22 yıl Şirvan'da kalmıştır. Çerkez hükümdarının kızı ile evlenmiş, bir oğlu olmuş, doğan oğluna da Sultan Mehmet Biya Pes adı verilmiştir.

Şah Tahmasb, Biya Pes sultanlığına Sultan Mehmet Biya Pes'i atamış, Sultan Mehmet Biya Pes, Biya Pest'ten Reşt'e geçerek 5 yıl hükümdarlık yapmıştır.

Karkiya Ahmet Sultan Fumeni, Şah Tahmasb'a gizlice bir mektup yazarak, Reşt ve Biye Pes'in kendisine verilmesini istemiş, bu isteğin karşılanması durumunda bölgenin tüm vergilerinin Şah Tahmasb'a verilmesini teklif etmiştir.

Şah Tahmasb Ali Hasan Sultan'ı, Gocur, Gilan'a elçi olarak göndermiştir. Sultan Mahmut Han ile Karkiya Ahmet Sultan Fümeni'yi huzuruna çağırtmış, Sultan Mahmut Han saraya gelmiş ve Şiraz'a, Karkiya Ahmet Sultan Fümeni'yi de Tüdesar'a (Astara'nın köyüne) sürgüne göndermiştir. Astara bu dönemde Bayındır Han, Sultan Mahmut Han'ın baskısından dolayı Lahican'a iltica etmiştir. Ahmet Han ise Bayındır Han'ın cezalandırılmasını önlemiştir. Ancak Bayındır Han, Ahmet Han'ın isteklerini yerine getirmediği için araları açılmış, bunun üzerine Şah Tahmasb bölgenin yönetimini Ahmet Han'dan almış (Bölge 30 yıl Ahmet Han ve Sultan Mahmut Han'ın oğlu Cemşid'in idaresinde kalmıştır) ve Cemşid'e vermiştir.

CEMŞİD HAN (1567-1581)

Qazvin Ahmet Han'a, Biya Pes'in yönetimi ise Cemşid'e verilmiştir. Ahmet Han, Şah Tahmasb tarafından Yolgeli Sultan komutasında gönderilen orduya teslim olmuş, fakat Kocısfağan'ın yönetimini de elinde bırakmamıştır. Bunun üzerine Şah Tahmasb ikinci kez sefere çıkmış, Ah-

met Han Kocısahan ordu komutanı Kakus Şah Mansur ile yapılan savaşta yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine Şah Tahmasb, ordu komutanı Mahsun Bey Safevi'nin Astara, Geskerden, Karadağ bölgelerinde topladığı kuvvetlerle Biya Peş'in üzerine Rüstemdar ve Sultan Mustafa Mirza'nın emrinde ki kuvvetleri de Talgan ve Klardeş (Gilan) üzerine sefere göndermiştir. **Allah Goli**, Sultan İçikoğlu kuvvetleri yenilgi alarak Gilan'a doğru kaçmışlardır.

Ahmet Han'ın kuvvetleri, Mahsun Bey Safevi'ye karşı yaptığı savaşta başarı sağlasa da, Han oğlunun hastalığını ileri sürerek Lahican'a geri dönmüş, dönüşünde hasta oğlunu ölmüş olarak bulmuştur.

Mahsun Bey Safevi Lahican üzerine sefere çıkmış, Ahmet Han'ın ordu komutanı Kiya Rüstem ile yaptığı savaşta kazanmıştır. Yenilgiye uğrayan Ahmet Han Rankuh, sonra da Aşkar'a kaçmıştır.

Şah Tahmasb 4 ay sonra Ahmet Han'ı yakalayarak 12 yıl boyunca hapsedmiştir. (Ahmet Han yakalanmadan önce 32 yıl Gilan'ı yönetmiştir) Böylece Şah Tahmasb Gilan'da hakimiyetini sağlamıştır.

Ahmet Han'ın ölümünden sonra Gilan halkı 18 yıl savaşmadan barış içinde yaşamıştır.

SULTAN HAŞİM (1568-1569)

Biya Peş halkı Sultan Haşim'i Gilan valisi seçmişti. Sultan Haşim vali olduktan sonra önce bölgedeki **Alevi liderlerini yakalatıp öldürmüştür. Sultan Haşim'i Alevi liderlerinin yakalatılıp öldürülmesinden sonra 18 bin kişilik ordusuyla Tunkabın Sultanı Ruski aşiret lideri Şerafettin* üzerine sefer düzenlemiştir. Şerafettin ordu-**

sunda 500 hizmetkarı, Kürt askerlerinin yanı sıra Qazvin'den yardıma gelen Alevi subaylardan oluşuyordu. Sultan Haşim'in kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır. Sultan Haşim 7 yıl Tunkabın'a hakim olmuş, daha sonra bölgenin iklimine uyum sağlayamadığı için bölgeyi kendi isteği ile terk etmiştir.

Şah Tahmasb Gilan sultanlığına Mahmut Mirza'ya Allah Goli sultanına Lahican'ı, bölgenin geri kalan bölümünü de Alevi subaylarına vermiştir. (1569-1570)

SEYİT HÜSEYİN'İN İSYANI

Seyt Hüseyin Han, Ahmet Han'ın soyundandır. Sultanlık iddiasında bulunmuştur. Seyt Hüseyin, Emire Debaç ve Ejder Sultan'ın desteğini alarak Lahican'ı kuşatmış, 400 nöbetçiye öldürtmüştür. **Lahican'da sağ kalan Aleviler Deyleman'a kaçarak 1570 yılında Aleviler Sultan Mahmut Mirza ve Allah Goli Sultanı ile birleşmişlerdir.**

Şah Tahmasb Qazvin'de yaşıyordu. Allah Goli Sultanı ile Emire Debaç üzerine sefere çıkmak için Şah Tahmasb'tan yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Şah Tahmasb, Ostaculha adıyla anılan kuvvetlerini yardım amacıyla Allah Goli Sultanına göndermiştir. Allah Goli Sultan'ın kuvvetleri, Emire Debaç kuvvetlerini Hasan Kiya De de bölgesinde yenilgiye uğratarak Enzeli'ye doğru kaçmışlardır. Ardından Ostaculha kuvvetleri Biya Pes'i almış, Cemsid Han'ın ve Seyit Ağa Mir'in de desteğini alan bu

* Şerafettin Şerefname'yi yazmıştır. (Kürtlerin tarihi Osmanlı-İran Tarihi, Şeref Han, Ant Yayınları, Mayıs 1971, İstanbul)

kuvvetler, Emire Debaç üzerine sefere çıkmışlardır. Emire Debaç Safid-Rud nehrini geçerek Kucifahan ve Biya Pes'teki Alevi kuvvetleri tarafından bozguna uğratılarak yakalanmış ve öldürülmüştür.

Şah Tahmasb'ın 1576 yılında ölmesinden sonra Aleviler Gilan'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. Ahmet Han, Şah Tahmasb tarafından 10 yıl, II. Şah İsmail tarafından da 18 ay hapse mahkum edilmiştir.

Şah Muhammet hükümdar olunca Ahmet Han'ı serbest bırakmış, özgürlüğüne kavuşan Ahmet Han, Şah Tahmasb'ın kızı Meryem Beygin ile evlenmiştir. Ahmet Han, Gilan'a gelir gelmez ramazan ayında asker toplamış, Safid-Rud nehrini geçerek Cemşid Han'ın üzerine sefer düzenleyerek, onu yenilgiye uğratmıştır. Bu savaşta 3700 kişi ölmüş, 1500 kişi esir alınmıştır. Cemşid Han kuvvetlerinin tümü öldürülmüştür.

1584 yılında Ahmet Han ile Rüstem Han arasında yapılan savaşta Ahmet Han yenilgiye uğramıştır.

1581 yılında Aleviler, Süleyman Han liderliğinde Reşt'i alarak bölgeye hakim olmuşlardır. Bu dönemde Şah Abbas, Ahmet Han'ın kızının, Mehmet Beg Mirza'ya verilmesini istemiş, Ahmet Han bu teklife karşı çıkınca, Şah Abbas, Ferhat Han komutasında bir orduyu Lahican üzerine sefere göndermiştir. Ferhat Han, Astarhan yoluyla Gilan'a kadar olan bölgeleri alarak Ahmet Han'ı bozguna uğratmış, zor duruma düşen Ahmet Han, Şirvan'a (Ermenistan) kaçmıştır. Gilan, Ferhat Han döneminde tamamen İran'a bağlanmıştır. (1590) Deyleman Gilan bölgesi, bu tarihten itibaren bağımsız devlet olma özelliğini yitirerek tamamen, İran'a bağlılık durumu süregelmiştir.

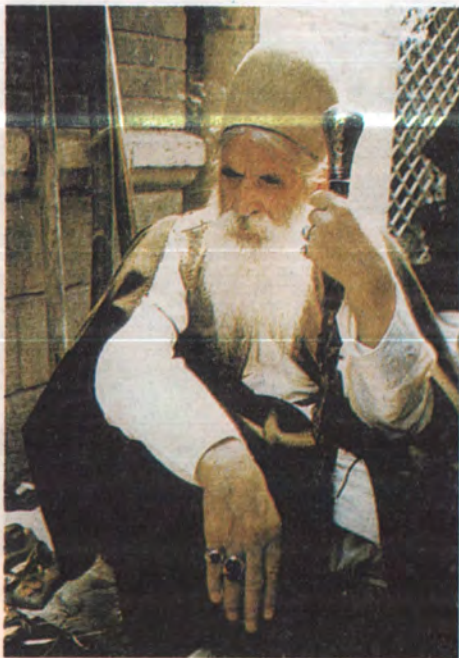

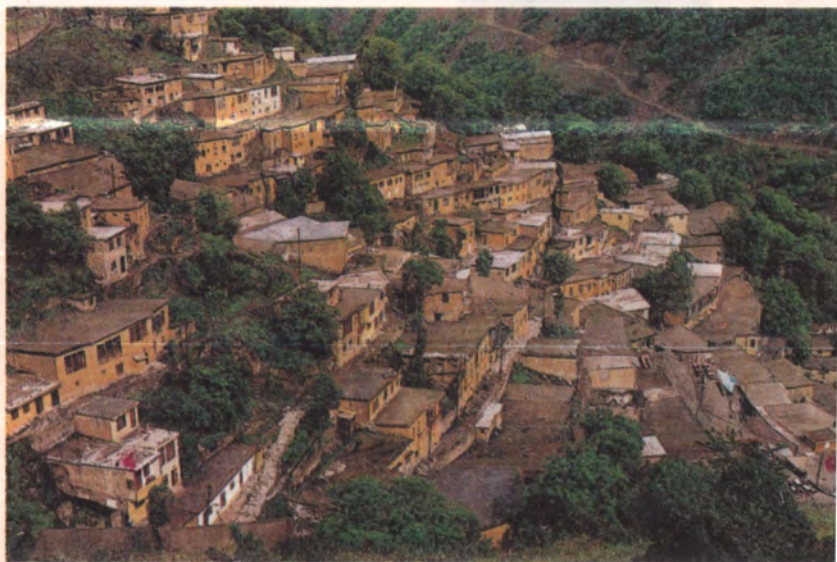
Deyleman'da odun toplayan çocuklar

Tahranlı bir derviş

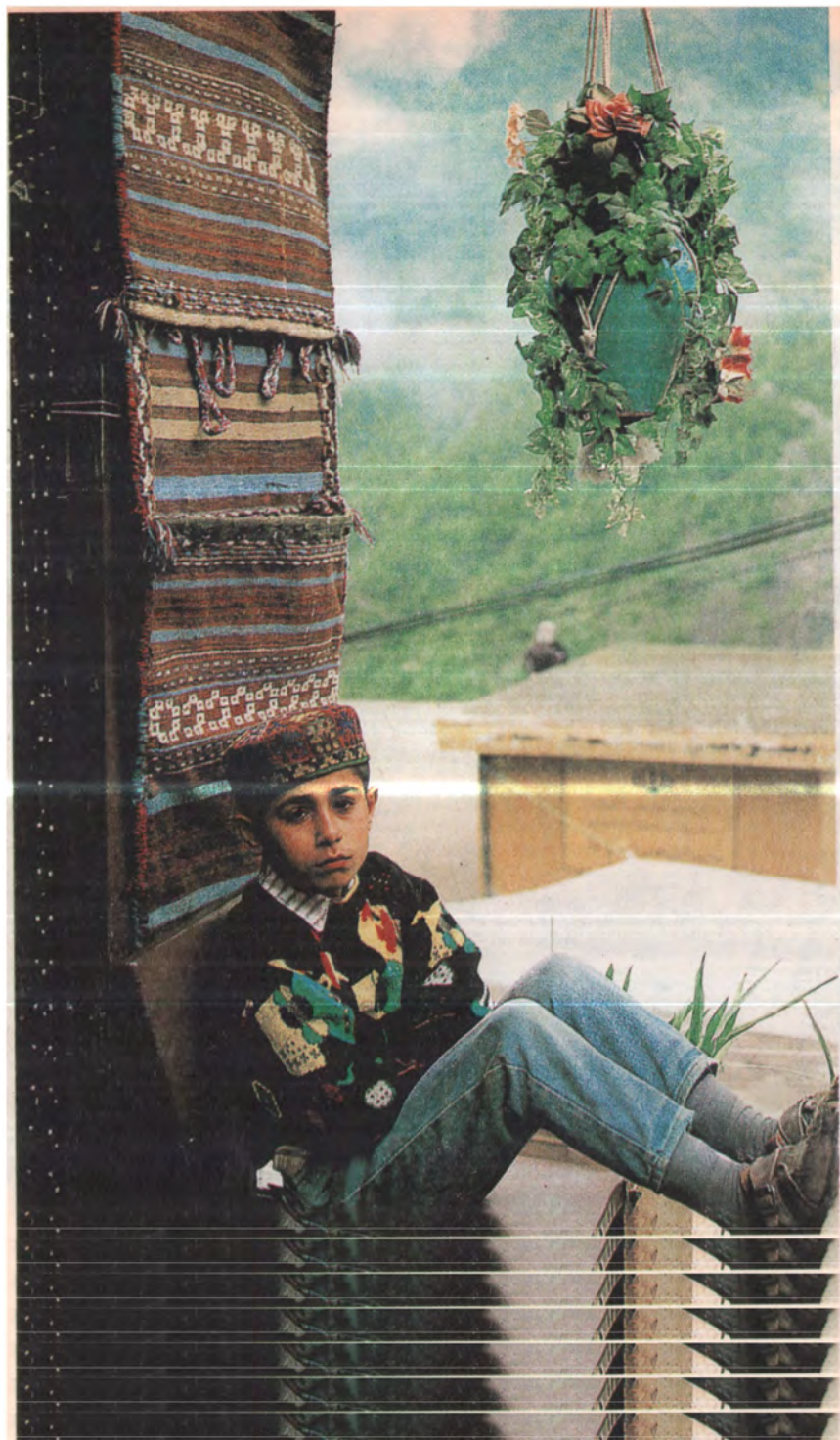
Ramsar

Masouleh

Elburz Dağları

Chalus

Gilan

Ek:

Şah İsmail'e ait dizeler:

Bu âlem hüsnüne hayrândur ey dôt
Sana bu gonça - leb handândır ey dôt
Men ol Ya'küb nisbet zâr boldum
Cemâlun Yûsuf-i Ken'andur ey dôt
Hilâl-i kaşunı tâ gördi çeşmüm
Bu cânım idüne kurbandır ey dost

Sana bu kün fe-kân vHalih bolubdur
Ki hüsnün sûre-i Rahmandur ey dôt
Senün ışıkın vücudum şehri içre
Bu gönlüm tahtına sultandır ey dôt
Hatayiye demişsen cevri edem çoh
Yene lutf u yine ihsândur ey dôt

Menüm yolumda yektâlar gerekdür
Dini imânı yağmalar gerekdür
Menüm tek gevheri nâdân ne bilsün
Meni bilmege dânlâlar gerekdür
Ne bilsün meni her bir başlu gözlü
Gönül gözinde binâlar gerekür
Men olman değme fikr ilen müyesser
Mana bir ince sevdâlar gerekdür
Menem abdal Hatâyî Hayder oğlu
Menüm yolumda gavgalar gerekdür

Gerçi gün hoşdur velî ruhsarun andan yahşıdır
Ay dahı taban durur didârun andan yahşıdır
Nâfe-yi misk Hutun gerçi mu'attardur velhi

Ey sanem ol hâl-ı Anber-bârun andan yahşıdır
Nakş-ı tâvHus istemen andan cemâlun yeg durur
Lafz-ı tâvHus istemen andan cemâlun yeg durur
Lafz-i tûtî dinlemen güftârun andan yahşıdır
İstemen firdevs böğünun gül-i hoş-bûsını
Dünyî bâğınd agül-i ruhsârun andan yahşıdır
Bu âtayî katına tâ kim kıldılar ta'rif-i misk
Çin-be-çin ol zülf-i anber-bârun andan yahşıdır

Bizim ol meh - likâ cânânemizdür
Eger ol cân degül cânâ nemizdür
Yanaram şem'i-i rûyun hasretinden
Demezsensiz ol bizim pervânemizdür
Gülende dişlerün ağzında ey cân
Sadef içindeki dür,dânemizdür
Ser-i zülfün içinde dâne hâlun
Gönül kuşına dâm u dânemizdür
Dedüm kimdür Hatayî bendenizde
Dedi bir âşık-ı dîvanemizdür

Cânâ gamunda gözlerüme su gelür geder
Seyl oldu şimdi beher sû gelür geder
Bî-hâb kaldı kevkebe nisbet bu gözlerüm
Her gece özge gözlere uyhu gelür geder
Vasl olmaz ise yüzünü görmek mana müdâm
Kûyundan ey sanem mana bir bû gelür geder
Tâ görmedi gözüm seni ey serv boylu yâr
Sensiz hemîşe gözlerüme cû gelür geder
Miskîn Hatayî görmedi çeşmün kimi senün
Sahra içinde munca ki âhû gelür geder

Ezelden Şah bizim sultânımızdur
 Pîrimiz mürşidimiz cânımızdur
 Şâh adın deyüben girdük bu yola
 Hüseyinîyüz bu gün devrânımızdur
 Biz İmâm kullarıyuz sâdıkâne
 Şehidluk gâzîluk nişânımızdur
 Yolımız incedür inceden ince
 Bu yol baş vermege erkânımızdur
 Hatayîyem ezelden sırr-ı Hayder
 Munı hak bilmeyen bîgânemizdür

Biz ezelden tâ ebed meydâna gelmişlerdenüz
 Şâh-ı merdân ışıķına merdâne gelmişlerdenüz
 Yazmağa hakdan kelâmu'llah nutkun şerhini
 Bu beyân-ı allama'l-kur'âna gelmişlerdenüz
 Kâyinâtun sûretin rahmâna tefsir etmişüz
 Rûh-ı kudsun rûhiyuz insâna gleişlerdenüz
 Gayr-ı mutlakdan temâşâ-yı ruh-ı zîba içün

Bu sa'adet mülkine seyrâna gelmişlerdenüz
 Bu mu'anber turrenün küfrine âmmennâ deyüp
 Hakka teslim olmuşuz îmâna gelmişlerdenüz
 Sâki-i bâki elinden mest olup içmekdeyüz
 Nergis-i mestün kimi mestâne gelmişlerdenüz
 Ey Hatayî İd-i ekberdür cemâlî dilberün
 Biz bu İd-i ekbere kurbâna gelmişlerdenüz

Ulu lâf eyleyen meydâna gelsün
 Muhannet glemesün merdâne gelsün
 Erenler menzili Hak menzilidür
 Erenler sâhib-i irfâna gelsün
 Kılavdur zü'l-fikârum kandadur men

Klm inkar ehlidür imana gelsün
Ezelden Hak deyen ehl-i târikat
O kândan sürölüp bu kâna gelsün
Güneh-kârün günhanıdan geçerler
Yüz üsne sürölüp sultâna gelsün
Aralıĝdan götürüldi küdüret
Sürüldi la'net ol şeytana gelsün
Rivayetdür hadis,i Mustafadan
Min il ölü yatanlar câna gelsün
Ahan çaylar ahan arklar bulaklar
Yerinden mevc urup ummâna gelsün
Hatayî hastadur kân-ı sahâvet
Haber ver derdlüler dermâna gelsün

Kılur gamzen cefâlar dürlü dürlü
Verür la'lun safâlar dürlü dürlü
Eşigünde senün her bir gece ey şâh
Sürer yüz min safâlar dürlü dürlü
Asılmız zülfinün her bir telinde
Menüm tek mübtelâlar dürlü dürlü
Rakibler çekdüğüm cefâlar için
Kılurmen bed-du'âlar dürlü dürlü
Hatayî eşigünde kemteründür
Umar senden atâlar dürlü dürlü

Yüzün gördüm senin ey yâr-ı meh-rû
Gönüller âfeti yâ yüz midür bu
Habeşdür kim müsâfir Rûma duşmış
Yüzün sahnındaki ol hâl-ı Hindû
Dudağın hasretinden hasta cânım
Ahıtdı gözlerüm yaşın beher sû

Gözünden âhû tek dağlara düşdüm
Ne sihr etdi mana ol iki câdû
Hatayî der yüzün hurşîde nisbet
Sözi ruşen derem yüzüne karşu

Şehâ kılğil terahhüm men gedâya
Eşigünde yetürgil bir nevâya
N'ola hüsnün zekâtı bûse versen
Za'ifem derd-mendem men gedâya
Dişün incü gözün nergis lebün la'l
Senün ol hoş cemâlun benzer aya
Humâyûn kasrınızdan şâh-ı hûbân
N'ola salsan menüm üstüme sâye
Senün cevrenden ey sultân-ı âlem
Hatayî baş alur varur Hatâya

Mana derd ü belâlar yahşı geldi
Sana zevk ü safâlar yahşı geldi
Sana hoş oldu yârun yâr boldı
Mana ol âşınalar yahşı geldi
Sen ölgil derd ilen gamdan ki mana
Lebi derde devâlar yahşı geldi
Senün yüz kıymetün bir pûl adüşdi
Bu dûrr-i pür-bahâlar yahşı geldi
Men ol pervâne tek hasret odında
Sana şem'ü ziyâlar yahşı geldi
Sana cevır ü cefa bolsun müsellemler
Mana ehl-i vefâlar yahşı geldi.

KAYNAKÇA

1. A Panorama Ofinde Evrepon Languages, London, 1972.
2. Grammar of Dimili: Michigan, 1985
3. Invandlara Eran Turkiet Etnisoch Sociok Kulturel Variation, Upsala, 1985.
4. Mac Kenzie'de Kurdich Dialect Studies London, 1981,
5. Kaya Ali, Geçmişten Günümüze Dersim Tarihi, Can Yayınları, 1999, İstanbul.
6. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Safeviler Tarihi, T. T. Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
7. Şerefname, Çev. M. Emin Bozarslan, Nisan 1971, ant Ya. İstanbul.
8. Straben Antik Anadolu Coğrafyası (Geographiko: XII. XIII-XIV.) Arkeoloji ve St. İstanbul, 1987
9. Sümer Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, 1976, Ankara.
10. Erengil, Muzaffer, Tarihte Türk-İran ilişkileri, s. 50.
11. Eickstedt Von Egen, İlk Çağlardan Günümüze Türkler, Kürtler, İranlılar, Fırat Yayınları, 1993, İstanbul.
12. Dowall, David Mc. IB Tauris, A Modern History of the Kurds, London, Newyork,
13. Herodot Tarihi, Türkçesi Muntekin Ökmen, Yunanca aslıyla karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, Remzi Kitabevi, 2. bası, 1983
14. Walther Hinz, (Çeviren Tefik Bıyıklıoğlu) XV. Uzun Hasan ve Şeyh Cunejd, XV. Yüzyılda İran'ın Milli bir Dev-

let Haline Yükselişi, T. Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982

15. Muhammed Emin Galip et Tavit, Tarihü'l Aleviyyin, Lazkiye, 1924.

16. Minorsky, La Dominotion Des Dailamites, publ Dele Societe Des Etudes İraniennes Ar 3 Paris, 1932.

17. Todd Terry Lynn, Grammer of Dimili, Michigan, 1885.

18. Prof. Dr. Çağatay Neşat, Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi, T. T. Kurumu Basımevi, Ankara 1993

19. Ord. Prof. Günaltay M. Şemseddin İren Tarihi I. Cilt (En eski Çağlardan, İskender'in asya Seferine Kadar), 2. Baskı, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Anakara 1987.

20. Rabino M.H.L. (Le Guilan) 1877-1950 21.

21. Ord. Prof. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, T.T.Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

22. İstahri, s. 205.

23. İbni Havkal, s. 268.

24. Tabari Tarih al Ruhsul ve F. Mulik Leyden III. 2367.

25. Nşr. V. Minorski The Regino of the World, GMNS, XI. 137-384-391.

26. F. Schneider, Atlas de Geoprahhle Historique, Paris, 1896, Carten

27 nşr. V. Minorski, The Reginos of The World GMNS, XI. 137-384-391.

28. Yakut el Hamedani, Mucem-ül Buldan, C. I. s. 491 2-; el İştahri, el Memalük-ü ve Mesalik s. 71-92.

29. el Suli, Ahbar-ül Radi billah ve I. Muttagi lehu, s. 1962.

30. İbn-ül Cevzi, el Muntazam, c. 6, s. 268.

31. İbn Tabtaba, el Fahri fi'il Edep-il Sultaniye, s. 237.

32. Hasan İbrahim Hasan, Tarih-ül İslam, c. 3, s. 199-200.

33. İbrahim Salman el Kurevi, el Buveyhiyan ve Hilafet-ün Abbasiye, s. 47-79. İraniye, Twenty articles.

34. Vladimir Minorsky, Publications of the University of Tehran, v. 775; The Cambridge History, c. 4., bölüm 6.

“...Tüm bilgi ve belgeler, Deylemlilerin yaşadıkları bölgelerle Dersim’deki aşiretlerin kendilerine özgü bir dili, kültürü oluşturmuş olduklarını, kökenlerinin benzeştiğini ve bunun günümüze değin yaşadığını yansıtmaktadır.

“Deylem’den Dersim’e” adlı bu İran Seyahatnamesi’nde Deyleman (Gilan) tarihi ile ilgili, Deyleman (Gilan)ların aslı, çeşitli dönemlerdeki durumları, sosyal yapıları, sultanları, aşiretleri, birbirleriyle olan ilişkileri konusunda ayrıntılı bilgi verilmektedir...”

14.00

